

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון

האגף לפיתוח שירותים

**בית חם לנערות ולנשים רווקות
בפרדיס ובשפרעם**

מאת

אירית מירו-יפה

ד"ר ג'יהד חאג'י-יחיא

ירושלים, חשון התשס"ח, אוקטובר 2007

الكلية الأكاديمية- بيت بيرل
وحدة البحث والتقويم

بيت دافئ للفتيات والنساء العزباوات في الفريديس وشفاعمرو تقرير تقويم نهائي

تقديم: إيريت ميرو يافة

د. جهاد حاج يحيى

مقدم إلى: مؤسسة التأمين الوطني
مديرية البحث والتخطيط
قسم المشاريع الخاصة

نيسان 2007

פתח דבר

אנו שמחים להגיש לעיונכם דוח המסכם פיתוח שתי תוכניות ייחודיות לנערות ולנשים צעירות בסיכון ובמצוקה בחברה הערבית: התוכנית "בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס" ותוכנית "היאי" – מרכז רב-שירותים לנערה בשפרעם. התוכניות פעלו במקביל בשנים 2004-2005, ויזמו אותן המחלקות לשירותי רווחה במועצה המקומית פרדיס ועיריית שפרעם, בליווי שירות לטיפול בנערות ונשים במשרד הרווחה.

שתי התוכניות הביאו לשינויים אצל הנערות והנשים: הן ספקו תוכן לחייהן, שיפרו את השכלתן ואת ביטחונן העצמי, והקנו להן מיומנויות שיסייעו להן בחייהן בעתיד. המרכזים מילאו את זמן החופשי ואפשרו להן לצאת מן הבית ולהשיג מטרות רגשיות, אישיות וחברתיות. רוב המשתתפות היו מרוצות מן הפעילויות ומן היחס החם, מן הבנה, הכבוד והאווירה החיובית שררו במרכזים. גם הוריהן היו מאד מרוצים.

במהלך הפעלת התוכניות התגלעו קשיים רבים שחלקם נפתרו אך חלקם נובעים מן התרבות והמסורת ונדרש אורך רוח מצד מפעילי התוכניות כדי להתגבר עליהם. חשוב מאד כי הצוותים המקצועיים יוסיפו ויחזקו את מעמדם של המרכזים בקהילותיהם ובמתן לגיטימציה לנשים צעירות לצרוך את השירות.

ברצוננו להביע את הערכתנו הרבה ליזמים ולצוותים המקצועיים המקומיים שליוו את התוכניות, למפקחת המחוזית בשירות לטיפול בנערות ונשים, גבי נואל אבו חאטום, שליוותה את הצוותים, וכמו-כן לעשרות רבות של נערות ונשים שהגיעו לחוגים, לסדנאות ולפעילויות במרכזים ולמשפחותיהן שאפשרו להן להגיע.

עוד נודה לגבי אירית מירו-יפה ולד"ר גייהד חאגי-יחיא אשר הגישו דוח מעמיק ומקיף על התהליכים, הקשיים, ההישגים וההמלצות לשיפור והציגו את האתגרים הדומים והשונים שעומדים בפני מקבלי ההחלטות בשני היישובים.

תודה מיוחדת גם לגבי טניה ליף, מרכזת מפעלים מיוחדים, אשר ליוותה את שתי התוכניות ברגישות, בנחישות ובמקצועיות ותרמה רבות לפיתוח השירות.

אנו תקווה שהמודלים שפותחו ישודרגו ויוטמעו ביישובים נוספים.

שרית בייץ-מוראי
מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים

חברי ועדת ההיגוי בפרדיס

- ❖ מר ע' אלג' נ' עמאד – מנהל מחלקת הרווחה, פרדיס
- ❖ גב' אירית מירו – חוקרת מלווה
- ❖ ד"ר ג'האד חאג' יחיא – חוקר מלווה
- ❖ מר ע' אלראוף מואסי – יו"ר המועצה, פרדיס
- ❖ מר כמאל אבו דאהש – סגן ראש המועצה, פרדיס
- ❖ גב' נואל אבו חטום – מפקחת מחוזית נערות וצעירות – משרד הרווחה
- ❖ גב' מרוות חורי – מרכזת פרויקט הנערות
- ❖ מר תופיק מוחסן – מנהל מחלקת החינוך, פרדיס
- ❖ מר סאלח חוסין – גזבר המועצה, פרדיס
- ❖ גב' טניה ליף – מרכזת פרויקטים בקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי

חברי ועדת ההיגוי בשפרעם

- ❖ מר פריד שאהין – מנהל מחלקת רווחה בשפרעם
- ❖ גבי נואל אבו חטום – מפקחת מחוזית נערות וצעירות, משרד הרווחה
- ❖ מר נקד נקד – מנהל היחידה לקידום נוער, שפרעם
- ❖ גבי לינדא נשאשיבי – מרכזת פרויקט נערות בשנים 2004-2005
- ❖ גבי עולה חשמה – מרכזת פרויקט נערות בשנים 2003
- ❖ גבי ריניה זהראן – יועצת חינוכית בביה"ס מקיף ב', שפרעם
- ❖ גבי רבקה דומן – מפקחת השירות לרווחת הפרט והמשפחה, משרד הרווחה
- ❖ גבי גומאן נסיר – יועצת חינוכית בביה"ס מקיף א', שפרעם
- ❖ גבי אחלאס בחוס – מפקחת, משרד החינוך
- ❖ גבי אירית מירו – חוקרת מלווה
- ❖ ד"ר ג'האד חאג' יחיא – חוקר מלווה
- ❖ מר אמין אבו עביד – קב"ס (קצין ביטחון סדיר)
- ❖ גבי ענאיה שליוט – עו"ס וראש צוות
- ❖ מר נאיף עליאן – נציג הציבור
- ❖ גבי טניה לוף – מרכזת פרויקטים בקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי

תוכן העניינים

עמוד

1	פרדיס ושפרעם כראי לתמורות המתחוללות בחברה הערבית
1	תמורות בחברה הערבית
2	העוני ביישובים הערביים
3	נערות ונשים בחברה הערבית
4	נערות וצעירות במצוקה
4	אפיונים והגדרות
6	דרכים להתערבויות ולטיפול
6	מרכזי טיפול ותמיכה במגזר הערבי
9	מערך הערכה
9	מוקדי ההערכה
9	כלי ההערכה ושיטת איסוף הנתונים
10	כוח האדם שהשתתף במחקר ההערכה
11	שער ראשון: בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס
13	תמצית: עיקר הממצאים בפרדיס
17	תמצית בערבית
23	הכפר פרדיס – האוכלוסייה והתכנית
23	האוכלוסייה בפרדיס
24	אוכלוסיית היעד לתכנית והקבוצה המשתתפת בה
25	התכנית
27	ממצאים
27	שלב הפעלת התכנית
27	שלב ההכנה: איתור מבנה, בחירת כוח אדם ויצירת שותפויות
28	שלב המיון ופרסום הפעילות
29	שלב הפעלת התכנית לנערות ולנשים הצעירות
35	תהליכי הבקרה על התכנית והיציאה ממנה (Phasing out)
36	תהליכי בקרה פנימיים
36	וועדת ההיגוי
36	בקרה חיצונית: דוח הביניים ויישום ההמלצות
	יציאה מן התכנית (Phasing out) של הגופים העיקריים המממנים את
37	ההפעלה
38	קשיים ודילמות
39	קשיים ארגוניים ולקיחת אחריות לפרויקט
40	הפעלה שוטפת

עמוד

תוכן העניינים (המשך)

41	תמיכה בצוות והכשרתו
42	קשיים תרבותיים ורגשיים
42	תפוקות
42	מטרות התכנית וקידומן
46	שביעות הרצון של המעורבים בתכנית
52	המלצות וסיכום ויישום חלקי של הדוח
52	המלצות
53	יישום חלקי של המלצות הדוח הסופי
55	שער שני: "היא" – מרכז רב-שירותים לנערה בשפרעם
57	תמצית: עיקר הממצאים בשפרעם
62	תמצית בערבית
67	העיר שפרעם – האוכלוסייה והתכנית
67	העיר שפרעם ואוכלוסייתה
68	אוכלוסיית היעד והנשים הצעירות במרכז
71	התכנית המוערכת
72	ממצאים
72	הפעלת התכנית
72	שלב ההתנעה
73	התכנית והפעילויות
78	הבקרה על התכנית ומהלכי היציאה ממנה (Phasing out)
78	תהליכי הבקרה על התכנית
78	א. בקרה פנימית
79	ב. ועדת ההיגוי
79	ג. תהליכי בקרה חיצוניים
80	מהלכי היציאה של המממן העיקרי מן התכנית (Phasing out)
82	קשיים ודילמות וההתמודדות עמם
82	הפעלת התכנית: מטרות, קריטריונים לקבלה ושיווק
83	קשיים ארגוניים
86	הדרכה והכשרה לצוות ולרכזת התכנית
86	מטרות התכנית וקידומן ותפיסת המטרות
86	מטרות התכנית
87	קידום מטרות באמצעות פיתוח המרכז ופעילויותיו
91	תפיסת הנשים הצעירות את מטרות התכנית
96	תוצרי התכנית

עמוד

תוכן העניינים (המשך)

97	תוצרים המתייחסים לנשים הצעירות
98	שילוב התכנית במערך השירותים בקהילה ומחוצה לה (רובד ראשון)
99	תוצרי לוואי
100	שביעות הרצון מן התכנית
100	הנערות והנשים הצעירות והתאמת התכנית לצורכיהן
101	רכזת התכנית
102	חברי ועדת ההיגוי
102	המדריכות
102	עמדת ההורים לפי דיווח עקיף
104	המלצות

שער שלישי: סיכום

107	
109	סיכום התכניות בפרדיס ובשפרעם
113	רשימה ביבליוגרפית

117	נספחים
119	נספח א': שאלון דיווח על פעילות מיוחדת
123	נספח ב': שאלון פרטים אישיים על הנערה בכניסה
126	נספח ג': שאלון לנערות
128	נספח ד': שאלון דיווח דו-חודשי על פעילות
132	נספח ה': שאלון דיווח על פעילות וועדה מקצועית
135	נספח ו': דף משוב מס' 1 / 2 / 3 על פעילות
137	נספח ז': תדריך תצפית בשפרעם ובפרדיס
	נספח ח': שאלון מידע ועמדות למשתתפות בפרויקט "בית פתוח" בפרדיס /
146	מרכז רב שירותים" בשפרעם
147	נספח ט': הרכב הממדים שנבנו מתוך השאלונים

רשימת תרשימים

24	תרשים 1: רמת ההשכלה של הנערות הצעירות על פי שנות לימוד
70	תרשים 2: מספר שנות הלימוד של הנשים הצעירות

רשימת לוחות

9	לוח 1: שכיחות השימוש בכל אחד מכלי ההערכה
10	לוח 2: מוקדי ההערכה בשתי התכניות בזיקה לכלי ההערכה
30	לוח 3: הפעילויות שהתקיימו במסגרת הפרויקט
32	לוח 4: מערכת השעות של המרכז על פי ימים, שעות וקבוצות גיל

עמוד

תוכן העניינים (המשך)

34	הפעילויות שהנשים הצעירות עוסקות בהן בזמן החופשי בבית	לוח 5:
	שכיחות הסיבות להשתתפות בפעילויות המרכז על פי דיווחי הנשים	לוח 6:
35	הצעירות	
	מטרות התכנית כפי שנתפסו בעיני הנשים הצעירות וציפיותיהן	לוח 7:
42	ממנה על פי דיווחן	
	עמדות הנשים הצעירות כלפי מידת השגת המטרות במספרים	לוח 8:
44	ובאחוזים	
	מטרות התכנית, פעילויות שבוצעו להשגת מטרות אלה, עדויות	לוח 9:
44	לקידום מטרות, וקידום המטרות בפועל	
45	הנחקרות לפי עמדות כלפי הפעילויות במרכז	לוח 10:
47	תשובות הנשים לשאלה "מה ניתן לשפר במרכז"	לוח 11:
48	שכיחות הפעילויות שהנשים הצעירות מעוניינות בהן	לוח 12:
48	שכיחות הדיווחים על התרומה ועל חסרונותיו של המרכז	לוח 13:
49	מדדים – מספר הפריטים בכל מדד, ממוצעים, סטיות תקן	לוח 14:
	ומהימנות	
49	מתאמים בין המדדים והחוגים	לוח 15:
68	שכיחות עיסוקי הנשים הצעירות לפני הצטרפותן למרכז	לוח 16:
69	הנשים הצעירות לפי קבוצות גיל מיוני 2004 ועד ספטמבר 2005	לוח 17:

פרדיס ושפרעם כראי לתמורות המתחוללות בחברה הערבית

תמורות בחברה הערבית

המודרניזציה מחוללת שינויים חברתיים מהותיים בחברה הערבית המסורתית, המסגרות הישנות מתפוררות וכוחה של המשפחה הפטריארכלית המורחבת נחלש. לכפרים ולערים חודר אורח חיים מערבי הבא לידי ביטוי בלבוש, במכשור מודרני, בעיסוקים ובמנהגים (קמא, 1984).

החברה הערבית בישראל מנסה לשמר את ערכיה ואת אורח חייה, אך בה בעת חיים אלה מתנהלים במקביל לחברה הישראלית-יהודית המקיימת אורח חיים מערבי, המקשה על שימור המסורת וגורם לתמורות ולזעזועים המשנים את פניה ואת דפוסיה של החברה הערבית. עוצמתן של התמורות הללו אינה שווה בכל חלקי הארגון החברתי, וקצב השינוי משתנה מתחום לתחום. בתחומים אחדים כבר עברה חברה זו כברת דרך ארוכה, ובתחומים אחרים התקדמותה אטית יותר. נסיבות אלו משפיעות בכיוונים סותרים: מצד אחד יש בהן כדי להסביר את האינטנסיביות של התמורה, בייחוד בתחום הכלכלי הקיבוצי, התרבותי והמשפחתי, אך מצד שני הן פועלות להסתגרות ולשימור מסגרות הזדהות מסורתיות ומודרניות נפרדות.

התמורה העיקרית בתחומי החיים השונים התחוללה במבנה התעסוקתי ובבסיס הכלכלי של החברה הכפרית הערבית. עם הזמן חלו תמורות גם בחקלאות של הכפר הערבי עקב תכנון, החדרת שיטות עבודה חדשות ומיכון העבודה. המגע הפיזי והכלכלי האינטנסיבי והישיר של הכפר הערבי עם האוכלוסייה היהודית והחשיפה לאמצעי התקשורת ההמוניים הביאו לידי שינויים בדפוס צריכה ובאורחות החיים ולידי שינויים חברתיים בכפר הערבי (הוכמן, 1989).

תמורות אלה ערערו את ההגדרות המסורתיות של הכפר כצורת יישוב ייחודית ששמה דגש על מרכזיותה של האיכרות. צורת יישוב זו באה לידי ביטוי בחקלאות של משק קיום, שעשה שימוש בעבודת בני המשפחה, בגיבוש הכפר כמערכת אינטגרטיבית, שבה מצויים המגורים והתעסוקה בכפיפה אחת, בחיי הקהילה המאופיינים בסולידריות מבנית בין דומים ובסגנון החיים המוכתב על ידי לוח השנה החקלאי.

הכפר הערבי בישראל עובר תהליכי שינוי מואצים. מאז קום המדינה הוא הפך מכפר מסורתי המונה כמה עשרות או מאות משקי בית המתפרנסים מפלחה ומענפי לוואי במשק קיום ליישוב גדול המונה בדרך כלל אלפי תושבים, המשתלבים בכלכלת השוק של המשק הישראלי. צורת החיים הקודמת אינה רלוונטית עוד לנוכח עוצמת השינויים, ונשאלת השאלה אם הכפר הערבי מסתגל לתמורות הכלכליות הנובעות מהצטרפותו למערכת הכלכלית של "הקפיטליזם המאוחר" תוך שמירה על אופיו הכפרי או שמא חלים בו תהליכי עיור מלאים (גרוסמן, 1994).

התמורות הכלכליות התחוללו בד בבד עם תמורות חברתיות. אחד השינויים הבולטים שחלו בחברה הערבית-הכפרית הוא התרופפות מעמד החמולה והדבקות בה. אם בתבניתו המסורתית התחלק הכפר לכמה גושי מבנים שבכל אחד מהם התגוררו בני חמולה אחת, ובין החמולות

המרכיבות את אוכלוסיית הכפר הייתה הפרדה ברורה, הרי שבעשרות השנים האחרונות הלכה וניטשטשו בהדרגה הגבולות ועמם מסורת זו.

העוני ביישובים הערביים

הכפר פרדיס מדורג בשליש התחתון של מדרג הרשויות המקומיות בישראל, ונמצא במקום נמוך מאוד על פי קריטריונים של רמת חיים. שחאדה (2004) טוען כי העוני ביישובים הערביים חונק את האוכלוסייה הערבית, מקשה על התפתחות וקדמה ברוב תחומי החיים בקרב המיעוט ומשמר את נחיתותו. מחקרים מראים כי רוב הגורמים המעצבים ומזינים את העוני על מנת להנציחו קשורים במדיניות השלטון המרכזי; העדר תמיכה בפיתוח יזמות פרטית-עסקית ואי הקצאת משאבים להקמת תעשייה או לבניית כלכלה מקומית בת קיימא, או לחלופין תמיכה בהשתלבות בכלכלת המרכז, מכשילים את המאמצים לפרוץ את מעגל העוני. כמו כן, העובדה כי אוכלוסיית המיעוט אינה שותפה בעיצוב המדיניות ובחלוקת המשאבים ואין ביכולתה להשפיע השפעה של ממש על תהליכים אלו תורמת את חלקה להנצחת המצב. המחסור בפתרונות למצוקות הללו עלול לחולל דינמיקה מסוכנת הנובעת מאובדן תקווה.

לעוני השלכות נוספות: הוא מביא לתלות גוברת במדינה, לרמת חיים ירודה, לעלייה בתמותת ילדים, לרמת השכלה נמוכה, לאבטלה ולקושי רב להשתלב בתעסוקה. אלה מנציחים את העוני ואת הנחיתות, ומובילים לייאוש גדל והולך בקרב המיעוט הערבי בישראל. העוני בקרב המשפחות הערביות גדול פי שלושה מאשר בקרב המשפחות היהודיות. מצוקת העוני בקרב האוכלוסייה הערבית אינה נובעת רק מגודל המשפחה. העוני בקרב אוכלוסייה זו עמוק יותר מאשר בכל קבוצת אוכלוסייה אחרת במדינה, והוא הלך והעמיק במהלך שלושים השנים האחרונות. אם שיעור המשפחות החיות מתחת לקו העוני על פי הכנסה ברוטו בשנות השבעים עמד על רבע מהאוכלוסייה הערבית, היום הוא עומד על כשליש ממנה.

מצב העוני ביישובי מיעוטים או ביישובים פריפריים שאינם נגישים למרכזים של קבלת החלטות קשה יותר מאשר ביישובים הנמצאים במרכז הארץ (Kenneth, 1995).

הכוונת הפיתוח ביישובים ערביים כמו ביישובים יהודיים קשורה בתהליך קבלת החלטות של מערכת ציבורית ביורוקרטית; תהליך המחלחל מהדרג הגבוה המיניסטריאלי ועד לדרג הנמוך העוסק ביישומן של החלטות בשטח. אולם לאורך תהליך זה קיימים חסמים המכשילים את יישומן בקצב ובכיוון הראויים. התוצאה היא עיכוב או שינוי בביצוע החלטות אשר נוגעות לפיתוח היישובים הערביים ואשר התקבלו בדרגי ממשל גבוהים על ידי דרגי ביניים ממשלתיים. דרגי הביניים אינם מזדהים בהכרח עם המדיניות של יצירת שוויון בין יהודים לערבים שעליה החליט הדרג הגבוה, בעיקר לאור העובדה שאין למיעוט הערבי ייצוג בדרגי הביניים של המערכת הביורוקרטית (חמאייסי, 2004). גם אפליה בשכר, מחסור במקומות עבודה והעדר כלכלה מקומית חזקה ובת קיימא הם מקור לדחיקת שיעור גדול מאוכלוסיית המיעוט אל מתחת לקו העוני ולרמות ההכנסה הנמוכות ביותר.

נערות ונשים בחברה הערבית

הציפיות החברתיות מן הנערות והנשים הצעירות בחברה הערבית נחלקות לשלושה תחומים: שמירה על כבוד המשפחה, מילוי תפקיד האם הטובה והצלחה בבית הספר. מלבד זאת, על אף התפתחות החברה הערבית בישראל מאז קום המדינה, עדיין קיימת חלוקה סטריאוטיפית בין שני המגדרים, וסמכותו של הגבר נותרה רבה מזו של האישה. לעתים קיימים קונפליקטים בין הנורמות במגזר הערבי לבין הנורמות התרבותיות של המדינה, עד כדי עברות על החוק. למשל, החברה המערבית חוקקה חוקים שנועדו למנוע אלימות במשפחה. החברה הערבית המסורתית מתעלמת לעתים מחוקים אלה ורואה באלימות במשפחה בעיה פנים-משפחתית.

העימות בין הנורמות של החברה המערבית לבין אלו של החברה הערבית משפיע על החברה הערבית ובייחוד על הנשים. מצד אחד, המשפחה המורחבת והקהילה, באמצעות המשפחה הגרעינית, מפעילות מערכת של התניות שנועדה לעצב את הילדה כאישה צייתנית (אברהים, 1993; Hassan, 1991). הפנמה בלתי מושלמת של תכונות האישה הרצויה נתפסת כמרד וכאיום על יסודות החברה הפטריארכלית. מצד שני, הילדה/נערה חשופה לתרבות המערבית, והדבר מקשה על הפעלת מערכת ההתניות. כוח נוסף שהתערב במהלך זה הוא המודרניזציה, אשר שיפרה את חייה של האישה ופינתה לה זמן, בעוד שאת הגבר היא אילצה לחפש פרנסה הרחק ממקום מגוריו ולהיעדר שעות רבות מן הבית. מצב זה אפשר לאישה להתמודד בכוחות עצמה עם מטלות היומיום ולקבל בעצמה החלטות. מעמד זה פיתח בה מודעות עצמית גבוהה יותר ותחושת כוח (שחר ומאיר, 1998) ואילץ את החברה הערבית להתמודד עם "בעיית" האישה הערבייה. קיימות שלוש גישות שלפיהן מתמודדת החברה הערבית עם בעיה זו (Shaloufeh, 1991):

1. הגישה הדתית-מסורתית, המעוגנת בהגדרה המסורתית הכתובה באסלאם, ולפיה על האישה להיות מונחית על ידי תפקידה הביולוגי ולהימנע מן החיים הציבוריים או מעבודה מחוץ לביתה.
2. הגישה הליברלית-חילונית, המציעה לאישה הזדמנות לאמץ רעיונות מודרניים חילוניים, אך זאת תוך שילובם של ערכים חיוביים מן העבר והימנעות מהתערערות הביטחון בזהותה הערבית. לפי גישה זו האישה איננה עצמאית אלא תלויה בגבר מסוים, למרות זהותה הליברלית-חילונית.
3. הגישה השלישית מאפשרת לאישה להחזיק בזכויות שוות רק באמצעות השתתפות פעילה במאבק לשחרור לאומי.

לדעת קמא (1984), מעמדה של האישה הערבייה צריך להתגבש מתוך החברה הערבית וביוזמתה. תהליך זה יהיה להערכתו ארוך, וזמן רב יעבור עד שהאישה הערבייה תוכל ליהנות מן החקיקה הסוציאלית של מדינת ישראל במלואה וממשמעותה לגביה כפרט.

במצב המורכב הזה, התמיכה וההגנה המוצעות במישורים שונים (משפטי, כלכלי, פיזי, נפשי ועוד) חייבות להתייחס למשתני הרקע של הפונות: לכל פנייה יש השלכות על פרטים במשפחתה של הפונה (הבעל, הילדים, ההורים, האחים והאחיות), על המשפחה כמכלול ועל שמה הטוב. בשל השלכות אלה תשתדל אישה ערבייה להימנע מלבקש סיוע משירותים חברתיים או אפילו מבני

משפחת המוצא שלה, אשר סביר שיעניקו לה תמיכה, אך יבהירו לה שתמיכה זו היא זמנית בלבד ובמוקדם או במאוחר יהיה עליה להתמודד עם הבעיה בתוך משפחתה הגרעינית. מצב זה עלול להגביר אצל האישה רגשות פחד, תסכול, חוסר ישע, חולשה ואי אמון ביכולתה או ביכולת הגורמים האחרים לסייע לה.

הנוש-סרוגי (1998) ציינה את שלושת הגורמים בעלי ההשפעה הרבה ביותר על קידום מעמדה של האישה ועל הניעות שלה בחברה המודרנית:

1. השכלה – הרחבת ההשכלה תעצים את האישה, תקטין את הפערים בינה לבין הגבר ותאפשר לה לממש את עצמה.
2. תעסוקה – השתלבות האישה בתעסוקה, ובעיקר במקצועות יוקרתיים, תשפר את המיצב שלה בחברה הערבית, ותאפשר לה עצמאות כלכלית.
3. השתתפות בפעילות פוליטית-ציבורית – מעורבות רבה של נשים בחיי העם והמדינה תאפשר את שילובן בממסד הפוליטי-ציבורי. מעמד כזה יאפשר להן גם ללחום למען שוויון, לשפר את מעמדן בעיני הגברים ולסלול דרך לנשים אחרות.

נערות וצעירות במצוקה

אפיונים והגדרות

נערות במצוקה מוגדרות על ידי השירות לנערה במצוקה במשרד הרווחה כ"נערות בגיל 14-21 ללא מסגרת ויחסים חברתיים יציבים, שנפלטו מכל מסגרת לימודית או תעסוקתית והן נמצאות בסכנת סטייה חברתית, הידרדרות ועזובה מינית". במגזר הערבי הורחבה הגדרת גיל הנערות במצוקה עד 25, כיוון שעד אז הן עדיין נערות מבחינת הצרכים והקשיים שלהן (מדינת ישראל, 2005).

ש.ג.ל (שירות ייעוץ לאזרח) (2005) מגדיר נערות במצוקה כנערות בנות 13-21 שאינן מפגרות או חולות נפש, המאופיינות בקושי במילוי תפקידים מקובלים ונורמטיביים, שבנות גילן האחרות מצליחות למלא – הן חסרות יכולת אישית ליצור קשרים יציבים עם הסביבה ועם השירותים הקיימים, חלקן נפלטות ממערכות החינוך הפורמליות וחלקן ממשיכות ללמוד, אולם נחשפות במצוקתן ללחץ חברתי ומשפחתי כבד. הנערות מאופיינות בדימוי עצמי נמוך ושלילי, ניכור ולעתים עזובה קשה, גילויי עריות, התנהגות מוחצנת, ניסיונות התאבדות, בריחות מן הבית, קיום יחסי מין ללא הבחנה, הריונות ללא נישואים, צריכת סמים בדרגות שונות. ניתן להבחין אצל נערות אלה בתופעות של חוסר התמדה במקום עבודה, עיסוק בעבודות שוליות, חוסר זהות מקצועית ועיסוק בעבודות מזדמנות בשל לחץ כלכלי.

חלק מן הנערות והצעירות נופלות קורבן לאונס ולהתעללות מינית מצד קרובים או מכרים; רק 20% מהן מגישות תלונה במשטרה, אך רבות מהן אינן מגיעות למשפט והתיק נסגר מפאת חוסר ראיות. מצוקת הנערות מובילה אותן לצריכה של אלכוהול וסמים, ולכן יש לנקוט פעולות מניעה (וייס, סאנה, אבדין וינאי, 2000). את הנערות ניתן לסווג לאחת מן הקבוצות הבאות:

1. סובלות מניתוק ואינן משולבות במסגרת נורמטיבית של בני גילן בחברה, במשפחה ובקהילה.
2. בעלות דימוי עצמי נמוך, סובלות מניכור חברתי, עזובה, בעיות נפשיות ורגשיות, חוסר יכולת לדחות סיפוקים וסף תסכול נמוך.
3. חסרות יכולת אישית ליצור קשרים אישיים יציבים עם הסביבה הקרובה ועם שירותים בקהילה.
4. חשופות לניצול (לרבות ניצול והתעללות מינית) ולאלימות פיזית ונפשית במשפחה ומחוצה לה.
5. התנהגותן מוחצנת, ויש בעברן ניסיונות התאבדות, בריחות מן הבית, קיום יחסי מין בלתי מובחנים וצריכת סמים.
6. במגזר הערבי קיימת גם סכנת חיים על רקע "כבוד המשפחה".

בועזסון (2002) מציינת כי בעקבות המפגש בין התרבויות שהוזכר לעיל, הנשים הצעירות מקבלות מסרים כפולים ביחס למעמדן וביחס למין ולמיניות. על הנערה מופעלים אמצעי פיקוח כמו הגבלת היציאה מן הבית ונקיטת סנקציות קיצוניות עקב הפרת ההגבלות. רבות מן הנערות הערביות במצוקה הן קורבנות להתעללות פיזית ונפשית קשה, ולכן התנהגותן ועברותיהן נושאות אופי קיומי ופסיכולוגי. מצבן המורכב של הנערות בחברה הערבית מותיר אותן בודדות בסביבתן, והאיום על שלומן בא מן הקרובים להן ביותר.

בכל שנה נרצחות נשים ערביות ישראליות על רקע "שמירה על כבוד המשפחה", אך השלטונות מגלים הבנה למקרים כאלה (אברהים, 1993), וגם כשמדובר באירועי אלימות שאינה מגיעה לרצח, מוצע לנשים לוותר על הגשת תלונה ולהשלים עם בני זוגן (דאור וקריסין, 1998).

תמונת "הנערה במצוקה" כפי שתיארה אותה קונופקה (Konopka, 1966) מציגה נערה בודדה מאוד בעלת דימוי עצמי נמוך, מנוכרת מחברת המבוגרים וחסרת יכולת ליצור קשרים משמעותיים עם חברים בני גילה. הפתרונות שנערה כזו מוצאת למצב זה הם הצטרפות לחבורות המספקות לה תמיכה, על מנת להקטין את תחושת הבדידות והניכור, או חיפוש אחר יחסים רומנטיים עם גברים על מנת לזכות ביחס כלשהו. שני פתרונות אלו מובילים את הנערה למעגל סגור של דחייה מצד החברה והחרפת ההתנהגות הסוטה (Ackerman, 1969).

התנועה לשחרור האישה הביאה בעקיפין לעלייה במודעות ובהתעניינות בעבריינות ובסטייה בקרב נשים. דויטש (1973) מדברת על החברה המתירנית, המציבה מכשולים על דרך התבגרותה התקינה של הנערה בסביבה מסורתית. היא מצביעה על כך שהמהפכה המינית יצרה סדק במבצר שבתוכו נבנה ה"אני" האידיאלי של הנערה. לדעתה, החופש המיני הוא לעתים נדירות חופש מיני ממשי, וברוב המקרים תחושת האשם של הנערות חזקה הרבה יותר בשל זיקתן הפנימית לצניעות דווקא בגלל ההזדהות עם האם. שפירא (1985) מונה כמה גורמים החוברים יחד ליצירת התמונה של "נערה במצוקה": משפחתה של נערה במצוקה פוטנציאלית היא משפחה אשר לא פתרה באופן משביע רצון את משבר המעבר מן התרבות המסורתית בארץ מוצאה לתרבות המערבית בארץ

מגוריה – המבנה ואופן התפקוד המסורתי נשברים, ובפרט התערער ונפגע באופן בולט מעמדו של האב, אך המשפחה לא השכילה למצוא דפוסי תפקוד חדשים והיא נאחזת בדפוסים קיימים ומקשיחה את עמדתה; ההורים, שאינם מבינים את הסביבה החוץ-ביתית, "המודרנית", יודעים כי הם מחנכים את בתם על פי ערכים הזרים לסביבה זו, ותופסים את הסביבה כמסוכנת, כמאיימת על הנשים הצעירות במשפחה ועל כן על כבוד המשפחה. משמעות הדבר לגבי הנערה היא פיקוח חמור וקפדני על כל צעדיה בניסיון לשמור עליה בבית, בתוך המשפחה, ולמנוע ממנה כל קשר ומגע עם נערים בני גילה.

דרכים להתערבויות ולטיפול

שיקום אוכלוסיית הנערות במצוקה והטיפול בה הם מטרה חשובה במדיניות הרווחה, לא רק מטעמים הומניטריים אלא אף מטעמים כלכליים, חברתיים ומדיניים כמו פרוץ ותועלת לחברה ועתיד החברה הישראלית. מצוקתן של הנערות במגזר הערבי קשה יותר לחשיפה מזו של הנערים, היות שקיימת נטייה להכחיש ולהסתיר את הבעיה מעיני הציבור מחשש לסטיגמה חריפה, מה שמצמצם את הידוע על ממדי התופעה של נערות במצוקה.

שפירא (1985) מציין כי בין הצרכים של נערות אלו ניתן למנות ארבעה עיקריים:

1. **"פינה חמה"**: צורך במקום שהנערה יכולה להימלט אליו מפני חשיפה לקונפליקטים וסכסוכים משפחתיים, מקום של חוויה חדשה לצורך התבודדות חיובית, כדי להיות עם עצמה, ללמוד להכיר את עצמה ולקבל תמיכה ללא תנאי, מקום שבו היא מוצאת פינה משלה לקריאה, להאזנה למוזיקה וכדומה.

2. **השכלת יסוד, מיומנויות והרגלי חיים בסיסיים**: נשירתן של נערות ממשפחות מצוקה באופן סמוי או גלוי ממסגרות חינוכיות בגיל צעיר היא תופעה מדאיגה שיש לה השלכות חמורות לעתיד. אותה נערה שלא נתמכה ולא קיבלה עידוד לרכוש השכלה יסודית מגיעה לגיל ההתבגרות ברמת השכלה כה נמוכה שאין היא מסוגלת להתמודד עם דרישות הסביבה בהמשך חייה.

3. **שיפור התפקוד האישי, המודעות העצמית וכוחות האני**: בעקבות הפער בין מה שחווות הנערות בבית לבין החשיפה שלהן לעולם המערבי דרך כלי התקשורת, נערות מרקע חברתי מסורתי עושות את המעבר לחיים עצמאיים רק באופן חלקי. לחלקן תחושת תסכול ומרדנות והן זקוקות לתמיכה שתמנע הידרדרות פיזית ונפשית.

4. **אבחון מוקדם של הפוטנציאל הקיים, הכוונה להכשרה תעסוקתית הולמת והקניית כלים ממשיים להשתלבות בחברה ולפתיחת הזדמנויות**: חוסר תפקוד מקצועי נובע ממחסור במגוון אפשרויות ללימוד מקצועות לנערות לצד מחויבותן לדאוג לפרנסתן ולפרנסת משפחותיהן עוד בטרם סיום רכישת המקצוע.

פתיחת המרכז בפרדיס (בית פתוח לנערות ונשים רווקות) נתנה מענה לארבעה צרכים אלה, תוך התחשבות ברקע שממנו באו הנערות ובאישור המשפחות.

מרכזי טיפול ותמיכה במגזר הערבי

קיימת צריכה נמוכה של שירותי עזרה מקצועיים בקרב אנשים במצוקה בשל כמה סיבות:

1. חשש מקבלת עזרה סוציאלית או נפשית. לנוכח חוסר הסובלנות כלפי אנשים הסובלים מחוסר תפקוד והפחד מטיפולים נפשיים ומאשפוז, יש בפנייה לעזרה משום איום על הדימוי העצמי, חשש מסטיגמה חברתית. לפיכך, נשים רווקות נמנעות מפנייה לשירותי בריאות הנפש, כיוון שהדבר עלול לחבל בסיכוייהן להינשא, ונשים נשואות נמנעות מכך כיוון שהן מסתכנות בגירושים (אלקרינאוי, 1999).
2. הימנעות מפנייה לטיפול בשל חוסר אמון בטיב העזרה המוצעת על ידי זרים.
3. נורמות חברתיות ומשפחתיות אוסרות על חשיפת בעיות בפני זרים. במחקר שערכה מצאה סויה (1997) כי לדעת רוב הנבדקות הערביות, על המשפחה להתמודד עם בעיות בנישואים בכוחות עצמה במסגרת המשפחה הגרעינית, וכך גם בבעיות אחרות שבהן מעורבים מלבד האישה גם הבעל והילדים.
4. בחברה הערבית הדאגה לחלש ולנזקק היא ערך, ועל כן פנייה לגורם מחוץ לחמולה נחשבת לפגיעה בכבוד נכבדיה.

לאור זאת, על הגורמים הרשמיים המתחילים בטיפול להביא בחשבון את מסכת הקשיים ואת העכבות שחוותה האישה לפני שהגיעה לטיפול (בוכבינדר ואסעד, 2000). הסיוע חייב להינתן תוך גילוי רגישות לתרבות ולערכים הערביים ותוך הערכת מידת הסיכון שהאישה נתונה בו (אלקרינאוי, 2001). זאת, כפי שציינה גב' נדיה חילו בוועדת הכנסת (מדינת ישראל, 2005), בעיקר לאור העובדה ש"יש בעיה פנימית בתוך החברה [הערבית], שמנסה להגן על עצמה ולא לחשוף את הנושא הזה בשל אלמנטים שונים בתוך התרבות. אמנם יש היום יותר פתיחות ויותר פנייה לשירותי הרווחה, אבל עדיין נוטים לעמעם את הבעיה ולשמור אותה בתוך התא המשפחתי, לא לצאת ולבקש עזרה". היא הוסיפה כי יש לנקוט צעדים עוד לפני איתור הנערות והנשים הצעירות: "עוד לפני האיתור צריך לבוא צעד של הסברה, לפני שמגיעים לבעיה. השאלה מה מערכת החינוך עושה כדי להגביר מודעות, כדי לחשוף. אילו תכניות מופעלות בתוך המסגרות? האם מנסים לדבר עם התלמידות ולנסות לעשות צעד מקדים של מניעה והסברה לפני שמגיעים למצוקות?... וגם אם רוצים לטפל – אין די מסגרות. אנחנו רואים רצף של מחסומים, רצף של מחדלים בעניין הזה. יש בעיה של מסגרות, וגם אם נמצאה מסגרת אחת, אין המשך טיפול".

גופים שונים במדינה פועלים למען נערות במצוקה, ובראש ובראשונה משרד העבודה והרווחה. בפעילותו של משרד העבודה והרווחה בקרב אוכלוסיית הנערות והנשים במצוקה במדינת ישראל כולה ובמגזר הערבי בפרט אין די כדי לענות על הצרכים. לכן קיימים גופים ציבוריים נוספים כמו המוסד לביטוח לאומי וגופים פרטיים כמו עמותות למיניהן, הפועלים למען נערות במצוקה. גופים אלה קובעים מדיניות לטיפול בנערות שמטרתה להכין אותן לחיים עצמאיים. גופים אלה קובעים מדיניות לטיפול בנערות, שמטרתה להכין אותן לחיים עצמאיים. חלק מן המוסדות הללו מפתחים מיומנויות וכלים מיוחדים לטיפול בנערות, פועלים להגברת המודעות בקרב הגורמים הנוגעים בדבר ביישובים ומקיימים בקרה על יישום המדיניות שקבעו והכלים שפיתחו כדי שנשים תפנינה למרכזים טיפוליים פורמליים. יחד עם זאת, מרכזים אלה צריכים להיות מותאמי תרבות כדי שיצליחו בהשגת מטרותיהם. כפי שציינה גב' סוניה בולוס מן האגודה לזכויות האזרח בשיבת ועדת הכנסת (מדינת ישראל, 2005), "הגיע הזמן לחשוב על תוכנית המתאימה לשוני התרבותי. להגיד שיש שוני תרבותי זה לא יצירת סטיגמה, להפך. יש מחקרים המאששים שאנשים שמגיעים

מתרבות שונה – אולי יש להם צרכים שונים, אולי שיטת הטיפול צריכה להיות שונה. לא נכון רק להעתיק מודלים”.

על פי הדיווחים של משרד הרווחה, אותרו כ-17,800 נערות במצוקה בכלל האוכלוסייה הישראלית. על פי אותם דיווחים אותרו וטופלו 4,167 נערות במצוקה באוכלוסייה הערבית, אך מספרן בפועל גדול פי שלושה עד ארבעה (מדינת ישראל, 2005). בישיבת ועדת הכנסת (מדינת ישראל, 2005) ציין מר נעמן פוקרא (נציג פורום מנהלי לשכות רווחה במגזר הערבי) כי עמדתן של הנערות במגזר הערבי נחותה מזו של הנערים בעצם היותן נערות. בעוד הבחור יכול לצאת לעבודה ולהיות עצמאי, הבחורה אינה יכולה לעזוב את הבית ולמצוא עבודה. הוא הוסיף:

”לכן ברוב המקרים היא נשארת בלי כל מסגרת חינוכית ובלי כל מסגרת תעסוקתית, וגם בלי הורים שיבינו את הצרכים שלה, ולא מגיע אליה עובד סוציאלי. גם אם יש באותו יישוב עובד סוציאלי, רק במקרים בודדים נודע למשפחה שיש עובד סוציאלי שיכול לטפל בה. זה מעגל קסמים שלא נגמר... הנערה מופלית פעמיים, פעם אחת בגלל המסגרות ופעם שנייה בשל היותה בחורה ולא בחור, כי בחור יכול היה לצאת לעבודה, אבל היא מנוצלת בתוך הבית. אם היא נכשלת בלימודים עקב בעיות התנהגות או בעיות רגשיות או כל מיני בעיות, בשל ניצול, חלה אצלה נסיגה בלימודים, נסיגה בהסתגלות החברתית, ואז היא נתפסת כאילו אשמה בתוך הבית והופכת להיות השעיר לעזאזל ומנוצלת לעבודות הבית. זה מעורר אצלה כעס ואי רצון. מאות בחורות כאלה לא נמצאות בידיים של אף אחד, וזה חבל. זו הזעקה הגדולה שלנו, זה מעגל הקסמים. אין די כוח אדם שיאתר ויטפל, אין די תקציבים לעשות תוכניות לבחורות הללו... צריך לבנות מועדונים, צריך לאפשר להן ללמוד מקצוע, כמו ביפו, שם מאפשרים לנערות ללמוד להיות ספריות ולתת שירותים נלווים לצד זה. אני לא בעד שירותים עם הסטיגמה 'נערות במצוקה' אלא מסגרות רגילות שבתוכן קל יותר לאתר אותן”.

מרכזים מסוג זה נפתחו בפרדיס ובשפרעם, והם מוקדיהם של שני המחקרים המוצגים בדוח הערכה זה.

הדוח הנוכחי מכיל ממצאים והמלצות משני מחקרי הערכה שהתקיימו בפרדיס ובשפרעם. תחילה יוצג מערך ההערכה בשני היישובים, לאחר מכן יוצגו בנפרד שני דוחי ההערכה של פרדיס ושל שפרעם והמלצות לכל אחד ממחקרי ההערכה בנפרד. הדוח יסתיים בסיכום כללי על המהלך בשני היישובים.

מעריך ההערכה

מוקדי ההערכה

הערכת שתי התכניות מתייחסת לפרק הזמן שבין ינואר 2004 לאוקטובר 2005. בשל עיכובים בראשית ההפעלה החלה הפעילות במרכז בפרדיס רק ביוני 2004 ובשפרעם – באפריל 2004.

הדוחות כוללים את תיאור האוכלוסייה בכל אחד מן היישובים, השלבים של הפעלת התכניות, תהליכי הבקרה על התכניות והיציאה מהן (Phasing out), הקשיים והדילמות שעלו בתכניות, ואופן קידום מטרות התכניות ושביעות הרצון של כל המעורבים בהפעלתן.

הדוחות מציגים נתונים שהתקבלו במהלך שנתיים של פעולות ההערכה וכוללים סיכומים והמלצות.

כלי ההערכה ושיטת איסוף הנתונים

במהלך ההערכה נעשה שימוש במגוון כלים. לוח 1 מציג את שכיחות השימוש בכל אחד מן הכלים.

לוח 1: שכיחות השימוש בכל אחד מכלי ההערכה

שכיחות השימוש בפרדיס	שכיחות השימוש בפרדיס	פירוט	הכלי
43	14	מסמכי הקמה, מסמכי הפעלה, הזמנות לדיונים, פרוטוקולים מדיונים, דוחות ביניים, הצעות לביטוח הלאומי	תיעוד ומסמכים
8	55	נערכו תצפיות מובנות על הפעילויות במרכזים	תצפיות מובנות (נספח ז')
27	14	ועדות היגוי, תצפיות על הפעילויות במרכזים	תצפיות מובנות למחצה
12	16	עם: הרכזות, אמהות הבית, מדריכות, המפקחת על נערות במצוקה מטעם משרד הרווחה, נשים צעירות	ראיונות מזדמנים
13	11	עם: הרכזות, אמהות הבית, מדריכות/מורות, נשים צעירות	ראיונות פתוחים ומובנים למחצה
34	29		שאלונים: לנשים הצעירות (מידע ועמדות) (נספח ח')

מן הלוח עולה כי לצורך מחקר ההערכה נעשה שימוש במגוון כלים. כמו כן עולה כי על השאלונים השיבו מספר נמוך מן הרשומות במרכזים: בפרדיס השיבו על השאלונים 58% ממספר הנשים הקבועות (50 נשים צעירות) עליהן דווח באפריל 2005, ו-44.62% מתוך סך הרשומות במרכז (65 נשים צעירות). בשפרעם השיבו על השאלונים 34 נשים צעירות, המהוות 48.57% מכלל המשתתפות, שעל פי דיווחי הרכזת מניין בספטמבר 2005 היה 70. לפיכך ייתכן כי נתוני השאלונים הן בפרדיס והן בשפרעם נותנים תמונה חלקית בלבד על הנעשה במרכזים. לוח 4 מציג את מוקדי ההערכה בזיקה לכלי ההערכה.

לוח 2: מוקדי ההערכה בשתי התכניות בזיקה לכלי ההערכה

שאלון לנערות	ראיונות מזדמנים	ראיונות פתוחים ומובנים למחצה	תצפיות	מסמכים	מוקדי ההערכה
✓	✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓	✓ ✓	הפעלת התכנית תהליכי הבקרה על התכנית והיציאה ממנה (Phasing out)
✓	✓	✓	✓	✓	קשיים ודילמות בתכנית
✓	✓	✓	✓	✓	מטרות התכנית, השגתן ותוצרי לוואי
✓	✓	✓	✓		שביעות הרצון מן התכנית

מן הלוח עולה כי כל מוקדי ההערכה קיבלו מענה באמצעות מגוון של כלים. כדאי לציין כי אחד המסמכים שנעשה בהם שימוש בדוח הוא דוח הביניים, מפברואר 2005 (ראו לוח 1).

כוח האדם שהשתתף במחקר ההערכה

עם כוח האדם שהשתתף במחקר ההערכה נמנו רכות מחקר ההערכה, חוקר נוסף ותצפיתניות שצפו בפעילויות שהתקיימו במרכזים. תצפיתניות אלה ערכו בעיקר תצפיות מובנות. בשנה הראשונה למחקר ההערכה השתתפה תצפיתנית נוספת בוועדות ההיגוי.

דוחות פרדיס ושפרעם יוצגו בשני שערים : שער ראשון : בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס ושער שני : "הייא" – מרכז רב-שירותים לנערה בשפרעם.

שער ראשון :

בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס

القسم الاول:

البيت المفتوح للفتيات والنساء العزباوات في قرية
الفريديس

תמצית: עיקר הממצאים בפרדיס

התכנית "בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס" עבור נערות ונשים צעירות בסיכון ובמצוקה הוערכה במשך שנתיים (2004-2005). התכנית הופעלה במחצית קומה בבית ספר יסודי, ששופצה וצוידה בהתאם לצורכי התכנית. מטרת התכנית היו: חיזוק רגשי, קיום מפגש חברתי, מתן טיפול פרטני ומשפחתי, קידום השכלה, חיזוק כישורים ומיומנויות לתעסוקה עצמאית, מתן הכשרה מקצועית, הקניית כישורי חיים וכלים שיכשירו את הבנות לחיים עצמאיים.

התכנית פעלה בשלושה שלבים: שלב ההכנה, שלב פרסום הפעילות ושלב הפעלת התכנית. הפעילויות בתכנית הותאמו למטרות ותוכנו תכניות להשכלת יסוד ולהכשרה מקצועית, חוגים וסדנאות לשיפור התפקוד האישי, פעילויות חברתיות ופעילויות הנאה ושירות טיפול פרטני על ידי עובדת סוציאלית. כוח האדם בתכנית כלל את רכזת התכנית, אם הבית, עובדת ניקיון, מדריכים ומורים.

הממצאים העיקריים העלו כי **התכנית בוצעה על כל שלביה**, גויס כוח אדם לתכנית, והמפעילות העיקריות שלה הן רכזת התכנית ואם הבית. שופץ מבנה לצורכי המרכז, אם כי הרשות המקומית לא השקיעה בשיפוץ איכותי של המקום ובציוד איכותי ולא ציידה את המקום כראוי. תהליך איתור ומיון הבנות מוסד ונוצרו שותפויות עם גורמים המעורבים בסיוע לאוכלוסייה מסוג זו המשתתפת בתכנית. עוד נמצא כי הנערות והנשים הצעירות קיבלו במרכז מענה הולם למדי מהבחינות הלימודית והרגשית ומענה למטרות בילוי פנאי והנאה. יחד עם זאת, תחום רכישת המקצוע קיבל מענה חלקי בלבד והפעילויות לא סיפקו את הצרכים של הקבוצות הבוגרות יותר. כמו כן נמצא כי הזמן במרכז אינו מנוצל כראוי, והמרכז פתוח שעות רבות כשהוא ריק מאדם או כאשר נמצאת בו קבוצה אחת בלבד של בנות. כמו כן, אף על פי שנערכו ניסיונות לעודד את הבנות להגיע למרכז גם שלא בזמן חוגים, לצורך בילוי זמנן הפנוי במקום – הדבר לא צלח בידי הרכזות. באופן כללי נמצא כי המרכז נותן מענה למטרה הסמויה של התכנית, בכך שהוא מספק תוכן לחייהן של הצעירות.

הבקרה על התכנית התקיימה בחלקה. בקרה פנימית כמעט שלא התקיימה, למעט מעקב שניהלה אם הבית אחר השתתפותן של הבנות בפעילויות הפורמליות. התקיימה בקרה קבועה של ועדת ההיגוי של התכנית, ועל חלק מחברי הוועדה אף הוטלו משימות לביצוע; יחד עם זאת, הבקרה שקיימה הוועדה לא שימשה תחליף לבקרה פנימית וקבועה על התכנית. כמו כן נמצא כי אף על פי שהתקיימה הערכה חיצונית על התכנית, רוב המלצות הביניים שלה לא יושמו. למרות כל אלה נערכו במרכז מאמצים לייצב את התכנית ולפנות לגופים היכולים לתמוך במטרותיה לקראת יציאתו של הביטוח הלאומי מן התכנית.

קשיים רבים עלו בהפעלת המרכז: קשיים ארגוניים ולקיחת אחריות לפרויקט, קשיי הפעלה שוטפת, קשיים הקשורים בתמיכה בצוות והכשרתו וקשיים רגשיים ותרבותיים. על חלק מן הקשיים דווח בדוח הביניים ואף נכתבו לגביהם המלצות. בפועל טופלו רק המלצות שנגעו לרכזות, ואילו המלצות שדרשו את טיפול הרשות המקומית לא טופלו או טופלו בחלקן. על חלקם הגדול

של הקשיים ניתן היה להתגבר באמצעות תמיכה רבה יותר של הרשות המקומית במרכז והיענות לצרכיו. טיפול בחלק מן הקשיים שהועלו דורש תכנון תכניות לטווח ארוך במרכז, למשל תכניות לטיפול אישי, משפחתי וקהילתי, אך חלק מן הקשיים נובעים מאופי התרבות והמסורת ודרוש אורך רוח מצד מפעילי התכנית כדי להתגבר עליהם.

מבחינת **התפוקות** של התכנית, קיימת הלימה טובה בין המטרות המוצהרות בהצעה שהגישו המפתחים לבין הציפיות והמטרות שהושגו במהלך התכנית. לא כל המטרות טופלו באותה אינטנסיביות, ולא כולן הושגו במלואן. אולם נראה כי רוב המטרות קודמו לשיעור רצון המעורבים. שתי מטרות חשובות שטרם טופלו במלואן הן הכשרה מקצועית והגברת המודעות והרגישות בקרב המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי. נמצא קשר בין היחס של המפעילים לבנות, לחוגים, לסדנאות ולפעילויות במרכז לשיפור היכולות של הבנות (הרגשיות, החברתיות, הלימודיות וכדומה). העובדה שבין מטרות המרכז היו שיפור ההשכלה של הבנות והכשרתן למקצוע, והעדויות לשיפור בתחומים אלה, ביססו את מעמדו של המרכז בכפר והשיגו לו גיבוי מצד הקהילה. יחד עם זאת, לא תוכנן מערך פעילויות שיקרב את המרכז לאוכלוסייה וייתן לו "הכשר" מוחלט יותר. ולבסוף, אף על פי שבאופן כללי קיימת שביעות רצון מן התכנית מצד כל המעורבים בה, שביעות רצון זו מהולה באכזבה רבה מן העובדה שהרשות לא נטלה חלק פעיל ומאפשר בהוצאת התכנית אל הפועל ואף הערימה קשיים על הביצוע המוצלח.

ניתן לסכם ולומר שלאחר התיקונים המתאימים התכנית מתאימה לביצוע במקומות שונים שתנאיהם דומים לאלה הקיימים בפרדיס. מבנה התכנית והצוות שהפעיל אותה חיזקו את הבנות והקנו להן מיומנויות שתסייענה להן בחייהן בעתיד.

המלצות

1. רצוי לחפש למרכז מקום מאיר פנים יותר מן הקיים, או לחלופין לפעול לשיפור הסביבה החיצונית והפנימית של המרכז.
2. כדאי לבחון את צורכי המרכז מבחינת ציוד וכוח אדם ולהקצות תקנים ותקציב תואמים.
3. כדי למלא את חייהן של הנשים הצעירות בתוכן במשך שעות ארוכות יותר במהלך היום **כדאי ליזום מגוון פעילויות פנאי שתמשוכנה את הנשים הצעירות להגיע גם למפגשים חברתיים בלתי פורמליים**, שאינם תלויים בתכנית קבועה מראש של חוגים, ולצייד את המקום בהתאם.
4. הנשים הצעירות כמעט שלא קיבלו טיפול אישי או קבוצתי במסגרת התכנית. כמו כן לא נבנתה תכנית לשיפור המודעות והרגישות בקרב המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי כמתחייב מן ההצעה. **מומלץ לפתח תכניות טיפוליות קבועות, פרטניות וקבוצתיות, וכן לפתח תכניות קהילתיות שיכללו ימי עיון והרצאות בתחומים הקשורים למערכות יחסים בין הורים לילדים, לתרבות המשתנה, לגיל ההתבגרות וכדומה. אם מפאת עומס עבודתה אין לרכזת אפשרות למלא תפקיד זה, יש להקצות לכך עובדת סוציאלית אחרת.**
5. יש להגדיר באופן ברור את תפקידיהן של אם הבית ושל רכזת התכנית. הגדרת התפקידים צריכה להתאים להיקף המשרה של כל אחת מהן.
6. מומלץ להקפיד על תכנון זמן נכון של הפעילויות במרכז, למען ניצול יעיל של שעות הפעילות במרכז. תכנון זמן נכון עשוי לאפשר למספר רב יותר של נערות ונשים צעירות לקבל שירותים במרכז. אם יתברר כי למרכז אין יכולת להכיל את כל הנשים הזקוקות לשירותים אלה, **יהיה צורך לקבל החלטות באשר להגדרת זמן השהייה של כל נערה ואישה צעירה במרכז.** אם יוחלט על הגבלת זמן השהייה במרכז, **יהיה צורך לדון גם בסוג המענה והמינון שיינתן לנשים אלה לאחר שתצאנה מן המרכז.**
7. לאחר שתי שנות הפעלת התכנית רצוי לבחון מחדש את מערכת הקריטריונים למיון הנשים הצעירות אל מול המציאות והצרכים העולים בכפר. **יש לבחון את יכולתו של המרכז לתת מענה לכל הנשים הצעירות הנזקקות לשירותיו.**
8. כדאי לקיים מסגרות דיווח ובקרה קבועות הן בתוך המרכז, באמצעות המורים והמדריכים המפעילים את החוגים, לרבות דיווח כתוב (שאלוני דיווח), והן מחוץ למרכז, עם מנהל מחלקת הרווחה והצוות המפעיל את המרכז.
9. מומלץ לקיים בקרה על נוכחות בפעילויות בהתאם להיקף השעות שהתחייבה אליו כל נערה.
10. המרכז צריך לבחון את יכולתו להיענות לצרכים משתנים של הנערות והנשים הצעירות המגיעות למרכז, כל עוד הן עומדות בקריטריונים לכניסה למרכז, ולהתאים את הפעילויות לצורכי קבוצות הגיל השונות.
11. מומלץ לבחון את המלצות דוח הביניים והדוח הסופי ולמפות אותן על פי הגורמים האחראים ליישום כל אחת מהן.

12. יש להפנות מאמצים מיוחדים ליצירת קשר עם גופים שבידם לסייע למרכז בפעילויות, בתקציב ושעות ובכוח אדם. כל זאת תוך קבלת אחריות מצד הרשות לביצוע המעבר ממסגרת שלתכנית לחלק אינטגרלי של המערכת.
13. כדאי לנתח כל אחד מסוגי הקשיים שהועלו (התרבותיים והרגשיים, הארגוניים, ההפעלה השוטפת, תמיכה והכשרה) ולהכין עבורם מערך פתרונות אפשרי.
14. כדאי לספק הנחיה והכשרה קבועה לרכוז התכנית, כדי שתוכל לבצע את תפקידיה ביעילות ובמקצועיות. גם אנשי הצוות האחרים בתכנית צריכים לקבל הדרכה שתסייע להם לשפר את תפקודם בהקשר המיוחד של נערות אלה ותרבותן.
15. רצוי שהרשות תקבל על עצמה מחויבות ואחריות לביצוע התכנית ולאפשר קידומה והשגת מטרותיה. הרשות צריכה לקבל אחריות בכל הנוגע להפעלת המרכז ולרווחת מפעיליו כדי לאפשר לאנשים מתאימים לעבוד עם הנשים הצעירות.
16. רצוי ליצור קשר עם גורמים (פרטיים, עסקיים וממשלתיים) שבידם לספק קורסים מקצועיים, תוך השקעת מאמץ מיוחד לאפשר לנשים צעירות אלה לרכוש מקצוע ולשפר את מצבן התעסוקתי.
17. נראה כי לאחר שנתיים של תכנית, שנחשבת בקרב המכירים אותה לתכנית מוצלחת, **רצוי לקדם את פרסומו של המרכז בכפר ולהעלות את קרנו באופן פורמלי. תמיכת הרשות תסייע לשיפור המיצב של התכנית בכפר.**

ملخص

أ. أهم النتائج

برنامج «البيت المفتوح للفتيات والنساء العزباوات» في قرية الفريديس للفتيات والشابات اللواتي يتعرضن للخطر والضائقة تمّ تقييمه من قبل الباحثين خلال العامين 2004-2005.

تم تنفيذ وتطبيق هذا البرنامج في مكان عباره عن نصف طابق بمدرسة ابتدائية جرى تجهيزه وترميمه ليتلاءم مع احتياجات اعدت لهذا البرنامج .

كانت أهداف البرنامج : التعزيز العاطفي ، إقامة اللقاء الاجتماعي، تشجيع التعليم ، تعزيز الكفاءات والمهارات للعمل المستقل ، تقديم التأهيل المهني ، إكساب مهارات الحياة، وادوات تؤهل الفتيات للعيش حياة مستقلة.

عمل البرنامج بثلاث مراحل : مرحلة الأعداد ، مرحلة ترويج النشاط ، ومرحلة تطبيق البرنامج. تم ملاءمة فعاليات البرنامج للأهداف وكذلك تخطيط برامج تعليم ابتدائي وتأهيل مهني ، حلقات وورشات لتحسين الأداء الشخصي ، فعاليات اجتماعية وفعاليات متعة وخدمة علاج فردي من قبل عاملة اجتماعية. القوة العاملة في البرنامج شملت مركزة البرنامج ، أم البيت (المسؤولة عن البيت) ، عاملة نظافة ، مرشدين ومعلمين.

بينت النتائج الرئيسية أن البرنامج نفذ في مختلف مراحلہ وتم تجنيد قوى بشرية للبرنامج والفعاليات أهمها مركزة البرنامج وأم البيت . وقد رمم المبنى حسب احتياجات المركز، مع أن المجلس المحلي لم يصرف الكثير من الأموال على عملية الترميم الجيده ولم يجهز المكان بصورة لائقة. تمت عملية انتقاء الفتيات وتصنيفهن وإنشاء شراكات مع جهات لها صلة بتقديم الدعم للسكان على غرار المشاركات في البرنامج . وتبين أيضا أن الفتيات والنساء تلقين في المركز الرد اللائق من الناحيتين التعليمية والعاطفية والرد على أهداف الترفيه والمتعة.

اما مجال اكتساب المهنة فكان جزئيا والفعاليات في هذا المجال لم تسد احتياجات المجموعات الأكبر سنا. ووجد أن الوقت في المركز لم يستغل بصورة لائقة وان المركز مفتوح ساعات طويلا وهو خال من الناس أو تتواجد فيه مجموعة واحدة فقط من الفتيات . زد على ذلك انه على الرغم من المحاولات التي تم القيام بها لتشجيع الفتيات على المجيء إلى المركز حتى في الأوقات التي لا تطبق فيها فعاليات فان هذا الأمر الذي قامت به المركزة لم يتكفل بالنجاح. وبشكل عام تبين أن المركز يعطي الرد الخفي للبرنامج بمنح مضمون لحياة الفتيات.

رقابة البرنامج – تمت بصورة جزئية. وتقريبا لم تكن هناك رقابة داخلية، ما عدا المتابعة التي قامت بها أم البيت حول مشاركة الفتيات في الفعاليات الرسمية. وكانت ثمة رقابة دائمة من لجنة التوجيه للبرنامج وفُرضت على بعض أعضاء اللجنة مهام تنفيذية. إلى جانب ذلك، لم تكن الرقابة التي قامت بها اللجنة بديلا عن رقابة داخلية وثابتة للبرنامج. وتبين انه على الرغم من وجود رقابة خارجية للبرنامج فان غالبية التوصيات المرحلية لم تطبق. وعلى الرغم من كل ذلك بذلت في المركز جهود لتوطيد البرنامج والتوجه إلى الهيئات التي يمكنها دعم أهدافه توطئة لخروج التأمين الوطني من البرنامج.

وواجه المركز الكثير من الصعوبات في التفعيل : صعوبات تنظيمية وتولي المسؤولية عن المشروع وصعوبات في التفعيل الجاري وصعوبات لها صلة بدعم الطاقم وتأهيله وصعوبات عاطفية وثقافية. وتم تناول بعض الصعوبات ضمن التقرير المرحلي وكتبت توصيات بصددها. وعمليا تمت معالجة توصيات لها صلة بالمركزة فقط ، بينما التوصيات التي تطلبت معالجة السلطة المحلية لم تعالج أو عولجت بصورة جزئية. وكان من الممكن التغلب على قسم كبير من الصعوبات عبر تقديم دعم اكبر من جانب السلطة المحلية للمركز والاستجابة لاحتياجاته.

معالجة بعض المصاعب المطروحة تتطلب تخطيط برامج للمدى البعيد في المركز ، مثل برامج للمعالجة الشخصية والعائلية والجماهيرية، إلا أن بعض الصعوبات

ناجمة عن طبيعة الثقافة والتقاليد ويتطلب التغلب عليها بالترهيب والتأني من قبل منفذي البرنامج.

من حيث مردود البرنامج: ثمة ملاءمة جيدة بين الأهداف المعلنة في الاقتراح المقدم من قبل المطورين وبين التوقعات والأهداف التي قدمت خلال البرنامج. لم تتم معالجة جميع الأهداف بنفس الزخم ولم تتحقق كلها بصورة تامة. لكن يبدو أن جميع الأهداف تمّ الوصول بها إلى ما يرضي جميع المعنيين. ثم هدفان هامين لم تتم معالجتهما بصورة كاملة وهما التأهيل المهني وزيادة الوعي والحساسية في أوساط العائلة والمجتمع لاحتياجات الفتيات وحالتهن العاطفية والاجتماعية .

في الحقيقة أن تحسين تعليم الفتيات وتأهيلهن للمهنة وشهادتهن على حدوث التحسن في هذه المجالات كانت من بين أهداف المركز التي رسخت مكانة المركز في القرية ووجد له دعم من جانب المجتمع. إلى جانب ذلك، مع ذلك لم يخطط لهيكل من الفعاليات يقرب المركز للسكان ويجعله مقبولاً من جانبه. في النهاية، وعلى الرغم من انه بشكل عام هناك اكتفاء من البرنامج من قبل جميع المعنيين بالأمر، فإن هذا الاكتفاء مخلوط بخيبة أمل كبيرة لأنّ السلطة المحلية لم تساهم بصورة فعالة في إخراج البرنامج إلى حيز التنفيذ بل ووضعت عقبات عديدة أمام تنفيذه بنجاح.

يمكن أن نجمل ونقول انه بعد إجراء التوصيات المناسبة يمكن تطبيق البرنامج في أماكن مختلفة ذات ظروف مشابهة لقرية الفريديس. مبنى البرنامج والطاقم الذي طبقه عزز من شخصية الفتيات وزودهن بمهارات تساعدن في حياتهن في المستقبل.

توصيات

1. يحدّد البحث عن مكان أفضل من المكان السابق لإقامة المركز فيه، أو العمل على رفع مستوى المحيط الخارجي والداخلي للمركز.
2. يحدّد فحص احتياجات المركز من ناحية المعدات والقوى العاملة وتخصيص ملاكات وميزانية ملائمة.
3. من أجل ملء حياة الفتيات بمضمون خلال ساعات اليوم الطويلة يُحدّد تخطيط عدد من الفعاليات الترفيهية لجذب الفتيات للمشاركة في لقاءات اجتماعية غير رسمية وليست منوطة ببرنامج محدّد سلفاً من الفعاليات ، كما لا بد من تجهيز المكان بما يتلاءم مع هذه الإمكانيّة.
4. لم تحصل الفتيات تقريبا على معالجة شخصية أو جماعية في إطار البرنامج ولم يخطط برنامج لتحسين الوعي والحساسية في أوساط العائلة والمجتمع تجاه الاحتياجات والحالة العاطفية والاجتماعية للفتيات كما ينص الاقتراح على ذلك. يحدّد تطوير برامج علاجية ثابتة فردية وجماعية وبرامج جماهيرية تشمل أياماً دراسية ومحاضرات في المجالات المتعلقة بالعلاقات بين الأهالي والأولاد، الثقافة المتغيرة، سن المراهقة وما شابه. إذا لم يكن لدى المركز ، بسبب كثرة العمل، إمكانيّة للقيام بهذه المهمة، فيجب تخصيص عاملة اجتماعية أخرى.
5. يجب أن نحدد بصورة واضحة ما هي وظيفة أم البيت ومركزة البرنامج. يجب أن يتلاءم تحديد الوظائف مع حجم الوظيفة لدى كلّ منهما.
6. يحدّد الاهتمام بتنظيم وتخطيط الوقت الصحيح للفعاليات في المركز لاستغلال ساعات الفعاليات في المركز بصورة ناجعة. التخطيط الصحيح للوقت من الممكن أن يتيح المجال أمام عدد أكبر من الفتيات والشابات للحصول على خدمات المركز. إذا تبين أن المركز غير قادر على استيعاب جميع النساء المحتاجات لهذه الخدمات سيتوجب اتخاذ قرار بخصوص تحديد

زمن مكوث كلّ واحدة من الفتيات والشابات في المركز. في حال اتخاذ قرار بتحديد زمن المكوث في المركز سيتعين أيضا مناقشة نوع الردّ الذي يقدّم للنساء بعد خروجهن من المركز.

7. بعد مرور عامين من بدء تطبيق البرنامج يُحبذ إعادة التفكير في معايير تصنيف الفتيات إزاء الواقع والاحتياجات في القرية. يجب التفكير بقدرة المركز على توفير ردود لجميع الشابات اللواتي يحتجن خدماته.

8. يحبذ إقامة اطر لتقديم البلاغات والرقابة الدائمة داخل المركز وداخله، بحيث يتمّ تقديم التقرير داخل المركز بواسطة المعلمين والمرشدين الذين يطبقون الفعاليات بما في ذلك تقديم تقرير خطي (نماذج تقارير) ، أما خارج المركز فمن خلال مدير قسم الرفاه والطاقت الذي يفعل المركز.

9. يحبذ إجراء رقابة على المشاركة في النشاطات حسب عدد الساعات الذي تعهدت به كلّ فتاة.

10. على المركز فحص قدراته على تلبية الاحتياجات المتغيرة للفتيات والنساء اللواتي يصلن إلى المركز طالما استوفين معايير دخول المركز ولا بد من ملاءمة النشاطات لاحتياجات الجيل المختلفة.

11. يحبذ فحص توصيات التقريرين المرحلي والنهائي ومسحها حسب العناصر المسؤولة عن تطبيق كلّ منها.

12. يجب تخصيص جهود خاصة لإنشاء علاقة مع هيئات يمكنها دعم المركز بالفعاليات والميزانيات والساعات والقوة العاملة. كلّ ذلك من خلال تولى المسؤولية من جانب السلطة لتنفيذ الانتقال من إطار برنامج إلى جزء لا يتجزأ من الجهاز.

13. يحبذ تحليل كلّ واحد من أنواع الصعوبات المطروحة (الثقافية والعاطفية والتنظيمية والتفعيل الجاري والدعم والتأهيل) وإعداد مجموعة من الحلول الممكنة.

14. يحدّد إعطاء التوجيه والتأهيل الدائم لمركزة البرنامج لتتمكن من القيام بوظائفها بنجاحة ومهنية. أيضا أفراد الطاقم الآخرون في البرنامج يجب أن يتلقوا الإرشاد الذي يساعدهم على تحسين أدائهم في التعامل مع الفتيات وثقافتهن.

15. يحدّد أن تتولى السلطة مسؤولية والتزاما لتطبيق البرنامج وإتاحة المجال لتحقيق أهدافه. على السلطة تولي مسؤولية فيما يتعلق بتفعيل المركز وراحة مفعليه لتمكين الأشخاص المناسبين من العمل مع الفتيات.

16. يحدّد الاتصال مع جهات (خاصة وتجارية وحكومية) يمكنها إعطاء دورات من خلال بذل جهود خاصة لتمكين الفتيات والشابات لتعلم إحدى المهن مما يحسّن من إمكانيات انخراطهن في العمل.

17. بعد مرور عامين على بدء تطبيق البرنامج الذي يعتبره المطلعون عليه برنامجا ناجحًا، يحدّد تعميم فكرة المركز في القرية ورفع شأنه من الناحية الرسمية. من الممكن أن يساهم الدعم الذي يتلقاه من السلطة في توطيد وترسيخ مكانة البرنامج في القرية.

הכפר פרדיס – האוכלוסייה והתכנית

האוכלוסייה בפרדיס

הכפר פרדיס ממוקם מזרחית לכביש מספר 4 (כביש חיפה-תל אביב הישן) וצופה לים התיכון. הוא שוכן כ-2 ק"מ מצפון לזיכרון יעקב, בצומת המחבר את כביש מספר 4 עם כביש יוקנעם. פרדיס וג'סר אל-זרקא נותרו הכפרים הערביים היחידים במישור החוף אחרי 1948.

הרשות המקומית בפרדיס נוסדה לראשונה בשנת 1952. עד אז הונהג הכפר בידי מוכתארים. ב-1996 הוקמה בפרדיס מחלקת הרווחה, ועד לשנה זו (2006) שילש עצמו מספר המטופלים בה הן בשל העמקת המצוקה הכלכלית, הן בשל נגישותו וזמינותו של השירות והן בשל העלייה במודעותן של הצעירות, המשפחות והקהילה לשירות.

המרחב הגיאוגרפי שבו שוכן פרדיס מוגדר כ"מרחב ביניים פתוח" וכולל שמורות טבע, פארקים, יערות ואזורים כפריים וחקלאיים. שטחו הכולל של הכפר 4,450 דונם, והוא מורכב משש שכונות עיקריות המקיפות את גרעין הכפר, אשר בו ממוקמים מרכזי השירותים השונים: המסחר, המסגד, קופת חולים, בנק, דואר, בתי ספר, מועצה מקומית וכיוצא באלה.

בפרדיס מתגוררים 9,900 תושבים (על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מספטמבר 2005) ו-1,800 בתי אב (על פי סקר המועצה המקומית בשנת 2000), כולם מוסלמים סונים. כ-43% מהתושבים הם ילדים ובני נוער עד גיל 17. מספר הנערות והנשים הצעירות בכפר בנות 15-30 הוא 1,300, מהן 200 שנשרו מבתי הספר ולא נישאו. שיעור הנשירה של נוער מבתי הספר מגיע ל-25%. יחד עם זאת, נערות במגזר הערבי נושרות פחות מנערים מבית הספר, שם מותר להן לשהות אף על פי שהן נמצאות מחוץ לבית. נשירתן מבית הספר פירושה עבדות במשפחה עד לנישואים.

המעמד הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה בפרדיס נחשב לבינוני-נמוך (מדורג בשליש התחתון ובאשכול השלישי של מדרג הרשויות המקומיות בישראל). רק מספר מצומצם של משפחות נמצא במעמד סוציו-אקונומי גבוה. לפי הסקר האחרון של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הכפר פרדיס דורג במקום ה-189 מבין 201 יישובים בהתאם לקריטריונים של רמת חיים.

אוכלוסיית פרדיס מתגוררת בצפיפות רבה בשטחים המאוכלסים וללא תשתיות ראויות. השכונות הוותיקות וגרעין הכפר הם אזורים צפופים הסובלים מבעיות תשתית ותחבורה (צפיפות דיור וכבישים צרים), המקשות על החיים בכפר, פיזית וחברתית.

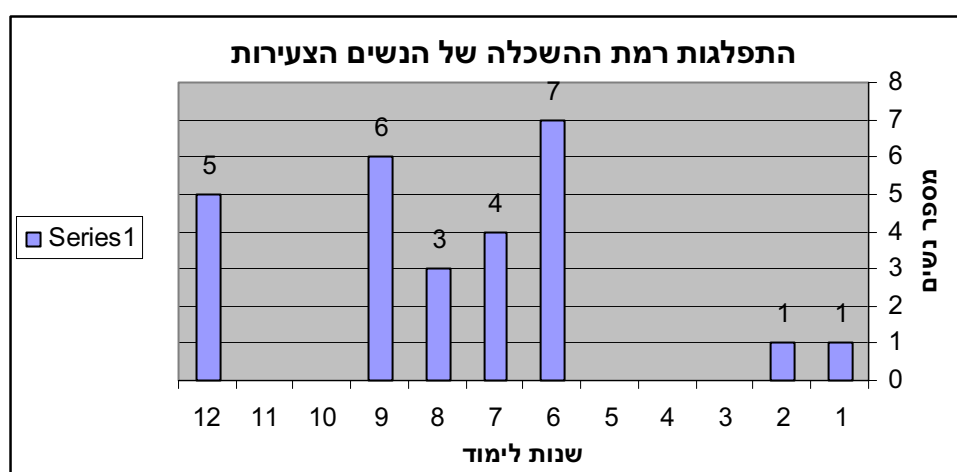
בשנתיים האחרונות התאפשרה בנייה ב"גבעת פרדיס". התכנית מיועדת לבניית 1,600 יחידות דיור. תכנית זו תורמת רבות להתפתחות הכפר והיא נועדה לפתור את בעיית צפיפות הדיור, להרחיב את הכפר ולקלוט זוגות צעירים כדי למנוע הגירה מהכפר.

מרבית התושבים הם שכירים העובדים בעבודות חקלאיות ובמפעלים ביישובים סמוכים. שיעור האבטלה בכפר גבוה, בעיקר בקרב נשים. (מתוך: מחלקת הרווחה פרדיס והרשות למלחמה בסמים, 2004; ויקיפדיה, 2006; מרכז האינפורמציה הלאומי הפלסטיני, 1999)

אוכלוסיית היעד לתכנית והקבוצה המשתתפת בה

אוכלוסיית היעד מורכבת מ-200 נערות ונשים צעירות רווקות ביישוב שמכיל אוכלוסייה מוסלמית בלבד. הנערות נמצאות בסיכון נשירה וחלק מן הנשים הצעירות נשרו מבית הספר בגיל צעיר, לא השתלבו במסגרות חינוך אחרות, ועל כן רמת ההשכלה שלהן נמוכה. ממוצע שנות הלימוד באוכלוסייה זו הוא 7.75 (סטטיית תקן 2.76).

תרשים 1 מציג את התפלגות רמת ההשכלה.

תרשים 1: רמת ההשכלה של הנשים הצעירות על פי שנות לימוד

מן התרשים עולה כי בקצוות מצויות שתיים מן הנשים שסיימו עד שתי שנות לימוד וחמש שסיימו 12 שנות לימוד. חמש נחקרות ציינו כי הן לומדות, 22 ציינו כי אינן לומדות ושתיים לא השיבו לשאלה זו.

הנשים הצעירות מועסקות בדרך כלל בעבודות מזדמנות, ומועדות לעתים לניצול בידי זרים. באשר לקבוצה הנבדקת, עשר מבין 29 המשיבות עובדות: ארבע עובדות בחקלאות, שתיים עובדות במשק בית, שלוש עובדות בניקיון ואחת לא פירטה.

חלקן עברו את גיל הנישואים המקובל, סיכוייהן להינשא פחתו, והדבר הביא לירידה בדימוי העצמי שלהן. מצד אחד הן נחשבות לעול על משפחתן, ומצד שני הן משרתות את כל המשפחה ואינן להן חיים פרטיים משל עצמן. הן חשות תחושת קיפוח וניכור בקהילה, ואינן מקבלות בה מענה לצורכיהן. כל אלה מגבירים את תחושת הכעס והתסכול שלהן כלפי המשפחה והסביבה. נוסף על כך, מדובר גם בנערות בסיכון נשירה, המבקרות עדיין בבית הספר. (עיבוד מתוך הצעת הפרויקט בפרדיס 6.1.03)

בראשית הפעילות במרכז דווח על השתתפות של 72 נשים צעירות, ביניהן כ-50 מתמידות וכ-20 נוספות הרשומות במרכז. באפריל 2005 נותר מספר המתמידות בעינו, ודווח על 15 נשים צעירות המגיעות מדי פעם ונחשבות, לדברי הרכזת, "מתנדדות". חוסר ההתמדה נבע בעיקר מן העובדה שבעונות שבהן מוצאות אותן נשים עבודה, הן חדלות להשתתף בפעילות המתנהלת במרכז. 12 נשים צעירות מבין 29 המשיבות משתתפות בפרויקט שנתיים, והשאר – שנה אחת. הנערות והנשים הצעירות מתחלקות לשלוש קבוצות גיל:

1. נערות בנות 15-18 ;
2. נשים צעירות בנות 19-24 ;
3. נשים צעירות בנות 25-34.

מן המידע שהופק משאלוני המידע והעמדות שהועברו בסוף השנה השנייה עולה כי ממוצע גיל המשתתפות בפרדיס הוא 25.14 וסטיית התקן 6.75. ממצא זה אינו עולה בקנה אחד עם דיווחיה של רכזת התכנית, שלפיהם קבוצת הביניים (19-24) היא הקבוצה הגדולה ביותר וגודלה הולם את גודל הקבוצה באוכלוסייה בפרדיס. ייתכן כי הרכב המשיבות (40.3% מתוך 72 נערות רשומות ו-58% מתוך 50 משתתפות פעילות) הביא להטיה בנתוני הגיל.

התכנית

התכנית "בית פתוח לנערות ולנשים רווקות בפרדיס" הופעלה במשך שנתיים (2004-2005) עבור נשים צעירות בסיכון ובמצוקה. התכנית הופעלה במבנה בית ספר יסודי, שבו יוחדה חצי קומה לתכנית. המבנה שופץ וצויד כך שיתאים לפעילות במקום. גרעין המשתתפות היו נשים צעירות שלקחו חלק במפגשים עם העובדת הסוציאלית לנערות, אשר מונתה לרכזת התכנית. התכנית נועדה, בין השאר, להרחיב את מספר הנהנות מן השירותים הללו. בתכנית שהוצעה למוסד לביטוח לאומי נכללו הנשים הצעירות, משפחותיהן והקהילה כולה. מטרת התכנית היו:

1. חיזוק הדימוי העצמי, תחושת הביטחון והשייכות בקרב הנערות והנשים ;
2. מתן לגיטימציה למפגש עם קבוצת השווים ;
3. מתן שירות פרטני שיסייע להן להתמודד עם בעיות ומצוקות אישיות, משפחתיות וסביבתיות ;
4. קידום רמת ההשכלה ;
5. חיזוק כישורים ומיומנויות לקראת תעסוקה עצמאית ;
6. מתן הכשרה מקצועית המתאימה ליכולתן, לצורכי השוק המקומי ולנורמות ולערכים של החברה הסובבת ;
7. פיתוח כישורי חיים וכלים עצמאיים שיאפשרו להן גדילה והתפתחות אישית מספקת, בהתאמה לתנאי החיים שלהן.

התכנית פעלה בשלושה שלבים :

שלב ראשון: הכנה – גיוס כוח אדם, יצירת שותפויות עם ארגונים שונים, איתור מבנה מתאים ושיפוצו, הכנת תכניות פעילות שבועיות וחודשיות, איתור נערות ונשים והכנת המשפחות.

שלב שני : פרסום הפעילות.

שלב שלישי : בחירת פעילויות והפעלה.

הפעילויות העיקריות שהציעה התכנית כדי להשיג את מטרותיה היו :

- תכניות להשכלת יסוד ;
- תכניות להכשרה מקצועית ;
- חוגים וסדנאות להעצמה ולשיפור כישורי החיים ;
- פעילויות חברתיות-קהילתיות לגיבוש חברתי ולקישור לקהילה הרחבה ;
- טיפול פרטני באמצעות עובדת סוציאלית הנמצאת במקום.

כוח האדם שיועד להפעלת התכנית כלל את רכזת התכנית – עובדת סוציאלית במשרה מלאה – אם בית, עובדת ניקיון ומדריכים ומנחים בהתאם לפעילויות השונות. (מתוך : מפעל מיוחד : "בית פתוח לנערות ונשים רווקות בכפר פרדיס")

ממצאים

הממצאים יוצגו בחמישה סעיפים עיקריים: שלבי הפעלת התכנית, תהליכי הבקרה על התכנית ויציאה מן הפרויקט, קשיים ודילמות, קידום מטרות התכנית ושביעות הרצון של המעורבים בתכנית.

שלבי הפעלת התכנית

פרויקט "בית פתוח לנערות ונשים רווקות" הופעל בשלושה שלבים:

שלב ההכנה: איתור מבנה ושיפוצו, גיוס כוח אדם להפעלת התכנית, יצירת שותפויות עם

גורמים וארגונים שונים ואיתור ראשוני של נשים צעירות המתאימות לתכנית.

שלב המיון ופרסום הפעילות: פנייה למשפחות והכנתן לקראת השתתפות הנשים הצעירות

בתכנית, גיוס גורמים ברשות ובבתי הספר להמשך איתור הנערות.

שלב הפעלה התכנית: בחירת פעילויות שיסייעו בהשגת מטרות התכנית, הכנת תכניות

פעילות שבועיות וחודשיות והפעלה שוטפת. כדאי לציין שבשלב זה נמשך תהליך המיון.

שלב ההכנה: איתור מבנה, בחירת כוח אדם ויצירת שותפויות

החלל שנבחר לשמש את הבית הפתוח לנשים צעירות רווקות בפרדיס הוא חצי קומה במבנה בית

ספר ששופצה והוסבה למרכז לנשים הצעירות. הסבת המבנה לתפקידו וצידו הוטלו על הרשות

המקומית, והיא ביצעה את חלקה תוך שימוש בסיוע כוחות פנימיים.

כוח האדם שנבחר להפעלת התכנית כלל שתי עובדות עיקריות: רכזת התכנית ואם הבית. נוסף על

כך הוקצתה למרכז עובדת ניקיון. המדריכים והמורים לפעילויות השונות נבחרו על פי התאמתם

לצורכי התכנית ולמטרותיה.

רכזת התכנית: הרכזת היא העובדת הסוציאלית לנערות במצוקה בפרדיס, בעלת ניסיון בטיפול

בנערות במצוקה, שנטלה על עצמה לרכז את התכנית. חלק הארי של משרתה היה במרכז, אך היא

הוסיפה לשמש גם כעובדת נערות בלשכת הרווחה ביישוב. לדבריה, היא התקשתה למלא את שני

התפקידים בד בבד, כיוון שהמרכז גזל ממנה זמן רב הן בשלב הראשון, שלב ההתנעה, והן בהמשך

ההפעלה. הגם שתפקידה במרכז היה אמור להיות ארגוני וטיפולי גם יחד, היא התקשתה למלא

את תפקידה הטיפולי בנערות בשל הנפח שתפס התחום הארגוני. הרכזת ציינה כי היא נפגשת מדי

פעם עם כל אחת מן הקבוצות, אך הפגישות עם הקבוצה הצעירה (16-18) אינן קבועות, הפגישות

עם קבוצת הביניים (19-23) מתקיימות אחת לשבועיים לפני שיעור אמנות, ורק עם הקבוצה

הבוגרת (+24) היא נפגשת באופן קבוע בשבת למפגש בן שעה וחצי.

אם הבית: אם הבית היא בוגרת חטיבה עליונה. תפקידה לא הוגדר מעולם, והעמימות שליוותה

אותו אפשרה גמישות רבה במטלות שהוטלו עליה. גמישות זו הביאה לידי עומס רב שהוטל עליה

מעבר להיקף משרתה ולגובה השכר שקיבלה, והקשתה על תפקודה במרכז. בפועל הייתה רוב

עבודתה משרדית.

אם הבית אהובה מאוד על הנשים הצעירות, והיא מילאה את תפקידה היטב, לשביעות רצון רכזת התכנית והנשים הצעירות.

מלבד רכזת התכנית ואם הבית, הגופים העיקריים שהיו מעורבים בתכנית הם הרשות המקומית, בעיקר שירותי הרווחה ברשות ומחלקת החינוך באמצעות קצין ביקור סדיר; בתי הספר; המוסד לביטוח לאומי; משרד החינוך באמצעות תכנית היל"ה; משרד התמ"ת (התעשייה, המסחר והתעסוקה), האגף להכשרה מקצועית; ומשרד הרווחה באמצעות הפיקוח על נערות במצוקה ואגף להכשרת נשים – היחידה לפיתוח נשים. במהלך הפרויקט נוצרו קשרים עם גופים נוספים כמו הגיוינט, גורמים שעסקו ביזמות אישית ומפעילי תכניות שונות (ראו חלק 3.2.4, יציאה מן התכנית).

שלב המיון ופרסום הפעילות

השותפות העיקריות לתכנית היו, כמובן, הנשים הצעירות שנבחרו להשתתף בה. הבסיס לקבוצת הנשים הצעירות בפרדיס הייתה קבוצה טיפולית של נשים צעירות, שהפעילה מחלקת הרווחה של הרשות המקומית עוד לפני שנפתח המרכז.

בעת תכנון התכנית הוצבו קריטריונים למיון מועמדות. בהצעה שהגישה הרשות המקומית למוסד לביטוח לאומי נקבע כי למרכז יתקבלו נשים צעירות רווקות עד גיל 24, בסיכון נשירה או נושרות מבתי ספר בגיל צעיר ועקב כך בעלות השכלה נמוכה, אינן משולבות במסגרות חינוך אחרות ועוסקות בעבודות מזדמנות. חלקן עברו את גיל הנישואים המקובל ועל כן סיכוייהן להינשא פחתו; מצד אחד הן נתפסות כעול על משפחתן, ומצד שני הן משרתות את כל המשפחה. הן בעלות דימוי עצמי נמוך וחשות תחושת קיפוח וניכור בקהילה, ועד לפתיחת המרכז לא ניתן להן מענה בקהילה. המרכז נבנה כך שיתן מענה לכל קבוצת גיל על פי צרכיה (נערות, נשים צעירות בראשית שנות העשרים לחייהן ונשים צעירות מאמצע שנות העשרים ואילך). במהלך הפעלת התכנית הוחלט להרחיב את גיל המשתתפות במרכז עד 32, אם כי אחת הנשים היא בת 34. בישיבה של ועדת ההיגוי שהתקיימה באפריל 2005 דווח כי במרכז משתתפות 50 נשים צעירות קבועות ו-15 מגיעות מדי פעם ונחשבות, לדברי הרכזת, "מתנדדות".

עם פתיחת המרכז החלה להתגבש מסגרת מקצועית, שהורכבה מרכזת התכנית, קצין ביקור סדיר ויועצי בתי הספר, כדי לדון בהתאמת נערות הלומדות בבתי הספר למרכז ובקליטתן. באיתור הנשים הצעירות סייעה גם מחלקת הרווחה, אך חלק מהן הגיעו בשיטת "חברה מביאה חברה" – וכך הדבר נמשך עד תום הערכת התכנית. במהלך שנה וחצי של פעילות התגבשו קריטריונים, מוסדו תהליכי האיתור, המיון והקליטה של הנשים הצעירות וכן התגבשו דרכי הפנייה למשפחות. המרכז לא פורסם בכפר באופן רשמי, אך בשנה השנייה לפעילותו, לאחר שזכה לפרסום באמצעי תקשורת (עיתונות בשפה הערבית וטלוויזיה ממלכתית) גברה התעניינותה של האוכלוסייה במרכז.

טרם התקבלה החלטה באשר למספר השנים שבמהלכן תוכל נערה/אישה לקבל את שירותי המרכז. בשלב זה חשה הרכזת אחריות רבה כלפי הנשים הצעירות: "עד שאין להן מסגרת חלופית – שתבאנה. זה כמו מועדון, להרגיש בנוח, להרגיש ביחד".

שלב הפעלת התכנית לנערות ולנשים הצעירות

לדברי רכזת התכנית, המרכז פועל חמישה ימים בשבוע משעות הבוקר ועד שבע בערב. לפי התכנית המוצעת, המרכז היה אמור להפעיל חוגים ופעילויות מסוגים שונים לשיפור ההשכלה, להעצמה, לשיפור כישורי חיים, לטיפול ולטיפול אישי וחברתי ולהכשרה מקצועית.

לדברי הרכזת, הפעילויות נבחרו בהתאם למטרות שנקבעו לתכנית ולממדי ההצלחה שקבעה (ראה סעיף מטרות 3.4).

לוח 3 מציג את תיאור התכניות בכל תקופת איסוף הנתונים, מספר המשתתפות ברוב התכניות, גיל המשתתפות ומספר המפגשים בפעילויות.

לוח 3 : הפעילויות שהתקיימו במסגרת הפרויקט

תדירות	מספר השתתפות בשנה השנייה	מספר השתתפות במשך השנה הראשונה	אפיון הקבוצה	קבוצה	תיאור הפעילות	פעילות
3 שעות X פעמים בשבוע	10	10-9	נושרות מבית ספר וחסרות מסגרת	18-16	היל"ה – השכלת יסוד לחסרי השכלה, תכנית מטעם משרד החינוך המופעלת על ידי החברה למתנדבים ומטרתה השלמת השכלה עד 12 שנות לימוד ומתן אפשרות לקבלת הכשרה מקצועית, לאחר העמידה בדרישות תכנית היל"ה.	היל"ה (המשך) מחשבים (המשך)
שעתיים X אחת לשבוע (הסדנה הסתיימה)	10	10			סדנה לחינוך מיני שמטרתה להעלות את המודעות של הנערות לגופן, לשינויים הנפשיים ולחשוף אותן למקורות תמיכה וסיוע במקרה של תקיפה מינית.	סדנת מיניות
3 שעות X פעמיים בשבוע	10	10			הסדנה מלמדת מודעות להיגיינה ואסתטיקה. בקורס לומדות הנשים הצעירות להתאפר והשתמש בתכשירי יופי.	קורס קוסמטיקה
3 שעות X אחת לשבוע	12	12	סיימו 12 שנות לימוד, אך חסרות מסגרת לימודית או תעסוקתית	24-19	מטרת החוג טיפוח יצירתיות ושיפור הדימוי העצמי באמצעות יצירה.	אמנות ויצירה
שעתיים X אחת לשבוע	10	15			קורס בהנחיית עובדת סוציאלית ממשרד הרווחה ברשות המקומית, ומטרתו גיבוש הקבוצה ומתן כלים לניהול חיים עצמאיים, קבלת החלטות ואסרטיביות.	העצמה

תדירות	מספר המשתתפות בשנה השנייה	מספר המשתתפות הראשונה בשנה	אפיון הקבוצה	קבוצה	תיאור הפעילות	פעילות
3 שעות X פעמיים בשבוע (החוג הסתיים)	14	14			חוג בעברית (דיבור וכתבה) לחוג בעברית מורה לעברית, שמטרתו לקדם את הנערות כחלק מטיפול כישורי בשפה העברית. הנערות לומדות כיצד לתקשר עם מוסדות בשפה העברית, לכתוב מכתבים רשמיים ולהביע את עצמן בבהירות.	חוג לעברית (דיבור וכתבה)
3 שעות X אחת לשבוע (במרכז ובטבע)	14				מטרת המפגש – שחרור וחיטוב הגוף. חוג זה עשוי להתקשר לסדנת החינוך המיני.	קורס מדריכות טיולים בטבע
שעתיים X אחת לשבוע 5 מפגשים (הסדנה הסתיימה)	26		נשרו מבית ספר בגיל צעיר, חלקן אנאלפביתיות. עובדות בעבודות מזדמנות (משק בית או חקלאות)	+25	סוג של קורס העצמה. המיני.	הבנת החיים ממבט אחר
4-3 שעות X פעמיים בשבוע	15	15			שיטה חדשנית, המכשירה מורים ללמד קרוא וכתוב באופן קל ומהיר.	לימודי קרוא וכתוב בערבית ("זריחות")
3 שעות X פעמיים בשבוע	10				הקורסים ניתנים על ידי היחידה להשכלת מבוגרים.	לימודי אזרחות, אנגלית, מתמטיקה
הקורס החל לקראת סוף דצמבר 2004 והופסק בשל חוסר עניין מצד הנשים הצעירות	15				הקורס ניתן בשיתוף עם מטיי (מרכז טיפוח יזמות עסקית) ומטרתו להכשיר את הנשים בתחום הכנת מזון וניהול עסקים. מטרת הקורס לתת לנשים אפשרות לפתח מקור פרנסה עצמאי, ובתום ההכשרה להפוך לקבוצה המייצרת סוגי מזון שונים ומפנסת את עצמה.	קורס קייטרינג
שעתיים X פעם בשבוע				פתוח לכל הנערות	מטרת המפגש – שחרור וחיטוב הגוף. חוג זה עשוי להתקשר לסדנת החינוך המיני.	חינוך גופני

מן הלוח עולה כי מטרות התכנית ואפיון הקבוצות הכתיבו את הפעילויות שנערכו לנשים הצעירות במרכז. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בנוגע להשכלה ולהעצמה. דגש מועט יותר ניתן לתחום התעסוקה המקצועית ולעבודה עם אימהות.

במרכז התקיימו גם פעילויות מיוחדות, כמו קייטנה, תערוכת תמונות של הקבוצה האמצעית (19-24) שזכתה לסיקור בתקשורת, מסיבת הורים, מסיבת סיום לבוגרות החוג לעברית, מפגשים של בנות הקבוצה הצעירה (16-18) עם נערות בנות גילן מזיכרון יעקב, פעילות לכבוד יום האם במלון פלאז'יה בהשתתפות אימהות ובנותיהן (מכל משפחה שהשתתפה נשלחו אם ובתה), טיולים ופעילות אתגרית.

אופן ההדרכה, בעיקר בחוגים, נקבע לפי הצרכים בשטח. בראיונות שנערכו עמם, סיפרו המדריכה לאמנות והמדריך בחוג להדרכה בטבע כי לפני תחילת ההפעלה הם לא ידעו להעריך מה יכולותיהן של הנשים הצעירות וכי הופתעו לטובה, בעיקר לאור העובדה שלא ניתנה להם האפשרות למיין או לבחור את המשתתפות. המדריך ציין כי השתתפות בחוג מסוג זה דורשת בדרך כלל תנאי קדם: ריאיון אישי, סדנה בת יומיים וריאיון עם פסיכולוג, אך כאן היה עליו להתפשר: "כאן אני נאלץ לקחת את כולן, ומי שנשאר, זה מי שמתאים לו. יש לי כעשר בנות שמתוכן שש ממש טובות ומהן שלוש מצוינות". התנאי, לדבריו, איננו השכלה – אף על פי שכל המשתתפות בסדנת ההדרכה הנן בעלות תעודת בגרות מלאה – אלא כישרון הדרכה. המדריכה לאמנות הוסיפה כי הנערות חייבות להגיע לאחר הכנה כלשהי. היא ציינה כי ניכרו הבדלים משמעותיים בין שתי הקבוצות: הקבוצה הצעירה, מתחת לגיל 18, הגיעה אליה ללא הכנה מוקדמת, לעומת הקבוצה הבוגרת יותר, שהגיעה עם מוכנות (המדריכה הכירה אותן משנים עברו, אך לא שיערה את יכולתן הגבוהה) וההבדלים ניכרו בתוצרים (ראו נספח י').

בשעות שאין מתקיימים בהן חוגים המקום נותר ריק, והנשים הצעירות כמעט שאינן מגיעות למקום לצורכי מפגש או רגיעה. לעתים, הבנות המשתתפות בחוג לאמנות מגיעות שעה אחת לפני תחילת החוג, ויושבות יחד להנאתן. לדברי הרכזות, היא עובדת בשבת, אף על פי שלא מתקיימים ביום זה חוגים. הנשים הצעירות שאינן עובדות ביום זה מגיעות למרכז למפגש חברתי. לוח 4 מציג דוגמה לתכנית העבודה במרכז.

לוח 4: מערכת השעות של המרכז על פי ימים, שעות וקבוצות גיל

(מפתח בתחתית הלוח)

קבוצת גיל 3 +24	קבוצת גיל 2 +23-19	קבוצת גיל 1 18-16	פעילות שבועית	
			שעה	יום
	מחשבים	קוסמטיקה	11:00-10:00	א
	חינוך גופני		12:00-11:00	
			13:00-12:00	
			14:00-13:00	
			15:00-14:00	

קבוצת גיל 3 +24	קבוצת גיל 2 +23-19	קבוצת גיל 1 18-16	פעילות שבועית		
			שעה	יום	
			15: 30-15: 00		
עברית			16: 00-15: 30		
			17: 00-16: 00		
			18: 00-17: 00		
			18: 30-18: 00		
		השלמת השכלה (היל"ה)	11: 00-10: 00	ב	
	אמנות ויצירה		12: 00-11: 00		
			12: 30-12: 00		
			13: 00-12: 30		
			14: 00-13: 00		
			15: 00-14: 00		
			16: 00-15: 00		
עברית			17: 00-16: 00		
(המשך עברית)			18: 00-17: 00		
			19: 00-18: 00		
		השלמת השכלה	11: 00-10: 00	ג	
			12: 00-11: 00		
			12: 30-12: 00		
			13: 00-12: 30		
			13: 30-13: 00		
	עברית		14: 00-13: 30		
			15: 00-14: 00		
			16: 00-15: 00		
קייטרינג				16: 30-16: 00	
				17: 00-16: 30	
			18: 00-17: 00		
			19: 00-18: 00		
		השלמת השכלה	10: 00-9: 00	ד	
			11: 00-10: 00		
			11: 30-11: 00		
		סדנת מיניות	12: 00-11: 30		
			13: 00-12: 00		
			13: 30-13: 00		
	עברית		14: 00-13: 30		
			15: 00-14: 00		
			15: 30-15: 00		
			16: 00-15: 30		
			16: 30-16: 00	ד	
זריחות (קרוא וכתוב)			17: 00-16: 30		
			18: 00-17: 00		
			19: 00-18: 00		
		קוסמטיקה	11: 00-10: 00	ה	
			12: 00-11: 00		
			13: 00-12: 00		

קבוצת גיל 3 +24	קבוצת גיל 2 +23-19	קבוצת גיל 1 18-16	פעילות שבועית	
			שעה	יום
			14:00-13:00	
			15:00-14:00	
			16:00-15:00	
			17:00-16:00	
קרוא) זריחות (וכתוב)			18:00-17:00	
			19:00-18:00	

שעות שמתקיימת בהן פעילות פורמלית
 שעות שאין מתקיימת בהן פעילות באחת הקבוצות
 שעות שאין מתקיימת בהן פעילות כלל

מן הלוח עולה כי כל הקבוצות מקבלות מענה, אך ברוב מימי השבוע יש שעות שלא מתקיימת בהן פעילות כלל, ובכל השעות שמתקיימת בהן פעילות, המבנה מנוצל לפעילות פורמלית אחת בלבד. הפעילות של קבוצת הבוגרות, שחלקן עובדות בשעות הבוקר, מתקיימת בעיקר בשעות אחר הצהריים וזמנן הפנוי מצומצם, אך רבות מן המשתתפות אינן עובדות (ראו בהמשך לוח 4), ובשעות הפנאי יכלו לשהות במרכז. אחת הנשים הצעירות כתבה בשאלון כי היא בחרה לבוא למרכז כדי "להעביר זמן פנוי", אחרות הגיעו למרכז כיוון שאין בידיהן כמעט אפשרויות אחרות: "אני לא יכולה לצאת מהכפר כדי ללמוד בגלל המנהגים, לכן באתי למועדון".

כדי שהנשים הצעירות תגענה למרכז לבילוי זמן פנוי, צריכים להתקיים שני תנאים: עידוד מספיק למפגשים בלתי פורמליים ומענה מקומי למפגשים מסוג זה (כגון ספרייה, עיתונים, משחקים, ציוד לפעילויות כמו רקמה, סריגה וכדומה). מענה מסוג זה חיוני לאור העובדה שללא המרכז אין לנשים הצעירות כל תעסוקה. שני התנאים אינם מתקיימים במרכז באופן מספק. לוח 5 מציג את הפעילויות שבהן עוסקות הנשים הצעירות בזמנן החופשי בבית, כפי שצינו בשאלון (שאלה פתוחה).

לוח 5: הפעילויות שהנשים הצעירות עוסקות בהן בזמנן החופשי בבית

(ניתן היה לציין יותר מפעילות אחת)

מספר המשיבות	פעילות "פנאי"
23	ישיבה בבית/חוסר מעש
6	צפייה בטלוויזיה
4	קריאה
4	ניקיון הבית
3	בילוי עם חברות
3	לא רלבנטי
	(לומדות עדיין בחטיבה העליונה)

מן הלוח עולה כי רוב הנשים הצעירות שהשיבו לשאלון (23 מתוך 29) יושבות בביתן בחוסר מעש ופעילות בלתי פורמלית במרכז הייתה יכולה להוות פתרון לכך. חיזוק לדברים אלה נמצא בתשובות לשאלה פתוחה בדבר הסיבות שצינו הנשים הצעירות להשתתפותן בפעילויות המרכז (לוח 6).

לוח 6: שכיחות הסיבות להשתתפות בפעילויות המרכז על פי דיווחי הנשים הצעירות

(N=29) (ניתן היה לציין יותר מסיבה אחת)

סיבות להשתתפות במרכז	מספר משיבות	דוגמה לתגובה
למידה	20	"שמעתי שטוב ללמוד פה; כי אני רוצה ללמוד קרוא וכתוב".
הפקת תועלת	6	"הפקת תועלת מהקורסים; מיומנויות בחיים".
ניצול זמן פנוי	5	העברת שעות הפנאי".
אחר	2	"כי המועדון טוב".
יצירת קשר חברתי	2	"להכיר בנות מאותה שכבה".
פיתוח כישרון	1	"ללמוד אמנות והדרכה".

כפי שעולה מעדותן, הסיבה הגלויה העיקרית לכך שהנשים הצעירות באות למרכז היא הלימודים, נושא העובר כחוט השני הן בהגדרת המטרות על פי תפיסתן (ראו סעיף 3.4.1, מטרות התכנית וקידומן) והן בהגדרת ציפיותיהן מן המרכז. נראה כי המרכז נותן מענה גם לאחת המטרות הסמויות של התכנית – הוצאת הנשים הצעירות הללו מן הבית כדי למלא את חייהן בתוכן.

האווירה במרכז חמה מאוד, למרות הזמן המוגבל שהנשים הצעירות נמצאות בו ולמרות המבנה שאינו מושקע ואינו מפואר. ב-17 מתוך 55 התצפיות שנערכו במרכז דווח על אווירה חמה.¹ בכל התצפיות דווח על אינטראקציה טובה מאוד בין הנשים הצעירות המשתתפות.

לסיכום, גויס כוח אדם מתאים לתכנית, ומפעילותיה העיקריות הן רכזת התכנית ואם הבית. שופץ מבנה לצורכי פעילות המרכז, אם כי הרשות המקומית לא השקיעה בשיפוץ איכותי של המקום ובציוד איכותי, ולא ציידה את המקום כראוי. תהליך איתור ומיון הנשים הצעירות מוסד, אך פעילות המרכז לא פורסמה באופן פורמלי בכפר. נוצרו שותפויות עם גורמים המעורבים בסיוע לאוכלוסייה מסוג זו המשתתפת בתכנית. עוד נמצא כי הנשים הצעירות מקבלות במרכז מענה הולם למדי מבחינה לימודית ורגשית, ואף ניתן להן מענה לביולוגיות שעות הפנאי ולהנאה, אולם התחום המקצועי מקבל מענה חלקי בלבד, שאינו מספק את הצרכים של הקבוצות הבוגרות יותר. נמצא כי גם חלק מן הפעילויות לא נתנו מענה לקבוצה זו. כמו כן נמצא שהזמן הפנוי של הנשים הצעירות לא נוצל דיו. יחד עם זאת, המרכז פתוח שעות רבות כשהוא ריק מאדם או כשנמצאת בו קבוצה אחת בלבד של נשים צעירות. למרות הניסיונות לעודד את הנשים הצעירות להגיע למרכז לשם בילוי זמן פנוי שלא בזמן החוגים – הדבר לא צלח בידי הרכזות. באופן כללי נמצא כי המרכז נותן מענה למטרה הסמויה של התכנית ומספק תוכן לחייהן של הנערות והנשים הצעירות שאינן לומדות ואינן עובדות וטרם הקימו משפחה.

תהליכי הבקרה על התכנית והיציאה ממנה (Phasing out)

במרכז מתקיימים שלושה תהליכי בקרה כמפורט להלן.

¹ בשאר התצפיות לא תוארה אווירה.

תהליכי בקרה פנימיים

הבקרה הקבועה המתקיימת היא מעקב אחר ההשתתפות בחוגים. מעקב זה מתבצע על ידי אם הבית. אולם שאיפתה של רכזת התכנית הייתה לקיים בקרה על כל מהלכי התכנית באמצעות מפגשי צוות קבועים בהשתתפות הרכזת, אם הבית והמדריכות בחוגים השונים ובפעילויות. בפועל התקיימו המפגשים באופן לא סדיר אחת לחודש וחצי או חודשיים. מפגשים אלה נועדו לליבון בעיות, אך לא לתמיכה או להעצמה. לא גובשו מסגרות דיווח קבועות ומפגשים פורמליים של חברי הצוות המפעילים את המרכז לצורך תמיכה ובקרה על הפעילות. גם עם מנהל מחלקת הרווחה לא נקבעה מסגרת מפגשים קבועה, לצורך התייעצות, דיווח וקביעת יעדים. מנהל מחלקת הרווחה אמר בוועדת ההיגוי (19.7.05) כי: "נפגשים אחת לכמה חודשים כדי לדון בהערכה, לדון בסוגיות שנוגעות לבית חס".

כדי להקל על הרכזת בניהול הבקרה, ניסח צוות ההערכה שאלונים שונים שיסייעו בניהול המרכז (ראו נספחים א'-ו'), אך בסופו של דבר לא נעשה שימוש בשאלונים אלה.

ועדת ההיגוי

בוועדת ההיגוי חברים נציגת המוסד לביטוח לאומי, נציג הרשות המקומית (מנהל מחלקת הרווחה), מנהל מחלקת החינוך, המפקחת על הנערה במחוז הצפון ומפקחת פרט ומשפחה במחוז הצפון. חברים לא קבועים בוועדה היו ראש מועצת פרדיס והמפקח על ההכשרה במשרד העבודה. מפגשי ועדת ההיגוי התקיימו שלוש או ארבע פעמים בשנה. הוועדה קיבלה דיווח שוטף על הנעשה בתכנית ודנה בצורכי המרכז להמשך הפעלתו. כמה מחברי הוועדה הציעו סיוע ממשי (מעבר לתקציב שנתן המוסד לביטוח לאומי) ואף הגישו אותו כמו הדרכה לרכזת מאת המפקחת על הנערה ממשרד העבודה, סדנה בתנאי מלון לאימהות ובנות בהנחיית המפקחת על המשפחה במשרד העבודה ועוד.

בקרה חיצונית: המלצות דוח הביניים ויישום ההמלצות

צוות הערכה חיצוני ליווה את התכנית מראשיתה. ממצאים והמלצות ראשוניים הוצגו בדוח ביניים שהועבר לוועדת ההיגוי בפברואר 2005. ממצאי דוח הביניים העלו כי מבחינה מנהלית הרכזת היא שמפעילה את התכנית, אך יחד עם זאת, התכנית איננה תכנית של אדם אחד בלבד; האחראיות מוטלת על הרשות ועל חברי ועדת ההיגוי, שיש בידם לסייע בהנעתה, בעיקר לאור ייחודיותה של התכנית ומשמעותה ליישוב ולצרכיו. לאור זאת עולות ההמלצות הבאות:

- כדי שהתכנית תצליח יש להעלות את יוקרתה בעיני האנשים המעורבים, ולאחר מכן בקרב אנשי היישוב כולו. יש לפעול לשבירת הסטיגמה שנוצרה (על פי דיווחים) כלפי הנשים הצעירות וכלפי המקום באמצעות יחסי ציבור נכונים, בקצב המתאים ליישוב ועל פי צרכיו התרבותיים. העובדה שהנערות מגיעות בשיטת "חברה מביאה חברה" משווה למקום אופי חשאי, מה שאינו מוסיף ליוקרתו, אך גם לא גורע ממנה. כדאי, למשל, לקיים אירוע יישובי כדי לחשוף את התושבים למרכז, לחשיבותו ולפעילויות האיכותיות המתקיימות בו, על ידי הצגת תוצרים והישגים.

- חלק מהמחויבות והאחריות של הרשות להצלחת התכנית כרוך בשמירה על המורל בקרב העובדים בתכנית. חיוני, למשל, ששכרם של העובדים במרכז ישולם באופן קבוע ומסודר.
- מומלץ כי ראש מחלקת רווחה ישתמש בסמכויותיו כדי להקל על הרכזת בנושאים הארגוניים ויאפשר הפעלה תקינה של התכנית. הקלה מסוג זה תאפשר לרכזת להתפנות למילוי תפקידיה הארגוניים השוטפים ותפקידיה הטיפוליים: קיום קבוצה טיפולית וקיום טיפולים פרטניים לנערות.
- על הרשות המקומית להיות "רשות מאפשרת": קשיים ביורוקרטיים מחבלים בהפעלה יעילה של התכנית.
- יש להגדיר לאם הבית את תפקידיה, ובתוך כך לשקול להרחיבם כך שתוכל ללמד את הנשים הצעירות טיפול במשק בית, בישול, אפייה וכדומה, ואגב כך לספק להן אותן בית פתוח וחס.

ממצאי ההערכה הוצגו בפני ועדת ההיגוי. במהלך הצגת הדברים התחייבו המשתתפים ליישם את המלצות הדוח ככתבן וכלשונו.

ההמלצה הראשונה יושמה על ידי רכזת התכנית באמצעות אירועים כמו תערוכה של ציורי הנשים הצעירות, שערכה לאמותיהן של הנערות ולקהילה. הרכזת הזמינה לתערוכה גם נציגים של התקשורת הממלכתית שסיקרו את האירוע, ובכך יצרו מודעות ביישוב וביישובים אחרים לקיומו של הפרויקט.

שאר ההמלצות לא יושמו: הרשות לא תפקדה כרשות "מאפשרת" בנושאים ביורוקרטיים ואחרים. גם בעומס עבודתה של הרכזת לא חלה הקלה ונראה היה כי במהלך השנה השנייה היא הלכה ונשחקה. תפקידיה של אם הבית לא הוגדרו גם בשנה השנייה (ראו סעיף 3.3, קשיים ודילמות).

יציאה מן התכנית (Phasing out) של הגופים העיקריים המממנים את ההפעלה

אחת ממטרותיה של הבקרה הפנימית במרכז היא לצפות את עתיד התכנית לאחר הפסקת התמיכה בה מצד הגורמים המממנים, ובעיקר המוסד לביטוח לאומי, ולבצע מהלכים לשימורה. תהליכי היציאה מן התכנית כוללים יצירת קשרים עם גופים שונים היכולים לתת מענה למטרות המרכז או לסייע במימון כוח אדם או פעילויות. חלק מן הקשרים הללו הוצעו לרכזת על ידי משתתפים בוועדת ההיגוי. למשל, אחד המשתתפים הציע קשרים עם רשות הגנים או עם הקרן הקיימת. נציגת הביטוח הלאומי הציעה לפנות לקבוצות מתנדבים מן היישוב ולחפש גופים תורמים כמו ויצ"ו ומשאבים קהילתיים ואקדמיים שסייעו להם.

במהלך כל התכנית עסקה הרכזת בניסיונות ליצור קשרים עם גופים ויחידים במטרה לסייע להמשך קיום התכנית. קשר כזה נוצר עם המדריך לחוג הדרכה בטבע, שהתחייב לספק עבודה

לנשים צעירות שתסיימנה את הקורס התיאורטי ואת העבודה המעשית. כמו כן יצרה הרכזת קשר עם מנהלת מרכז השיקום בחדרה כדי לנסות ליצור עמה שיתוף פעולה להכשרה מקצועית של הנשים הצעירות. הובטחה לה תכנית אבחון לקבוצה על מנת לבדוק במרכז את התחומים המתאימים לנשים הצעירות, ולאחר מכן ייתכן שהנשים הצעירות המתאימות (מתוך קבוצת הגיל השנייה, 19-24) תישלחנה לקורסים מטעם מרכז השיקום.

הרכזת יצרה קשר גם עם מחלקת החינוך בפרדיס, כדי שהנשים הצעירות תוכלנה לפתוח קייטנה ולהדריך את ילדי בית הספר היסודי בחוגי אמנות או להדריך ילדים באמנות במועדונית שתפעל לאחר שעות הלימודים. אפשרות זו נוחה מאוד לאור העובדה שהמרכז ממוקם בבית ספר יסודי וניתן להקצות חדרים להדרכה זו.

קשר נוסף נוצר עם האחראית על החינוך למבוגרים, שבמסגרת פרויקט באחריותה הקצתה למרכז 500 שעות ללמידת שפות (ערבית ועברית) ובהמשך גם ללימודי מתמטיקה ומקצועות נוספים.

נוצר קשר גם עם הג'וינט, על מנת שיתמוך בתכנית להכשרה מקצועית לנערות. הרכזת כבר החלה במילוי טפסים עבור הנשים הצעירות.

תחום נוסף הקשור למהלכים הנעשים לקראת יציאת הגורמים המממנים מן התכנית הוא הצורך לייצב את התכנית בעיקר מבחינת פעילויות קבועות ואמצעי עזר שיעוררו עניין במשתתפות. בישיבת ועדת ההיגוי שהתקיימה במרץ 2005 הציעה נציגת הביטוח הלאומי לצוות לבנות ספרייה ובה ספרות וירחונים בנושאים שונים, לגבש תכנית אירועים ולבסס את הקשר עם הקהילה.

לסיכום, ניתן לומר כי קיימת בקרה חלקית על התכנית. הבקרה הפנימית כמעט שאינה מתקיימת, למעט מעקב של אם הבית אחר השתתפותן של הנשים הצעירות בפעילויות הפורמליות. מתקיימת בקרה קבועה של ועדת ההיגוי על התכנית, ועל חלק מחברי הוועדה אף מוטלות משימות לביצוע. יחד עם זאת, הוועדה אינה מהווה תחליף לבקרה פנימית קבועה על התכנית. נמצא כי אף על פי שמתקיימת הערכה חיצונית על התכנית, רוב המלצות צוות ההערכה לא יושמו. למרות כל אלה, במרכז נעשים מאמצים לייצב את התכנית ולפנות לגופים היכולים לתמוך בפעילויות להשגת מטרתו לקראת יציאת הביטוח הלאומי מהתכנית והפסקת תמיכתו בה.

קשיים ודילמות

במהלך התכנית התעוררו קשיים בהפעלתה. ניתן לחלק את הקשיים לכמה תחומים: קשיים ארגוניים ולקיחת אחריות לפרויקט; הפעלה שוטפת; תמיכה בצוות והכשרתו; וקשיים רגשיים ותרבותיים.

קשיים ארגוניים ולקיחת אחריות לפרויקט

א. תמיכה בתכנית ובצוות

חלק חשוב מתהליך יישום והטמעה של חידוש או שינוי כרוך בתמיכה של כל הגורמים. בתכנית זו הקושי הגדול ביותר, שהקרין גם על קשיים נוספים, היה חוסר התמיכה של הרשות בתכנית במקרה הטוב והערמת קשיים על ביצועה במקרה הגרוע יותר.

דבר זה בא לידי ביטוי בהשקעה הנמוכה בשיפוץ המבנה ובציודו. ב-35 מתוך 55 תצפיות שנערכו במרכז דווח על מבנה לא מתאים, מבנה ישן הדורש שיפוץ. ב-17 מתוך דיווחי התצפית צוין מחסור בציוד. היחס לתכנית בא לידי ביטוי בשנה הראשונה בעיכוב ביצוע עבודות תשתית כמו חיבור קווים חיוניים של טלפון וגז וחיבור לאינטרנט. החיבור לאינטרנט לא בוצע עד תום איסוף הנתונים בשנה השנייה. נוסף על כך הוערמו על הצוות קשיים ביורוקרטיים: אם הבית נדרשה להגיע בכל פעם לבניין המועצה, הנמצא בקצהו השני של הכפר, כדי לקבל אישור לרשימת הקניות שלה (עניין שנפתר בשנה השנייה לפרויקט, לאחר הצגת הקושי בדוח ההערכה); לא קוימו ההבטחות לצייד את המרכז בציוד עזר כמו מכשיר פקס ומכונת צילום (ציוד זה לא הועבר למרכז עד תום תהליך איסוף הנתונים). המחסור בציוד אילץ את אם הבית לכתת רגליה למועצה כדי להביא ציוד, לצלם חומרים, לשלוח הודעות פקס וכדומה תוך בזבז זמן עבודה יקר. הקשיים הביורוקרטיים באו לידי ביטוי בעיכוב ביצוע העבודות גם בשנה השנייה. עיכוב זה אילץ את הרכזת לבזבז שעות יקרות באיתור בעלי המקצוע שאמורים היו לבצע עבודות במרכז, כמו למשל שיפוץ חדר התפירה. לאחר פניות חוזרות ונשנות לרשות הרימה הרכזת ידיים וחדלה לדחוק בבעלי המקצוע. אף על פי שחדר התפירה נועד לתת מענה לאחת המטרות החשובות בפרויקט – רכישת מקצוע או מיומנות לשם יציאה לעצמאות כלכלית בתחום מבוקש – עד תום איסוף הנתונים לא היה החדר ראוי להפעלה, ובחדר המדרגות שהוביל אליו מן המרכז ניכרה הזנחה.

חוסר העניין של הרשות במרכז הופגן באופן בולט בפתיחה של תערוכת הציורים, שממנה נעדרו אנשי הרשות, לרבות נציגי מחלקת הרווחה. אנשי המועצה היו עסוקים, אמנם, בקבלת פניה של שרת החינוך, אך טקס פתיחת התערוכה נקבע במיוחד לאחר ביקור השרה, כדי לאפשר לנציגי הרשות להשתתף גם בו. רגשותיהן של הרכזת ושל המדריכה לאמנות היו מעורבים: הן שמחו על הופעת ההורים, התקשורת ונציגי עמותת עבדאע,² אך התאכזבו עמוקות מכך שנציגי הרשות (שהם נציגי הציבור והקהילה) לא ראו לנכון להשתתף בפתיחת התערוכה. השתתפותם של נציגי הרשות הייתה מעלה את הדימוי העצמי של הנשים הצעירות ונותנת להן תחושה שהקהילה, באמצעות הרשות, עומדת מאחוריהן ותומכת בהן. הרכזת אמרה: "מה שהורג אותי, זה שאני לא יודעת למה המערכת לא רוצה [לתמוך]. היא אימצה את התכנית, אך לא אכפת לה ממנה... אפילו מברק הם לא שלחו". המורה לאמנות חיזקה את דבריה וסיפרה על העלבון הצורב שחשה כשראש העיר נעדר מהתערוכה. תחושת תסכול זו ליוותה את הפרויקט לכל אורכו.

לאור התמיכה המעטה שזכתה לה מצד הרשות, חשה הרכזת שהיא היחידה הנושאת בנטל המרכז. הבדידות המקצועית והארגונית הובילה אותה למסקנה שאינה מסוגלת להתמודד לבדה

² עמותת עבדאע היא עמותת לקידום האמנות במגזר הערבי, שנוסדה לפני עשר שנים. כתובת האתר: <http://www.ibdaa3.com>

עם הדרישות העצומות של ניהול המרכז, שאינן פרופורציוניות לגובה המשרה. בסוף שנתה השנייה של התכנית הגיעה הרכזת לסף תשישות, ודיווחה על ירידה במוטיבציה להמשיך ולנהל את המרכז. עובדה זו לא מנעה ממנה לנסות לגייס כוח עזר. היא נרשמה למסגרת של הדרכת סטודנטיות באוניברסיטת חיפה כדי שתוכל לקבל סטודנטיות שיעבדו עמה במרכז במסגרת הדרכה. אולם ריחוקו של פרדיס מכל יישוב היה בעוכריה: "לא קיבלתי השנה סטודנטיות, כי מהכפר אף אחת לא לומדת, ואין כפרים בסביבה, וחיפה זה רחוק". נציגת הביטוח הלאומי הציעה להשתמש בנשים הצעירות המשתתפות במרכז ככוח עזר במרכז. על פניה נראתה ההצעה טובה ונותנת מענה למטרת ההעצמה; בפועל התברר כי נושא זה עלה בפתיחת התכנית, כשאחת המשתתפות מן הקבוצה הבוגרת ביותר חשבה שתפקיד אם הבית מגיע לה, כיוון שהשקיעה במרכז בשלבי הקמתו. לאכזבתה, התפקיד ניתן לאחרת, כיוון שלא היו לה כישורים מתאימים, והיא חשה מושפלת וממורמרת עד תום הפרויקט.

ב. שכר לצוות ותקציב לחוגים

נושא השכר היה גורם מרכזי לתסכול בקרב העובדים. אם הבית התלוננה כי השכר שהיא מקבלת נמוך יחסית לעבודה שהיא מבצעת, וכי היא חשה מנוצלת.

שכר המדריכים היווה בעיה חמורה עוד יותר, כיוון שהרשות המקומית הלינה את שכרם במשך חודשים רבים במהלך הפרויקט. מדריך אחר אמר: "אני עובד כאן ולא מקבל שכר... מעולם לא שילמו לי...". הדבר אילץ את הרכזת לעמוד מול המדריכים מדי חודש בחודשו ולהבטיח להם שהשכר הגיע, הבטחות שהתבררו כהבטחות שווא. מצב זה עורר חשש לאובדן אמון הצוות ברכזת וחשש גדול יותר לנטישת הצוות, כפי שהצהירה אחת המדריכות בריאיון: "השנה החלטתי לא לעבוד יותר עם רשות מקומית כזאת. אני אעבוד רק עם משרד החינוך. המצב בפרדיס גרוע. במקומות אחרים יש בעיות, אבל לא כמו בפרדיס".

המדריכים התלוננו על שנאלצו לקנות חומרי הדרכה מכספם או לקיים את ההדרכות באורח חלקי בשל מחסור בחומרים ובעזרי הדרכה כגון לוח תצוגה, מכונת צילום וכדומה.

פתיחת חוגים חדשים הייתה תלויה אף היא בנכונותה וביכולתה של המועצה לתקצב חוגים אלה. לדברי הרכזת, מט"י (המרכז לטיפוח יזמות) מוכן להיכנס לתכנית ולפעול, בתנאי שמחצית מעלות הקורס תתוקצב על ידי הרשות, אך הרשות לא יכלה לממן זאת. מסיבה זו הופסק גם חוג הקייטרינג.

הפעלה שוטפת

א. נוכחות בחוגים

המרכז פעל חמישה ימים בשבוע, בימים א'-ה', אך במהלך התצפיות נראה היה כי לעתים הנוכחות בחוגים מצומצמת. באחת הפעמים הגיעו ארבע משתתפות מתוך 12 לחוג, במקרה אחר הגיעה לשיעור היל"ה משתתפת אחת מתוך ארבע רשומות (פעילויות היל"ה מתקיימות ממילא בקבוצות קטנות מאוד). אף על פי שאם הבית מקיימת בקרה על הנוכחות, וכל צעירה נדרשת לנמק את היעדרותה, בפועל היווה היעדרויות קושי. על פי דיווחה של הרכזת במפגש עם נציגת הביטוח

הלאומי, המרכז פתוח שעות רבות אך הפעלתו בבוקר מצומצמת, הן מפני שהבנות אינן מעוניינות לקום מוקדם בבוקר והן מפני שחלקן עובדות או לומדות. התוצאה הייתה שהמרכז היה פתוח אך לא נוצל כראוי.

ב. מענה על הצרכים

במרכז הופעלו תכניות להשכלת יסוד, תכניות טיפוליות, תכניות העצמה ותכניות שהיוו, עד תום איסוף הנתונים, תחליף לתכניות להכשרה מקצועית. הפעילויות החברתיות-קהילתיות והטיפול הפרטני והקבוצתי נערכו במינון נמוך או לא נערכו כלל.

קושי נוסף שעלה היה יכולת מוגבלת של המרכז לתת מענה לכל הנשים הצעירות המיועדות למרכז, מה עוד שחלק מן המענה שהיה המרכז אמור לתת להן היה הכשרה מקצועית. בוועדת ההיגוי שהתכנסה באפריל 2005 אמר אחד המשתתפים כי הנשים הצעירות אינן יכולות לעמוד בשום מכרז רשמי, כיוון שאין להן תעודות וכישורים. הרכזת הודתה שהמרכז אינו נותן לחלק מן הנשים הצעירות מענה הולם לצורכיהן. היא אמרה בוועדת ההיגוי: "שלוש-ארבע בנות מקבוצת המבוגרות... מלומדות יותר, והתקשינו לתת להן פעילויות... ואני מרגישה שאין לי מה לתת להן". במהלך התכנית התקשתה הרכזת ליצור קשר עם המפקח על ההכשרה המקצועית מטעם משרד העבודה, וגם פתיחת קורס תפירה התעכבה בשל בעיות ברשות (הוקצה חדר לימוד, הציוד נמצא, אך עד תום איסוף הנתונים לא סיימו לשפץ את החדר ולהתאימו ליעודו).

תמיכה בצוות והכשרתו

ריכוז התכנית דרש כישורים ומיומנויות ניהול והובלת תכנית חדשה. רכזת התכנית, עובדת סוציאלית לנערה בהכשרתה, לא הוכשרה לתפקידי ניהול. כמו כן, בהצעה שהוגשה למוסד לביטוח לאומי בינואר 2003 לא יוחד תקציב לסעיף הדרכה והכשרה של הרכזת. במהלך התכנית עלה צורך גדול בליווי ובהדרכה שוטפים לרכזת, אך לא נמצא תקציב לכך. המפקחת על הטיפול בנערות, שראתה את מצוקתה, שילבה אותה בקבוצת רכזות של מרכזים דומים שהוקמו במגזר הערבי. לקבוצה זו הוקצו עשרה מפגשי הנחיה. אף על פי שהמפגשים לא היו מפגשי הנחיה פרטניים, המפגש עם רכזות אחרות הפך להיות מפגש תמיכה וליבון בעיות דומות, וההדרכה סייעה רבות לתפקודה של הרכזת. יחד עם זאת, בעשרת המפגשים לא היה די, ועד תום התכנית לא קיבלה הרכזת תמיכה והעצמה נוספות מגורם מקצועי, ולא הוקמה מסגרת התייעצות ותמיכה ברכזת ברשות. מנהל מחלקת הרווחה הודה בוועדת ההיגוי (19.7.05) שהמפגשים הנוגעים למרכז דלילים מאוד. מדבריו עולה כי הוא אינו מעורה היטב בנעשה במרכז. יחד עם זאת, בוועדה זו עלה נושא הכשרת הצוות וסוג המיומנויות שיש להקנות לו, אך בפועל, עד תום איסוף הנתונים לא קיבלה הרכזת ליווי, תמיכה והכשרה נוספים, והיא עבדה כמעט בבדידות מוחלטת.

המדריכות והמורות שעבדו בתכנית היו זקוקות להנחיה, או לכל הפחות להדרכה, כדי לקשר את תחומי ההתמחות שלהן לדרישות התכנית ולמטרותיה. הדרכה כזו עשויה הייתה לסייע לפיתוח צוות הפועל מערכתית ובכך לשפר את מידת השגת מטרות התכנית.

קשיים תרבותיים ורגשיים

א. קושי בקשר בין המשפחות לבין הבנות

היחסים בין הנשים הצעירות לבין הוריהן בכלל ואמותיהן בפרט מתוחים לעתים קרובות, ומהולים במשקע כבד של תסכול וכעסים. כעסים אלה באו לידי ביטוי במפגש סוף שנה שהיה אמור להיות מפגש משותף לאימהות ובנותיהן, אך חלק גדול מן הנשים הצעירות לא הזמינו את אמותיהן, ולדברי הרכזת הדבר קרה על רקע כעסים. אף על פי שחיזוק הקשרים בין האימהות לבנות לא הוגדר כמטרה בפני עצמה, ניתן היה לקשרו למטרה הכללית ולציפייה ל"הגברת המודעות והרגישות בקרב בני המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי" (מתוך ההצעה לביטוח הלאומי 6.1.03). כדי להשיג את היעד נערכו פעילויות חד פעמיות שנועדו להדק קשר זה, כמו מסיבת יום האם, הזמנתן של אימהות ובנות לבית מלון, סדנה אימהות ובנות וכדומה. הגם שמערכות יחסים אלה מורכבות מאוד (לא רק על רקע גיל ההתבגרות, כיוון שבמרכז משתתפות שלוש קבוצות גיל), לא פותחה במרכז תכנית פעולה לטווח ארוך המתמקדת במערכות היחסים הללו.

ב. תלות בהסכמת האבות/בעלים

האוכלוסייה בפרדיס מסורתית, חשדנית ואינה פתוחה לשינויים מפליגים, לכן כל פעילות החורגת מן הנורמה בכפר דורשת את הסכמת ההורים, בעיקר האבות והבעלים ובמקרים מסוימים הארוסים. המדריכה לאמנות, לדבריה, פעלה רבות כדי לשכנע את ההורים לאפשר לנשים הצעירות להשתתף בתערוכות מחוץ ליישוב. במרץ 2005 סיפרה הרכזת כי היא מנסה לשכנע את האימהות להצטרף לסדנת אימהות: "התחלתי בסבב טלפוני... התשובות תהיינה לפי החלטת האבות. האם כן או לא יאשרו את יציאת הנשים מן הבית". עד תום איסוף הנתונים לא החלה הסדנה. במקרה אחר, ארוסה של אחת הנשים הצעירות אסר עליה להגיע למרכז, אף על פי שהתקדמה מאוד בלימודים.

לסיכום, בהפעלת המרכז עלו קשיים רבים: קשיים ארגוניים ולקיחת אחריות, קשיי הפעלה שוטפת, קשיי הכשרה ותמיכה בצוות, קשיים בתכנון פעולה מורכבת בשלבים לקראת יעד מוגדר וקשיים תרבותיים ורגשיים. על חלק מן הקשיים דווח כבר בדוח הביניים, ונכתבו לגביהם המלצות. בפועל, ההמלצות שנגעו לרכזת טופלו, בעוד שאר ההמלצות, שהיו כרוכות בסיוע מצד הרשות המקומית, לא טופלו או טופלו בחלקן. על חלקם הגדול של הקשיים ניתן היה להתגבר בעזרת תמיכה רבה יותר מצד הרשות המקומית במרכז והיענות לצרכיו. חלק מן הקשיים נובעים מחוסר תכנון תכניות לטווח ארוך במרכז, אך חלקם נובעים מן התרבות והמסורת ודרוש אורך רוח מצד מפעילי התכנית כדי להתגבר עליהם.

תפוקות

מטרות התכנית וקידומן

מטרותיה המוצהרות של התכנית נקבעו בהצעה שהוגשה למוסד לביטוח לאומי. ניתן להצביע על שש מטרות עיקריות לתכנית, כלהלן:

1. מטרות רגשיות – חיזוק הדימוי העצמי, תחושת הביטחון והשייכות; שירות פרטני שיסייע לנשים הצעירות להתמודד עם בעיות ומצוקות אישיות, משפחתיות וסביבתיות.
2. מטרות חברתיות – מפגש חברתי לגיטימי עם קבוצת השווים.
3. השכלתיות – קידום רמת השכלה.
4. מטרות מקצועיות – מתן כישורי חיים וכלים לחיים עצמאיים; חיזוק כישורים ומיומנויות לחיים עצמאיים; מתן הכשרה מקצועית המתאימה ליכולתן, לצורכי השוק ולנורמות ולערכים הסביבתיים.
5. מטרות קהילתיות – הגברת המודעות והרגישות במשפחה ובקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי.
6. מטרות הנאה – בילוי שעות הפנאי.

בינואר 2004 ציינה רכזת התכנית את מדדי ההצלחה של התכנית, כפי שהיא תפסה אותם:

- "הכשרת הנערה כך שתהיה עצמאית.
- שהנערה תוכל להשתלב היכן שהיא רוצה.
- שהנערה תוכל להשתלב במסגרת המשך למרכז.
- 100% מן הנערות תוכלנה לקבל החלטות לאן הן הולכות [מכאן], ומה הן רוצות לעשות בחיים.
- ל-60% מן הנערות יהיה כושר ביטוי בעל פה בערבית ובעברית.
- 80% מבין הנערות יסיימו קורסים מקצועיים.
- 70% מבין האנאלפביתיות תדענה קרוא וכתוב.
- 40% מן הנערות יסיימו את הקורסים שאליהם הן רשומות.
- כל הנערות תשתתפנה בחוג ספורט.
- 50% מתוך אוכלוסיית היעד של ההורים שאליהם תפנה הרכות יגלו עניין בתכנית".

הנשים הצעירות נתבקשו לציין מהן לדעתן מטרות התכנית ומה ציפיותיהן ממנה. לוח 7 מציג את מטרות התכנית ואת ציפיותיהן של הנשים הצעירות ממנה, ואף מדגים את דבריהן.

לוח 7: מטרות התכנית כפי שנתפסו בעיני הנשים הצעירות וציפיותיהן ממנה על פי דיווחן (ניתן

היה לרשום יותר מתשובה אחת)

מטרה	דוגמה	מס' N=29	ציפיות	דוגמה	מס' N=25
לימודית	"לרכוש ידע ולשאוף לעתיד טוב יותר"	21	סיום י"ב / השגת תעודת בגרות	"לקבל תעודת בגרות"	12
שיפור מצב חברתי	"קשרים חברתיים שמשפרים את המצב הנפשי אצל הנערות"	8			
שיפור דימוי עצמי	"מפתח את האישיות שלי"; "מקנה ביטחון עצמי"; "שיפור מעמד בכפר"	6	תמיכה, סיפוק צרכים	"ש[נהמרכז] יתמוך בנו עד הסוף"	2
פיתוח הכפר	"זה מפתח את הכפר ומשפר אותו"	5	פיתוח הכפר	"פיתוח הכפר שיהיה מופת לאחרים"	5
הכשרה מקצועית	"לומדת מקצוע"; "הכשרה מקצועית"	4	הכשרה מקצועית	"הוספת לימוד מקצוע"	7

מלוח 7 עולה כי הנשים הצעירות ציינו את ארבע המטרות הראשונות. רובן ציינו בעיקר את המטרה הלימודית. התבטאויות מעניינות נגעו לדימוי הגבוה שיש לתכנית בעיני הצעירות, עד כדי כך שהתכנית מעלה בעיניהן את קרנו של היישוב. ציפיותיהן תואמות את מטרות התכנית, אם כי לא היו להן ציפיות מבחינה חברתית. הן ראו במרכז מקום שיוכלו לבצע בו מהפך בחייהן וקרש קפיצה לעתיד.

הנשים הצעירות חושבות כי הפרויקט השיג את מטרותיו במידה בינונית עד רבה (ממוצע 3.55, סטיית תקן 1.09 בסולם בן 5 דרגות). לוח 8 מציג את התפלגות עמדותיהן ביחס למידת השגת המטרות במספרים ובאחוזים.

לוח 8: עמדות הנשים הצעירות כלפי מידת השגת המטרות במספרים ובאחוזים (N=29)

מידה	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד
מספרים	1	6	2	16	4
אחוזים	3.4	20.7	6.9	55.2	13.8

מן הלוח עולה כי רוב הנשים הצעירות (69%) חשבו שהפרויקט השיג את מטרותיו במידה רבה או רבה מאוד.

לוח 9 מציג את מטרות התכנית, פעילויות שבוצעו להשגת מטרות אלה, עדויות לקידום מטרות וקידום המטרות בפועל.

לוח 9: מטרות התכנית, פעילויות שבוצעו להשגת מטרות אלה, עדויות לקידום מטרות וקידום

המטרות בפועל

מטרות התכנית	פעילויות שבוצעו	עדויות לקידום מטרות	קידום המטרות בפועל
מתן כישורי חיים וכלים עצמאיים שיאפשרו לנערות גדילה והתפתחות אישית מספקת תוך התאמה לתנאי החיים שלהן	<ul style="list-style-type: none"> קורס העצמה, קורס כישורי חיים, קורס עברית הרכזת מעוניינת להכניס מספר חוגים שיעסקו בתזונה נכונה, בישול, טיפול במשק בית וכדומה 	<ul style="list-style-type: none"> שתי הקבוצות הבוגרות השתתפו בעבר (שלא במסגרת המרכז) בקורס העצמה, והן לומדות קורס עברית, לאחר שביקשו ללמוד עברית "מעשית" למטרות התמודדות עם מוסדות. הרכזת אמרה: "יש להן דחף ללמוד את השפה כדי להסתדר בחיים, ללכת למוסדות. צריך ללמוד לדבר היטב עברית... אני מדברת על הצורך להסתדר במוסדות בעברית..." 	שתי הקבוצות הבוגרות השתתפו בסדנת העצמה, בהנחיית עובדת סוציאלית מתנדבת ממחלקת הרווחה. הסדנה הייתה סדנת כישורי חיים בפן הרגשי שלה, אך פחות בפן הפרקטי. חלק מן הפן הפרקטי סיפקה המורה לעברית במסגרת שיעורי העברית, אך לא באופן מכוון. הנשים הצעירות ביקשו חוג לעברית מדוברת כדי שתוכלנה להתמודד עם הביורוקרטיה, והתמודדות זו יכולה להיחשב גם היא לרכישת כישורי חיים.
הגברת המודעות והרגישות בקרב המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי	פעילות ליום האם, סדנת קשר בין אימהות לבנות בתנאי בית מלון, תערוכת ציורים של הנשים הצעירות		פעילויות אלה היו ספורדיות, ועל כן השפעתן לא הייתה רבה.

* קורס מזורז לקריאה וכתבייה) ובחוג מחשבים.

** הנשים הצעירות קיבלו שכר עבור שירותיהן בהדרכה ומכרו את הכדים שיצרו לילדי בית הספר.

מן הלוח עולה כי נעשו מאמצים לתת מענה לכל המטרות שהוצגו. על נושא ההשכלה הושם דגש רב. שעות התגבור שהקצה משרד החינוך אפשרו להתקדם במהירות רבה יותר ולהגיע לרמה שאפשרה לצעירות אף לגשת לבחינות הבגרות. הנשים הצעירות שניגשו לבחינות ביוני 2005 עברו אותן בהצלחה, ויכלו להמשיך בלימודיהן לקראת בחינות בגרות נוספות.

אפשרות השלמת השכלה נפתחה גם בפני הנשים הצעירות בקבוצות האחרות. שיפור הדימוי העצמי והביטחון העצמי קודם באמצעות חוגים וסדנאות. על פי דיווחי הרכזת ושניים מן המדריכים, חל שיפור בדימוי העצמי ובביטחון העצמי של הנשים הצעירות. עלה גם הקשר בין רכישת השכלה לשיפור הדימוי העצמי, והנשים בקבוצה הבוגרת יותר ציינו כי יכולתן לקרוא ולכתוב תורמת לדימוי העצמי שלהן. בוועדת ההיגוי שהתכנסה באפריל נאמר: "הבנות כאן... מרגישות שאם אין להן השלמת לימודים הן נחותות".

המדריך בחוג להדרכת טיולים סיפר בריאיון עמו כי הנשים הצעירות כבר החלו להדריך בפועל, והדבר תרם לדימוי העצמי שלהן. במסגרת הקורס אומנו הנשים הצעירות בהצגת מידע ובדרכים

להציג את עצמן בפני המודרכים. מיומנות זו סייעה לאחת הנשים הצעירות, שניגשה לריאיון עבודה והתקבלה. כיום היא מלמדת אמנות.

הנשים הצעירות שהשתתפו בחוג לאמנות ציינו בריאיון כי הן חשות שהן מממשות את עצמן, והביטחון העצמי שלהן רב. אחת מהן אמרה: *"היום אנחנו יותר מעזות"*. המדריכה לאמנות הסכימה עם דברים אלה, וסיפרה בריאיון עמה כי *"הנערות דיברו על שינוי שחל אצלן בחיי היומיום בתוך המשפחה. הן הרגישו שיש להן תפקיד בתוך המשפחה והן נוטלות חלק בשיחות בבית"*.

מטרת אספקת מקום למפגש לגיטימי עם קבוצת השווים הושגה באמצעות פעילויות שונות, שבהן השתתפו הנשים הצעירות הן בקבוצות גיל הומוגניות והן בקבוצות מעורבות. מפגשים חברתיים ספונטניים התקיימו במרכז באופן בלתי מספק, אף על פי שבעצם מהותו יכול היה המרכז לשרת מטרה זו. תחומי כישורי החיים והכשרה המקצועית לא מוצו דיים, והם דורש תשומת לב רבה יותר בעתיד. אין לזלזל במאמצים שנעשו במהלך הפרויקט לקידום נושא זה, אך תחומי ההשכלה והמיומנות המקצועית הם אלה שיפתחו בפני הנשים הצעירות את הדלתות לעצמאות כלכלית ולהתפתחות אישית.

הטיפול האישי והקבוצתי לא בוצעו מפאת העומס הרב שהוטל על רכזת התכנית, שהייתה אמורה למלא תפקיד זה.

פעולות למען הגברת המודעות בקהילה לצורכי הנערות נעשו במינון נמוך מאוד. עיסוק בנושא זה דורש תכנון מיוחד הכולל הצבת יעדים ושלבי ביצוע, בעיקר לאור החשדנות שקיימת מצד הקהילה בכפר כלפי המרכז וההיכרות המעטה עמו. רכזת התכנית ציינה כי קרנו של המרכז עלתה בקרב ההורים, בהיותו מקום שבו *"לומדים ורוכשים מקצוע"*. עובדה זו יכולה להוות מנוף ובסיס לחיזוק קשרים קיימים ולרקיעים קשרים הדוקים יותר בין המשפחות לבין המרכז. הגברת המודעות והרגישות במשפחות ובקהילה לצורכי הנשים הצעירות וחיזוק הקשרים ביניהן, בעיקר בין הנשים הצעירות לאמותיהן, עשויים לתרום לנשים הצעירות ולקהילה כאחת.

שביעות הרצון של המעורבים בתכנית

למרות קשיים הרבים בניהול הפרויקט, תחושת הבדידות המקצועית והארגונית והעומס הרב שהוטל על כתפיה, הרכזת הביעה שביעות רצון מכך שהצליחה להביא את המרכז למקום שבו הוא נמצא היום ולהוציא לו שם טוב בכפר. בריאיון עמה היא סיפרה: *"כשמנהל בית הספר התקשר אליי בשבוע שעבר ואמר: 'אני שומע עליהן דברים יפים ורוצה לבקר' ורוצה שיתוף פעולה עם בית הספר, ויש לו חמש בנות בנות 16 שהוא רוצה שתגענה אלינו, זה אומר שיש שם טוב, שמנהל בית הספר 'לוקח סיכון' כדי ליצור קשר"*.

יחד עם זאת, המאמצים שהשקיעה והלחצים שהייתה נתונה בהם נתנו בה את אותותיהם, ואמירות של מבקרים מן הכפר במרכז, כמו *"חבל לבזבז את המקום הזה על אוכלוסייה כזו"*, ריפו את ידיה ותרמו לתחושת התסכול והשחיקה שלה.

כל עובדי המרכז (אם הבית והמדריכים) ציינו כי הם אוהבים לבוא למקום ולהדריך את הנשים הצעירות, בעיקר מתוך כבוד ואהבה לרכזת התכנית ובשל תחושת הסיפוק שהם מקבלים מן ההדרכה. אולם תחושות אלה נמהלו תמיד בתסכול כבד בשל הלנת שכר או חוסר תגמול ראוי ושחיקה.

הנשים הצעירות, לדברי הרכזת, רציניות מאוד ומקפידות להגיע למרכז, בעיקר מכיוון שראו התקדמות גדולה. גם בתצפיות דווח על מוטיבציה גבוהה מאוד להגיע למרכז, ללמוד ולהשתתף בחוגים.

הנשים הצעירות נתבקשו להביע את שביעות רצונן מכל אחת מן הפעילויות המתקיימות במרכז. ממוצע עמדותיהן כלפי כל הפעילויות היה 4.05 (בסולם בן 5 דרגות), סטיית תקן 0.87. לוח 10 מציג את התפלגויות עמדותיהן כלפי הפעילויות.

לוח 10: הנחקרות לפי עמדות כלפי הפעילויות במרכז

(בסולם 5-1, N=28)

סך הכול	5.0	4.9-4.0	3.9-3.0	2.9-1.0	דירוג
28	7	13	7	1	מספרים
100.0	25	46.5	25	3.5	אחוזים

מן הלוח עולה כי רוב הנשים הצעירות (71.5%) היו מרוצות עד מרוצות מאוד מן הפעילויות (ממוצע 4.0 ומעלה). גם בראיונות עמן הן הביעו שביעות רצון רבה מן המרכז, ובכל דוחות התצפית (55) דווח על אינטראקציה חמה, הבנה הדדית, אמון, כבוד ואווירה חיובית במרכז. אחת הנערות אמרה בריאיון: "מרגישים [כאן] כמו הבית שלנו. ואישה צעירה הוסיפה: "אנחנו מסיימות [לעבוד] מוקדם כדי שנוכל לבוא לכאן". הרכזת זכתה למחמאות רבות. אחת הנשים הצעירות אמרה: "את [הרכזת] אנו אוהבות מכל הלב. לא יכולות בלעדיה. לא מוותרות עליה".

גם הנשים הצעירות, כמו המדריכים ואם הבית, ציינו כי חסרים במרכז ציוד וריהוט שייתן למקום תחושה של בית. לוח 11 מציג את התפלגות תשובותיהן לשאלה מה ניתן לשפר במרכז.

לוח 11: תשובות הנשים לשאלה "מה ניתן לשפר במרכז"

(N=29) (ניתן היה לציין יותר מתשובה אחת)

מספר התגובות	דברים שניתן לשפר
11	תוספת ציוד
9	תוספת קורסים
3	עובדת ניקיון
3	הכרה ויחס מצד הקהילה והרשות
3	שביעות רצון מן הקיים: "לא חסר כלום"
2	פעילויות חברתיות
1	הגדלת מספר הבנות
4	לא השיבה
36	סך כל התגובות

מן הלוח עולה כי ההצטיינות היא התחום שבו נדרש השיפור העיקרי במרכז, ולאחריה הגדלת מספר הקורסים. לוח 12 מציג את פירוט הקורסים שהנשים הצעירות מעוניינות בהם.

לוח 12: שכיחות הפעילויות שהנשים הצעירות מעוניינות בהן

(ניתן היה לציין יותר מתשובה אחת)

מס' (N=28)	פירוט הפעילויות המעניינות את הנשים הצעירות	תחום עניין
14	קורסים המקנים תעודה, סידור פרחים	מקצוע
13	ספורט, דרמה, מלאכת יד, עזרה ראשונה	פנאי
12	שפות, חינוך מיוחד, מחשבים, פעילויות לימודיות (כללי)	השכלה
1	פעילויות חברתיות	חברתי

מן הלוח עולה כי הפעילויות המועדפות על הנשים הצעירות הן קורסים מקצועיים, חוגי פנאי וקורסים לשיפור ההשכלה. נראה כי הנשים הצעירות לא תופסות את המרכז כמקום מפגש חברתי. יחד עם זאת, כשנשאלו על תרומתו של המרכז עבורן הן ציינו גם את הקשרים החברתיים. לוח 13 מציג את התרומה של המרכז לנשים הצעירות ואת חסרונותיו על פי דיווחיהן:

לוח 13: שכיחות הדיווחים על התרומה ועל חסרונותיו של המרכז

מס' (N=25)	דוגמה	חיסרון	מס' (N=29)	דוגמה	תרומה
7	"חסר הרבה קורסים"	התמקצעות	8	"התחלתי בלימודים"	שיפור בלימודים
11	"מחשבים ומכונת צילום"	ציוד ומכשירים	6	"הדבר הכי חשוב שהתחלתי לקרוא ולכתוב"	אוריינות שפה
3	"לא מרוצה מ/ניקיון המרכז"	ניקיון	7	"להכיר חברות חדשות מכל הגילים"	קשרים חברתיים
2	"פעילויות חברתיות בידור"	פעילויות חברתיות	5	"חיזוק האישיות שלנו דרך הקורסים"	שיפור דימוי עצמי וביטחון עצמי
			3	"הכרתי את המורה לאמנות, שעזרה לי.. להבליט את כשרונותיי בציור..."	פיתוח כישרון
2	"השתתפות מספר גדול יותר של בחורות"	כללי	2	"הכרתי הרבה דברים ורכשתי ידע"	כללי
3	"לא חסר לי כלום"	שביעות רצון מן הקיים	1	"לא היה שינוי משמעותי, כי לא הפקתי הרבה תועלת בלימודיי"	אין תרומה

תחומי שביעות הרצון של הנשים הצעירות מעידים על השגת מטרת התכנית. המקום חשוב מאוד לנשים הצעירות, אך כפי שנראה בתצפיות וכפי שצינו הרכזת והנשים הצעירות, המקום אינו מושקע. מלבד התגובות בנוגע להזנחה של המועדון שעלו מתשובותיהן לשאלון (ראו לוחות 10, 12), שמונה נשים צעירות מצאו לנכון לציין בהערות לשאלון כי המקום אינו נקי. יחד עם זאת נראה כי תחושת שביעות הרצון, בעיקר בקרב הקבוצה הבוגרת ביותר, שהיוותה את התשתית למרכז, פחתה בשנה השנייה לפרויקט. הן התלוננו כי "יותר מחודשיים אנחנו לא באות למועדון, אף אחד לא מתעניין בנו, ויש לנו הרבה תלונות. זה בכלל לא 'בית חם'..."

הנשים הצעירות התבקשו להביע את עמדתן כלפי היגדים שונים הקשורים למרכז ולהשתתפותן בפעילויות המתקיימות בו. מן ההיגדים נבנו שישה מדדים בעזרת ניתוח תוכן. לוח 14 מציג את

מספר הפריטים בכל מדד, ממוצעים וסטיות תקן של המדדים ומהימנותם ושני פריטים נוספים בעלי חשיבות (רכישת השכלה והקשר בין הרשות המקומית למרכז) (לפירוט מרכיבי הממדים ראו ספח ט').

לוח 14: מדדים – מספר הפריטים בכל מדד, ממוצעים, סטיות תקן ומהימנות

מהימנות α	סטיות תקן	ממוצע (סולם 5-1)	מספר פריטים	המדד
0.78	0.60	4.23	6	עמדות הנשים הצעירות כלפי המרכז
0.67	1.16	4.15	9	עצמאות
-	1.06	3.76	1	רכישת השכלה
0.73	0.82	3.70	3	היבט חברתי
0.57	0.81	3.41	7	תפיסת המשפחה והסביבה את השתתפות הנשים במרכז
0.78	0.91	3.32	8	היבט רגשי (שיפור הביטחון העצמי, מציאת מקור תמיכה, שיפור הדימוי העצמי וכדומה)
0.50	0.98	3.07	3	הקשר בין הסביבה למרכז
-	1.74	2.90	1	הרשות המקומית והמרכז

מן הלוח עולה כי ממוצע עמדות הנשים כלפי המרכז היה גבוה יחסית לשאר המדדים, ותפיסת עמדת הרשות המקומית כלפי המרכז הייתה הנמוכה ביותר (במידה מעטה עד בינונית). מהימנות המדדים הייתה בדרך כלל גבוהה עד בינונית. מהימנות מדד הקשר בין הסביבה למרכז הייתה הנמוכה ביותר. נבדק קשר בין המדדים הללו למדד חוגים, שנבנה מחישוב ממוצע העמדות כלפי כל הפעילויות במרכז. לוח 15 מציג את המתאמים.

לוח 15: מתאמים בין המדדים והחוגים

(N=29)

עמדות כלפי קידום השכלה	קשר בין הסביבה למרכז	עמדות כלפי המרכז	תפיסת המשפחה את הנשים	היבט חברתי	עצמאות	היבט רגשי	חוגים
							היבט רגשי
							עצמאות
							היבט חברתי
							תפיסת המשפחה את הנשים
							עמדות כלפי המרכז
							קשר בין הסביבה למרכז
							עמדות כלפי קידום השכלה
							עמדות כלפי המרכז

מן הלוח עולה כי נמצאו מתאמים נמוכים ולא מובהקים בין דיווחי המשתתפות בדבר תפיסת המשפחה את הנשים הצעירות ואת השתייכותן למרכז לבין שאר המדדים, ובין תפיסת עמדת הרשות כלפי המרכז לשאר המדדים. כמו כן נמצאו מתאמים נמוכים ולא מובהקים בין מדד החוגים לבין המדד הרגשי והמדד החברתי ובין מדד ההיבט החברתי לבין ממד הקשר בין הסביבה למרכז. בין שאר הגורמים והמשתתנים נמצאו מתאמים מובהקים, חיוביים, ובחלקם אף גבוהים.

ממצאים אלה עולה כי לא היה קשר בין תפיסת הנשים את עמדות הסביבה כלפי המרכז לבין עמדותיהן כלפיו.

הורים שהגיעו למרכז היו מרוצים מאוד ממראה עיניהם. חלקם הגיעו מיוזמתם וחלקם בעקבות הזמנות לאירועים במרכז. במפגש אימהות-נערות שהתקיים במרכז באוגוסט 2005 ציינו האימהות כי הן נהנו מאוד, והיו רוצות "לקבל מה שהבנות מקבלות", כלומר להשתתף בחוגים. הורים שביקרו בתערוכה שהתקיימה בשנה השנייה לתכנית הביעו בריאיון מזדמן את התרשמותם מכישורי בנותיהם ומהישגיהן במרכז. אחד האבות אמר: "הופתעתי לטובה מרמת בתי בציוור, לומר את האמת, לא ציפיתי לרמה כזאת..." האם הביעה גם היא את עמדתה: "הכול טוב, יש התקדמות, יש עתיד לבנות". מבקרת נוספת, שאמרה: "לצערי, רוב האנשים לא יודעים שקיים מרכז כזה", ביטאה למעשה את יחס הכפר למרכז ואת חוסר הפרסום שלו. הרכזת אמרה: "לא אכפת להם [להורים] מנערות, גם התפיסה בבית היא שהנער הוא חשוב, כי הוא יפרנס, והנערה צריכה להיות בבית". הרכזת גם ציינה שהורים שבנותיהן משתתפות בפעילויות המרכז מתחילתן ואימהות שביקרו בתכנית הקיץ מרוצים מאוד ועל כן אינם מעכבים עוד את הנשים הצעירות. הנשים הצעירות ציינו כי לפעמים הן מושפעות מדברי אנשים המזלזלים בהן בכפר ולועגים להן שהן הולכות ל"אוניברסיטה", כשהם מתכוונים בדבריהם למרכז. אולם מדבריהן עולה כי הן מתעלמות מאמירות כאלה, כיוון שהן מעוניינות בהצלחת המרכז. ממצאים אלה עולה כי למרות כל אלה מתחולל בכפר שינוי מסוים בעמדות התושבים. לדברי הרכזת, מי שכבר מכיר היום את המקום מבין את ייחודו ואת החשיבות שלו. אחד ממשתתפי ועדת ההיגוי אף אמר כי "בכל המשולש אין דבר כזה".

לעומת היחס החיובי של הרכזת, אם הבית, הנשים הצעירות, המשפחות והמדריכים כלפי המרכז, נראה כי יחסה של הרשות למרכז גבל בהתעלמות. מדריכה שחשה ביחס מזלזל של הרשות המקומית למרכז אמרה: "אני מרגישה שהרשות המקומית מזלזלת בנערות". תחושה דומה ביטאה גם הרכזת, שציינה כי הרשות מערימה עליה קשיים שלא לצורך, ושמונה מן הנשים הצעירות ציינו זאת בשאלונים. ראש המועצה אמנם ציין לשבח את התערוכה בוועדת ההיגוי באומרו: "אני נפעם ממה שאני רואה. אני מבקש לתלות את הציורים במועצה עם כתוביות של שם הבנות, והיכן יצרו זאת, כדי שיכירו את הבנות. לתת להן ביטחון". אולם אמירה זו לא הפחיתה את חוסר האפשרות עד כדי התעלמות מצד הרשות, שעליו דיווחו הרכזת, המפעילים והנשים הצעירות במהלך התכנית.

לסיכום, קיימת הלימה גבוהה בין המטרות שהצהירו עליהן מפתחי התכנית בהצעה שהגישו לבין הציפיות והמטרות שהגדירו הנשים הצעירות והרכזות ושהוגשמו במהלך התכנית. לא כל המטרות קודמו באותה אינטנסיביות, ולא כולן הושגו במלואן. אולם נראה כי השגתן של רוב המטרות קודמה לשביעות רצון המעורבים. שתי מטרות חשובות שלא קודמו כראוי היו הכשרה מקצועית והגברת המודעות והרגישות בקרב המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי. העובדה שהמרכז שם לו למטרה לשפר את השכלתן של הנשים הצעירות ולהכשירן למקצוע, והעדויות לשיפור זה, מבססות את מעמדן של המרכז בכפר ותורמות לגיבויו מצד הקהילה. יחד עם זאת, לא תוכנן מערך פעילויות שיקרב את המרכז לאוכלוסייה וייתן לו "הכשר" מוחלט בעיני ההורים, בקהילה ובקרב מנהיגי הציבור.

אף על פי שבאופן כללי הביעו כל המעורבים בתכנית שביעות רצון ממנה, שביעות רצון זו מהולה באכזבה רבה בשל העובדה שהרשות לא נטלה חלק פעיל ומאפשר בהוצאת התכנית אל הפועל ואף הערימה קשיים על ביצועה המוצלח.

המלצות ויישום חלקי של הדוח

המלצות

ההמלצות מובאות בהתאם לפרקי הדוח: שלבי הפעלת התכנית; תהליכי הבקרה על התכנית ויציאה ממנה (Phasing out); קשיים ודילמות; תפוקות.

שלבי הפעלת התכנית

18. רצוי לחפש למרכז מקום מאיר פנים יותר מן הקיים, או לחלופין לפעול לשיפור הסביבה החיצונית והפנימית של המרכז.

19. כדאי לבחון את צורכי המרכז מבחינת ציוד וכוח אדם ולהקצות תקנים ותקציב תואמים.
20. כדי למלא את חייהן של הנשים הצעירות בתוכן במשך שעות ארוכות יותר במהלך היום **כדאי ליזום מגוון פעילויות פנאי שתמשוכנה את הנשים הצעירות להגיע גם למפגשים חברתיים בלתי פורמליים**, שאינם תלויים בתכנית קבועה מראש של חוגים, ולצייד את המקום בהתאם.

21. הנשים הצעירות כמעט שלא קיבלו טיפול אישי או קבוצתי במסגרת התכנית. כמו כן לא נבנתה תכנית לשיפור המודעות והרגישות בקרב המשפחה והקהילה לצורכיהן של הצעירות ולמצבן הרגשי והחברתי כמתחייב מן ההצעה. **מומלץ לפתח תכניות טיפוליות קבועות, פרטניות וקבוצתיות, וכן לפתח תכניות קהילתיות שיכללו ימי עיון והרצאות בתחומים הקשורים למערכות יחסים בין הורים לילדים, לתרבות המשתנה, לגיל ההתבגרות וכדומה. אם מפאת עומס עבודתה אין לרכזת אפשרות למלא תפקיד זה, יש להקצות לכך עובדת סוציאלית אחרת.**

22. יש להגדיר באופן ברור את תפקידיהן של אם הבית ושל רכזת התכנית. הגדרת התפקידים צריכה להתאים להיקף המשרה של כל אחת מהן.

23. מומלץ להקפיד על תכנון זמן נכון של הפעילויות במרכז, למען ניצול יעיל של שעות הפעילות במרכז. תכנון זמן נכון עשוי לאפשר למספר רב יותר של נערות ונשים צעירות לקבל שירותים במרכז. אם יתברר כי למרכז אין יכולת להכיל את כל הנשים הזקוקות לשירותים אלה, יהיה צורך לקבל החלטות באשר להגדרת זמן השהייה של כל נערה ואישה צעירה במרכז. אם יוחלט על הגבלת זמן השהייה במרכז, יהיה צורך לדון גם בסוג המענה והמינון שיינתן לנשים אלה לאחר שתצאנה מן המרכז.

24. לאחר שתי שנות הפעלת התכנית רצוי לבחון מחדש את מערכת הקריטריונים למיון הנשים הצעירות אל מול המציאות והצרכים העולים בכפר. **יש לבחון את יכולתו של המרכז לתת מענה לכל הנשים הצעירות הנזקקות לשירותיו.**

תהליכי הבקרה ויציאה מן התכנית (Phasing out)

25. כדאי לקיים מסגרות דיווח ובקרה קבועות הן בתוך המרכז, באמצעות המורים והמדריכים המפעילים את החוגים, לרבות דיווח כתוב (שאלוני דיווח), והן מחוץ למרכז, עם מנהל מחלקת הרווחה והצוות המפעיל את המרכז.
26. מומלץ לקיים בקרה על נוכחות בפעילויות בהתאם להיקף השעות שהתחייבה אליו כל נערה.
27. המרכז צריך לבחון את יכולתו להיענות לצרכים משתנים של הנערות והנשים הצעירות המגיעות למרכז, כל עוד הן עומדות בקריטריונים לכניסה למרכז, ולהתאים את הפעילויות לצורכי קבוצות הגיל השונות.
28. מומלץ לבחון את המלצות דוח הביניים והדוח הסופי ולמפות אותן על פי הגורמים האחראים ליישום כל אחת מהן.
29. יש להפנות מאמצים מיוחדים ליצירת קשר עם גופים שבידם לסייע למרכז בפעילויות, בתקציב ושעות ובכוח אדם. כל זאת תוך קבלת אחריות מצד הרשות לביצוע המעבר ממסגרת שלתכנית לחלק אינטגרלי של המערכת.

קשיים ודילמות

30. כדאי לנתח כל אחד מסוגי הקשיים שהועלו (התרבותיים והרגשיים, הארגוניים, ההפעלה השוטפת, תמיכה והכשרה) ולהכין עבורם מערך פתרונות אפשרי.
31. כדאי לספק הנחיה והכשרה קבועה לרכזת התכנית, כדי שתוכל לבצע את תפקידיה ביעילות ובמקצועיות. גם אנשי הצוות האחרים בתכנית צריכים לקבל הדרכה שתסייע להם לשפר את תפקודם בהקשר המיוחד של נערות אלה ותרבותן.
32. רצוי שהרשות תקבל על עצמה מחויבות ואחריות לביצוע התכנית ולאפשר קידומה והשגת מטרותיה. הרשות צריכה לקבל אחריות בכל הנוגע להפעלת המרכז ולרווחת מפעיליו כדי לאפשר לאנשים מתאימים לעבוד עם הנשים הצעירות.

תפוקות

33. רצוי ליצור קשר עם גורמים (פרטיים, עסקיים וממשלתיים) שבידם לספק קורסים מקצועיים, תוך השקעת מאמץ מיוחד לאפשר לנשים צעירות אלה לרכוש מקצוע ולשפר את מצבן התעסוקתי.
34. נראה כי לאחר שנתיים של תכנית, שנחשבת בקרב המכירים אותה לתכנית מוצלחת, **רצוי לקדם את פרסומו של המרכז בכפר ולהעלות את קרנו באופן פורמלי. תמיכת הרשות תסייע לשיפור המיצב של התכנית בכפר.**

יישום חלקי של המלצות הדוח הסופי

במאי 2006 התקבל מסמך מן הרשות המקומית בפרדיס, המתאר את המשך התכנית ואת יישום המלצותיה. המסמך נכתב על ידי מנהל מחלקת הרווחה ורכזת הפרויקט.

לדברי רכזת התכנית, התכנית תמשיך לפעול בחסות ובפיקוח משרד הרווחה באמצעות פרויקט "שדרוג בתים חמים".

מבחינת כוח אדם (המלצה 2), הרשות הוסיפה חצי תקן של עובד סוציאלי לתגבור המסגרת. כמו כן, ממרץ 2006 נוספה למרכז עובדת סוציאלית כוללנית בשעות אחר הצהריים, שתעבוד עם נערות באופן פרטני תוך תיאום עם רכזת התכנית.

בהתאם להמלצה באשר לתכניות טיפוליות (המלצה 4), בינואר 2006 התקיימה בבית מלון בנצרת סדנת זוגות (אם בת) בתנאי נופש במטרה לחזק את הקשר בין האימהות לבנות. במאי 2006 נפתחה במרכז סדנת המשך לזוגות אלה, להמשך טיפול בתוך הקהילה, לאחר שלדברי הרכזת "נפתחה דרך לתקשורת יעילה בסדנה הקודמת".

באשר להמלצה בדבר שיקום מקצועי (המלצה 16), עשר בנות מן המרכז עברו אבחון מקצועי במרכז שיקום בחדרה, וחמש מתוכן נמצאו מתאימות לקורס מזכירות. הקורס יתקיים במרכז השיקום ובמימון השירות לשיקום במשרד הרווחה. אחת הבנות נמצאה מוכשרת לתפקיד וראויה להשמה בעבודה. המרכז יאבחן קבוצות נוספות של נשים צעירות המשתתפות בפרויקט.

שער שני :

”היא” – מרכז רב-שירותים לנערה בשפרעם

القسم الثاني :

”هي” مركز متعدد الخدمات للفتيات والنساء

العزباوات في مدينة شفاعمرو

תמצית: עיקר הממצאים בפרעם

התכנית "הייא – מרכז רב שירותים לנערה" בפרעם נועדה לטפל בנערות ובנשים צעירות במצוקה, במשפחותיהן ובקהילה ולכלול את מערך השירותים הקהילתי כולו. מטרת התכנית הייתה להשיב את הנערות אל חיק החברה הנורמטיבית, בד בבד עם העלאת המודעות בקהילה לבעיות גיל ההתבגרות ולחשיבות הלימודים והיציאה לעבודה. התכנית נועדה לתת מענה לנשים צעירות ולמשפחותיהן בהתאם לגיל הנשים הצעירות ולצורכיהן, ופעלה בשלושה מישורים: המישור הפרטני, המישור הקבוצתי והמישור הקהילתי. התכנית פעלה בשנים 2004-2005.

הפעלת התכנית הייתה כרוכה בראשיתה בבחירת צוות קבוע למרכז (רכזת ואם בית), באיתור מבנה למרכז ובקביעת קריטריונים לקבלת נערות ונשים צעירות למרכז. כבר בשנה הראשונה (2004) הייתה תפוסת המרכז מלאה, אך למרות זאת נמשך תהליך איתור הנערות והנשים הצעירות, והן נמצאו ברשימת המתנה. נשים אלה ציפו ליציאתה של קבוצה גדולה של נשים צעירות ממרכז "הייא" למרכז ההכשרה בטמרה, כדי שהן עצמן תוכלנה להצטרף למרכז בפרעם. הוחלט כי קבוצת הנשים היוצאות לטמרה תלווה בעובד השמה, שהגדרת תפקידו החלה לקרום עור וגידים בוועדות ההיגוי.

במקביל לאיתור המבנה ולשכנוע הנערות ומשפחותיהן להצטרף למרכז החל תכנון הפעילויות שיתקיימו במרכז, והנושא נדון במפגשים שהתקיימו במחלקת הרווחה. מדובר בפעילויות בתחומים הלימודי, המקצועי, הטיפולי והקהילתי ופעילויות פנאי והנאה. הפעילויות שתוכננו הותאמו למטרות התכנית. נוצרו קשרים עם הגורמים המפעילים, ומיד עם פתיחת המרכז החלו להתקיים פעילויות בשלושה תחומים: התחום הלימודי, התחום הטיפולי ופעילויות פנאי והנאה. הפעילות בתחום המקצועי החלה מאוחר יותר.

התכנית לוותה בשלושה מערכי בקרה שפעלו בו-זמנית: בקרה פנימית של רכזת התכנית, שעשתה ניסיונות למסדה; בקרה מצד ועדת ההיגוי, שהייתה ועדה פעילה; ובקרה באמצעות צוות הערכה חיצוני. צוות הערכה הגיש את ממצאי הביניים שלו בפברואר 2005 לאחר שנת הפעלה אחת של הפרויקט. נעשו מאמצים ליישם את המלצות דוח הביניים, אך הן יושמו באופן חלקי בלבד.

הבקרה שקיימו מפעילי התכנית הביאה בחשבון את הצורך בתכנון השלב שלאחר יציאת הגורמים הממנים מן הפרויקט. כבר בשלבים מוקדמים החלו ועדות ההיגוי לעסוק בהבטחת משרת הרכזת, בצורך ביצירת קשר הדוק בין הגופים המספקים שירותים לנערות ולנשים הצעירות, בתחזוק המרכז, בתכנון הפעלה מתאימות, בהחלטה על מספר מקבלות השירות במרכז ובמשך זמן שהייה שלהן בו. כמו כן נדונה סוגיית הפנייה לגופים שונים, הן לצורך קבלת תמיכה והן לצורך סיוע במציאת מקומות עבודה לנשים הצעירות.

למרות התכנון והבקרה על התכנית, והתמיכה שזכתה לה הרכזת, לוותה הפעלתה בקשיים. את הקשיים ניתן לסווג לשלושה תחומים עיקריים: הפעלת התכנית; קשיים ארגוניים; והדרכה והכשרה של רכזת התכנית.

1. קשיים בהפעלת התכנית: הגדרת מטרות, קביעת קריטריונים לקבלת נערות ונשים צעירות ושיווק המרכז בקהילה.
 2. קשיים ארגוניים: שלב ההתנעה וההפעלה, נוכחות והתמדה של הנשים הצעירות במרכז, הגדרות תפקידים (היקף משרה, גבולות התפקיד של עובדות המרכז), זמן השהייה של הנערות והנשים הצעירות במרכז, תקציב, גיוס כוח אדם והתאמתו לתפקיד.
 3. הדרכה והכשרה לתפקיד של רכזת התכנית, שעליה ועל תפקודה עומד המרכז.
- למרות הקשיים שעלו, כל מטרות התכנית קודמו. ניתן לחלק את מטרות התכנית לשלושה רבדים:

- גיוס כל שירותי הקהילה יחד עם המרכז לקידום מטרותיו.
 - חתירה לשיפור התשתית המשפחתית והקהילתית לקראת שינוי חברתי ותרבותי שייגזר משיקום הנשים הצעירות.
 - חתירה לשינויים בקרב הנשים הצעירות.
- מבחינה אובייקטיבית קודמו המטרות בכל הרבדים, גם אם לא הושגו במלואן. המטרה העיקרית, להביא את הנשים הצעירות למרכז ולקדםן אישית, לימודית ומקצועית, קודמה במידה רבה.

מן הממצאים עולה כי הנשים הצעירות הבינו את המטרות הכלולות ברובד השלישי, והן חשו כי השיגו אותן במידה בינונית עד רבה. מטרות אלה ענו על ציפיותיהן ותאמו את סיבות הצטרפותן למרכז. באשר לרבדים האחרים, הן חשו כי אף על פי שביחסה של המשפחה כלפיהן חל שיפור במידה רבה, מטרת שיפור הקשר עם הקהילה הושגה במידה בינונית. נמצא כי רכישת השכלה במרכז וקידום העצמאות והתעסוקה במרכז היו בקשר חיובי מובהק עם רוב המדדים. ככל שהנשים הצעירות ראו במרכז אמצעי לרכישת השכלה, כך הייתה עמדתן כלפי המרכז בשאר ההיבטים חיובית יותר. ככל שהנשים הצעירות ראו במרכז אמצעי לרכישת עצמאות ותעסוקה, כך הייתה עמדתן כלפי שאר ההיבטים חיובית יותר. קשרים חיוביים מובהקים ($p < 0.01$) ברמה בינונית עד בינונית-גבוהה נמצאו בין יחס הנשים הצעירות למרכז לבין ההיבט הרגשי וההיבט החברתי; ככל שיחסן של הנשים הצעירות למרכז היה חיובי יותר, כך הייתה חיובית עמדתם כלפי ההיבט הרגשי וההיבט החברתי שמספק המרכז.

דווח כי שלוש מטרות לא הושגו במלואן: מטרות בתחום ההשכלה, הפיכת המרכז למקום מפגש חברתי והידוק הקשר עם ההורים.

מנקודת הראות של הנשים הצעירות, וברובד האישי (הרובד השלישי), הן קיבלו מן המרכז הרבה מעבר לציפיותיהן, שהתבטאו בעיקר בשאיפה לרכישת השכלה ומקצוע. הן חשו שהן התפתחו במרכז, ושהוא שימש להן "בית חם" ונטע בהן תקווה להתפתחות. לדעת רכזת התכנית, כל מטרותיה קודמו במידה זו או אחרת, והצלחה העיקרית היא היותן של הנשים בעלות תעסוקה ולא עוד יושבות בית.

באשר לרובד הראשון, המרכז יצר קשרים עם השירותים השונים ביישוב ומחוצה לו, הן בחיפוש אחר תמיכה והן לצורך מיפוי ואיתור צרכניות פוטנציאליות של המרכז. נוצרו קשרים עם מחלקת

הרווחה, עם קצין ביקור סדיר, עם מנהלי בתי הספר ביישוב, עם מנהל קידום נוער ועם גופים חיצוניים ליישוב. יצירת שיתופי הפעולה הללו למטרות התכנית לא הובהרה לנשים הצעירות, ועל כן כמעט שלא הזכירו אותה. באשר לרובד השני, נערכו פעילויות שונות למשפחות ולקהילה, אך פעילויות אלה היו נפרדות ולא היו חלק מתכנית כוללת וארוכת טווח לטיפול ברובד זה. באשר לרובד השלישי, רוב המטרות קודמו במידה זו או אחרת של הצלחה, והתוצרים נראו בפועל ולא רק נדונו.

לתכנית היו כמה תוצרי לוואי: נכונות מצד גופים שונים ביישוב לסייע למרכז, גילוי עניין בתכנית מצד האימהות, הפיכת המרכז למוקד משיכה לנשים צעירות והעצמת הרכזת, הכשרתה ותמיכה בה. ואכן, חלק מן ההצלחה ניתן לתלות בתמיכה שקיבלה הרכזת מגורמים מקצועיים שונים ביישוב ומחוצה לו.

נוסף על תוצרי הלוואי נבדקה שביעות הרצון של כל המעורבים בפרויקט. הנשים הצעירות היו מרוצות מן המרכז, כיוון שמילא את זמנן החופשי ואפשר להן יציאה מן הבית והשגת מטרות רגשיות, אישיות (השכלה ותעסוקה) וחברתיות ומטרות פנאי והנאה. שיעור ניכר מהן ציין שרכישת ההשכלה היה הדבר הטוב ביותר שקרה להן, אך באופן כללי הן היו מרוצות למדי מכל הפעילויות במרכז.

למרות תחושות השחיקה, גם מנהלת המרכז הייתה מרוצה מהישגי המרכז, וכן שאר הגורמים המפעילים והמעורבים (מנהל מחלקת הרווחה, המדריכות, חברי ועדת ההיגוי וגורמי רשות אחרים). המידע על שביעות הרצון של ההורים הופק מדברי הרכזת ומדברי הצעירות, והעיד על שביעות רצון של רוב ההורים מהישגי המרכז בהתייחס לבנותיהם ומן המעמד הגבוה שרכש המרכז בקהילה. לא נתקבל מידע ישיר מן ההורים על עמדתם.

להלן מפורטות ההמלצות שנבעו מן הממצאים:

ההמלצות

רמה ארגונית

1. **כדאי לשקול את שעות הפתיחה של המרכז** ולהביא בחשבון משתנים כגון מערכת השעות בבית הספר, שעות העבודה ומחויבות לסיים את עבודות הבית. בהתאם לכך, **רצוי לבנות תכנית מתאימה לאפשרויות ולצרכים של הבנות**.
2. כדאי לבחון את מערכת שעות הפעילות של המרכז ולהפעילו באופן יעיל יותר. יחד עם זאת, אם יוחלט כי יום שבת הוא יום קבלת קהל ופעילות פתוחה יותר, יהיה צורך להבנות את הפעילויות ביום זה ולהיערך כך שניצולו יהיה יעיל ומשמעותי.
3. חשוב להחליט על זמן השהייה של נערות ונשים צעירות במרכז, כדי לאפשר לאוכלוסייה חדשה לקבל שירותים דומים.

תיעוד

4. חשוב לתעד את התקדמותן של הנערות והנשים הצעירות. זה הכלי היחיד שיוכל להצביע על התקדמות או על אי התקדמות לאחר איסוף נתונים שיטתי, ויאפשר חשיבה על קביעת תכנית מתאימה לכל נערה ואישה צעירה והשגת יעדים המוגדרים מראש.
5. קיים צורך במעקב מסודר אחר התקדמות הנערות במרכז, כדי לקבל מידע אמין בנושא. כדאי לתכנן כלי שיאפשר מעקב שיטתי אחר ההתקדמות אך לא יהיה מסורבל. ייתכן כי הכלי יופעל בידי כל אחד מהגורמים המטפלים בכל אישה צעירה בהתאם למידע הדרוש בו, דבר שיחסוך מן הרכזות שעות עבודה רבות המבוזבזות על מילוי טפסים.

הפעלה

6. מומלץ לחשוב על דרכים למניעת נשירה מן המרכז ובעיקר מן ההכשרה הניתנת בתיווכו.
 - א. מניעת נשירה מן המרכז יכולה להתבצע באמצעות חשיפה לקהילה והגברת המודעות ליתרונות הקיימים בו.
 - ב. התאמת פעילויות לכל קבוצות הגיל, ובעיקר לקבוצה הבוגרת ביותר של הנשים הצעירות.
 - ג. את מניעת הנשירה מן ההכשרה יש לתכנן בשיתוף עם עובד ההשמה. התכנית תכלול דרכי ליווי, מציאת מקומות עבודה טובים, תמיכה ועידוד מצד המרכז.
7. קיים צורך במיפוי צורכי היישוב ובפרישת מקומות העבודה בתוכו כדי לסייע לנשים הצעירות ללמוד קורסים מתאימים ולהיקלט בעבודה מתאימה.
8. כדאי לחשוב על פעילויות נוספות, שמצד אחד תתאמנה למסורת ולתרבות היישובית ומצד שני תשפרנה את הדימוי העצמי של הנשים הצעירות (כגון חדר כושר, לימודי תיאוריה לקראת קבלת רישיון נהיגה וכדומה).

קשר עם ההורים ועם הקהילה

9. חשיפת המרכז לקהילה צריכה להיעשות באופן מתוכנן ושיטתי. מטרת החשיפה: להביא את המרכז למודעות האוכלוסייה, לשפר את העמדות באוכלוסייה כלפי המרכז וליצור מודעות לבעיותיהן של הצעירות ולעובדה שניתן לפתור אותן.

10. על מנת לבנות קשר הדוק יותר עם ההורים כדאי לתכנן מפגשי נושא קבועים כמה פעמים בשנה, ולקיים את סדנת האימהות-בנות שתוכננה אך טרם בוצעה.

התמקצעות והדרכה

11. במשך שתי שנות התכנית חשה הרכזת בחסכי הדרכה והנחיה, וזאת למרות התמיכה הרבה שקיבלה מגורמים שונים והשתלמות בת עשרה מפגשים שהשתתפה בה. יש צורך לתכנן הדרכה פרטנית קבועה, שתאפשר לרכזת תמיכה והתמקצעות, בעיקר בתחום הניהולי.

12. מומלץ לקיים הדרכה חד-פעמית של הצוות כולו לצורך הסברה נאותה שתכלול הצגת תמונה מלאה של המרכז, מטרותיו, תפקידיו ופעולותיו. הסברה מסוג זה יכולה לסייע לרכזת לשפר את איכות תכנון הפעילויות ואת התאמתן.

שיתופי פעולה

13. רצוי לחזק את שיתוף הפעולה בין כל הגורמים המטפלים ביישוב לטובת הנערות והנשים הצעירות, וזאת כדי לבנות מערך טיפול מקיף לכל נערה ואישה צעירה, שיכלול מידע עליה מהיבטים שונים לצורך תמיכה בה.

14. שפרעם ממוקמת בסביבת יישובים ערביים נוספים, המאפשרים לה שימוש באנשי מקצוע זמינים וניצול של מרכזים שונים, ארגונים חברתיים ופוליטיים. מומלץ לנצל יתרונות אלה כדי לשפר את ההיצע במרכז ואת אופן הפעלתו.

ملخص

النتائج الأساسية

الهدف الذي أقيم برنامج "هي- مركز متعدد الخدمات للفتاة" في شفاعمرو من أجله هو العناية بالفتيات والنساء الشابات في ضائقة، سواء في عائلاتهن أو في المجتمع ، بحيث يشمل جهاز الخدمات الجماهيرية برمته. كان الهدف من البرنامج إعادة الفتيات إلى حضن المجتمع الطبيعي، إلى جانب زيادة الوعي في المجتمع ولمشاكل سن المراهقة وأهمية الدراسة والخروج للعمل. وأعدّ البرنامج لتوفير إجابات للنساء الشابات وعائلاتهن بموجب أعمار النساء الشابات واحتياجاتهن، وقد عمل على ثلاثة مستويات: المستوى الفردي، والمستوى الجماعي والمستوى المجتمعي. وقد نُفذ البرنامج في عامي 2004-2005.

كان تطبيق البرنامج يتطلب في البداية اختيار طاقم دائم للمركز (مركزة وعاملة مركز)، وإيجاد مبنى للمركز، ووضع معايير استقبال الفتيات والنساء الشابات في المركز. ومنذ السنة الأولى (2004) امتلأ المركز بالبنزيلات، ومع ذلك استمرت عملية إيجاد الفتيات والنساء الشابات، وهن موجودات على قائمة الانتظار. توقعت هؤلاء النساء خروج مجموعة كبيرة من النساء من مركز "هيا" إلى مركز التأهيل في طمرة، كي يتسنى لهن أنفسهن الانضمام إلى المركز في شفاعمرو. وتقرر أن يرافق مجموعة النساء اللواتي سيخرجن إلى طمرة موظف تصنيف حيث بدأت لجنة التوجيه بصياغة وتعريف وظيفته.

في مقابل إيجاد المبنى وإقناع الفتيات وعائلاتهن بالانضمام إلى المركز بدأ التخطيط للفعاليات التي ستعقد في المركز، وجرى بحث الموضوع في لقاءات عُقدت في قسم الرفاه. ونحن نتحدث عن فعاليات في مجالات التعليم، والمجال المهني، والمجال العلاجي، والمجال المجتمعي، بالإضافة إلى فعاليات ترفيهي ولهو. وجرت ملائمة الفعاليات التي خُطت لها مع أهداف البرنامج. ونشأت علاقات مع الجهات المشغلة، وفور افتتاح المركز بدأت تُعقد فيه فعاليات في ثلاثة مجالات: المجال التعليمي، والمجال العلاجي، وفعاليات الترفيهي واللهو. أما الفعاليات في المجال المهني فقد بدأت بعد ذلك.

كان البرنامج مصحوبا بثلاثة أنظمة رقابة عملت في آن واحد: الرقابة الداخلية التي قامت بها مركزة البرنامج، التي قامت بمحاولات لمأسسته، والرقابة التي قامت بها لجنة التوجيه، التي كانت لجنة فعالة، والرقابة بواسطة طاقم تقويم خارجي. قدم طاقم التقويم نتائج المرحلة في شباط من عام 2005، بعد سنة واحدة من تفعيل المشروع. وبُذلت جهود لتطبيق توصيات التقرير المرحلي، ولكنها طبقت بشكل جزئي فقط.

الرقابة التي قام بها مطبقو البرنامج أخذت بعين الاعتبار الحاجة إلى تخطيط مرحلة ما بعد خروج الجهات الممولة من المشروع. ومنذ المراحل الأولية بدأت لجان التوجيه بالاهتمام بضمان وظيفة المركزة، وبالحاجة إلى خلق علاقة وثيقة بين الجهات التي تقدم الخدمات للفتيات والنساء الشابات، وصيانة المركز، وبرامج التفعيل الملائمة، وتحديد عدد متلقيات الخدمة في المركز، والفترة الزمنية لمكوثن فيه. كما جرى بحث قضية التوجه إلى جهات مختلفة، سواء بهدف تلقي الدعم أو لغرض المساعدة في إيجاد أماكن عمل للنساء الشابات.

على الرغم من التخطيط ومراقبة البرنامج، والدعم الذي حظيت به المركزة، فقد واجه نشاطها بعض الصعاب والعقبات، التي يمكن تصنيفها ضمن ثلاثة مجالات أساسية: تفعيل البرنامج، والصعوبات التنظيمية، وإرشاد مركزة البرنامج وتأهيلها.

1. صعوبات تفعيل البرنامج: تعريف الأهداف، وتحدد معايير استقبال الفتيات والنساء الشابات، وتسويق المركز في المجتمع.
 2. الصعوبات التنظيمية: مرحلة التحريك والتفعيل، مواظبة النساء على الحضور إلى المركز، وتعريف الوظائف (حجم الوظيفة، حدود وظيفة عاملات المركز)، فترة مكوث الفتيات والنساء الشابات في المركز، الميزانيات، تجنيد القوى البشرية وملاءمتها للوظيفة.
 3. الإرشاد والتأهيل لوظيفة مركزة البرنامج، التي يتعلق نجاح المركز بها وبأدائها.
- على الرغم من هذه الصعوبات فإنه جرى التقدم في تحقيق جميع أهداف البرنامج. ويمكن تقسيم أهداف البرنامج إلى ثلاثة فروع:
- أ- تجنيد خدمات المجتمع إلى جانب المركز لخدمة أهدافه.
 - ب- السعي إلى تحسين القاعدة الأسرية والمجتمعية تمهيدا للتغيير الاجتماعي والثقافي الذي سيترتب على تأهيل النساء الشابات.
 - ج- السعي إلى إحداث تغييرات في صفوف النساء الشابات.

جرى من الناحية الموضوعية دفع الأهداف في جميع الفروع، مع أنها لم تتحقق بشكل كامل. الهدف الأساسي، المتمثل بجلب النساء الشابات إلى المركز وتحسين أوضاعهن بشكل على المستوى الشخصي والتعليمي والمهني، تحقق إلى حد كبير.

يتضح من النتائج أن النساء الشابات أدركن الأهداف التي يشتمل عليها الفرع الثالث، وأحسنن أنهن حققنها بشكل متوسط إلى كبير. استجابت تلك الأهداف لتوقعاتهن ولائمت أسباب انضمامهن إلى المركز. وبالنسبة للفروع الأخرى فقد أحسنن أنه على الرغم من حدوث تحسن كبير في تعامل العائلة معهن فإن هدف تحسين العلاقة مع المجتمع تحقق بشكل متوسط. وتبين أن اكتساب الثقافة في المركز ودفع الاستقلالية والعمل في المركز كانت في علاقة إيجابية واضحة مع غالبية المقاييس. كلما رأت النساء الشابات في المركز وسيلة لاكتساب الثقافة كان موقفهن من المركز في الجوانب الأخرى أكثر إيجابية. وكلما رأت النساء الشابات في المركز وسيلة لاكتساب الاستقلالية والعمل كان موقفهن من بقية الجوانب أكثر إيجابية. ظهرت العلاقات الإيجابية الواضحة ($p < 0.01$) بشكل متوسط إلى متوسط- عال بين موقف النساء الشابات من المركز والجانب العاطفي والجانب الاجتماعي، فكلما كان موقف النساء الشابات من المركز إيجابياً أكثر كانت موقفهن إيجابياً من الجانب العاطفي والجانب الاجتماعي اللذين يوفرهما المركز.

تبين أن ثلاثة أهداف لم تتحقق كاملة: أهداف في مجال الثقافة، وتحويل المركز إلى ملتقى اجتماعي وتوثيق العلاقة بالأهل.

من وجهة نظر النساء الشابات، وعلى المستوى الشخصي (المستوى الثالث) فقد حصلن من المركز على أكثر بكثير من توقعاتهن، التي تجسدت بشكل أساسي بالسعي إلى اكتساب الثقافة والمهنة. لقد أحسنن أنهن تطورن في المركز، وأن المركز كان بالنسبة لهن "البيت الدافئ"، وغرس لديهن الأمل بالتطور والتقدم. تعتقد مركزة البرنامج أن جميع الأهداف قد دُفعت إلى الأمام بهذا الشكل أو ذلك، والنجاح الأساسي هو كون النساء ذوات عمل ولا يجلسن في البيت بعد.

بالنسبة للمستوى الأول فقد خلق المركز علاقات مع مختلف الخدمات في المدينة وخارجها، سواء في البحث عن الدعم أو لغاية إيجاد المستهلكات المفترضات للمركز. لقد نشأت علاقات مع قسم الرفاه، ومع ضابط الدوام المنتظم، ومديري المدارس في المدينة، ومدير النهوض بالشبيبة، وجهات أخرى من خارج المدينة. إن خلق مواضيع التعاون هذه خدمة لأهداف البرنامج لم يجر توضيحه للنساء الشابات، ولذلك فإنهن لم يذكرنه تقريبا. بالنسبة للمستوى الثاني، فقد نُظمت فعاليات مختلفة للعائلات والجمهور، غير أن تلك الفعاليات كانت منفصلة ولم تشكل جزءا من برنامج شامل طويل المدى للعلاج على هذا المستوى. بالنسبة للمستوى الثالث فإن غالبية الأهداف دُفعت إلى الأمام بهذا الشكل أو ذلك من النجاح، وظهرت النتائج على أرض الواقع.

كان للبرنامج عدة نتائج مرافقة: استعداد جهات مختلفة في المدينة لمساعدة المركز، إبداء الأمهات الاهتمام بالبرنامج، وتحويل المركز إلى بؤرة جذب للنساء الشابات وتمكين المركز وتأهيلها ودعمها. وفعلا يمكن أن نعزو عددا من النجاحات إلى الدعم الذي حصلت عليه المركز من جهات مهنية مختلفة في المدينة وخارجها بالإضافة إلى النتائج الفرعية جرى فحص مدى رضا جميع الضالعين في المشروع. كانت النساء الشابات راضيات عن المركز لأنه ملاً وقت فراغهن وأتاح لهن الخروج من البيت وتحقيق أهداف عاطفية، وشخصية (كالثقافة والعمل)، واجتماعية وأهداف أخرى تتعلق بوقت الفراغ واللهم. وأشارت نسبة ملحوظة منهن إلى أن اكتساب الثقافة كان أفضل شيء حدث لهن ولكنهن كنّ بشكل عام راضيات جدا عن جميع النشاطات في المركز. على الرغم من مشاعر الانسحاق فإن مديرة المركز كانت هي الأخرى راضية عن إنجازات المركز، وهكذا كانت سائر الجهات المشغلة والمشاركة فيه (مدير قسم الرفاه، والمرشحات، وأعضاء لجنة التوجيه و جهات تابعة لسلطات أخرى). تولدت المعلومات حول رضا الأهالي من كلام المركز ومن كلام الشابات، وقد دلّ على رضا غالبية الأهالي عن إنجازات المركز بالنسبة لبناتهن وعن المكانة المرموقة التي حظي بها المركز بين الجمهور. لم نحصل على معلومات مباشرة من الأهالي حول موقفهم.

فيما يلي تفصيل التوصيات النابعة من النتائج:

التوصيات:

المستوى التنظيمي

١. من المفضل النظر في ساعات عمل المركز وأخذ عدة عوامل بالحسبان، كنظام الدوام في المدارس، وساعات العمل والالتزام بإنهاء أعمال البيت. وبموجب ذلك يفضل صياغة برنامج يلائم إمكانيات البنات واحتياجاتهن.

٢. من المفضل دراسة نظام ساعات عمل المركز وتفعيله بشكل أنجع. إلى جانب ذلك، إذا تقرر أن يوم السبت هو يوم استقبال الجمهور ويوم فعاليات مفتوحة، فستكون هناك حاجة لبلورة الفعاليات في هذا اليوم والاستعداد لاستغلاله بشكل ناجع وفعال.

٣. من المهم تحديد فترة مكوث الفتيات والنساء الشابات في المركز، وذلك لفتح المجال أمام المزيد من الفتيات والنساء لتلقي الخدمات المشابهة.

توثيق

4. من المهم توثيق تقدم الفتيات والنساء الشابات. هذه هي الأداة الوحيدة التي يمكن أن تشير إلى التقدم، أو عدم التقدم، بعد جمع المعطيات بشكل منهجي، وتتيح التفكير في وضع برنامج ملائم لكل فتاة وامرأة شابة وتحقيق الأهداف المحددة المسبقة.
5. هناك حاجة لمتابعة منظمة لتقدم الفتيات في المركز للحصول على معلومات موثوقة حول الموضوع. ومن المفضل التخطيط لوسيلة تتيح المتابعة المنهجية للتقدم على أن لا تكون معقدة وغير واضحة. وقد تتوفر هذه الوسيلة بيد كل واحدة من الجهات التي تهتم بكل امرأة شابة بموجب المعلومات المطلوبة فيها، وهذا من شأنه أن يوفر على المركز ساعات عمل كثيرة تهدرها على تعبئة الاستمارات.

التشغيل

- 1- من المفضل التفكير بطرق لمنع التسرب من المركز ولا سيما من التأهيل الذي يُقدم بوساطته.
 - قد يتم منع التسرب من المركز بواسطة التعامل مع الجمهور وزيادة الوعي بشأن الإيجابيات القائمة فيه.
- ب- وضع فعاليات ملائمة لكل فئة عُمرية، وبخاصة لمجموعة النساء الشابات الأكثر بلوغاً.
 - يجب تخطيط منع التسرب من التأهيل بالتعاون مع موظف التصنيف. يشتمل البرنامج على طرق مرافقة، وإيجاد أماكن عمل جيدة، والدعم والتشجيع من المركز.
- 2- هناك حاجة لتحديد احتياجات المدينة وتوزيع أماكن العمل داخلها لمساعدة النساء الشابات لتعلم دورات ملائمة ليجري استيعابهن في أعمال مناسبة.
- 3- ننصح بالتفكير بفعاليات أخرى، تكون ملائمة للتقاليد والثقافة المحلية من جهة، وتحسن التصور الذاتي للنساء الشابات من جهة أخرى (كغرفة للياقة البدنية، ودراسة السياقة النظرية تمهيدا للحصول على رخصة سياقة، وغير ذلك).

العلاقة مع الأهالي ومع المجتمع

- 1- يجب أن يتم تعاطي المركز مع المجتمع بشكل مخطط ومنهجي. أهداف هذا التعاطي هي: زيادة إلمام المركز بأحوال المواطنين، وتحسين مواقف المواطنين من المركز، وخلق الوعي لمشاكل الشابات ولحقيقة أنه يمكن حلها.
- 2- لبناء علاقة وثيقة أكثر مع الأهالي من المفضل التخطيط لعقد لقاءات ثابتة تتناول مواضيع معينة لعدة مرات خلال السنة، وعقد الورشة الفكرية الخاصة بالأمهات- البنات، التي جرى التخطيط لها ولم تخرج بعد إلى حيز التنفيذ.

التخصص المهني والإرشاد

- 1- أحست المركز طوالت سنتين من عمر البرنامج ببعض النواقص في الإرشاد والتوجيه، وذلك على الرغم من الدعم الكبير الذي تلقت من جهات مختلفة، والاستكمال المؤلف من عشرة لقاءات، الذي شاركت

فيه. هناك حاجة للتخطيط لإرشاد مفصل وثابت يتيح للمركز الحصول على الدعم والتخصص المهني، وبخاصة في المجال الإداري.

2- ننصح بعقد إرشاد للطاقم كله لمرة واحدة بهدف تقديم الشرح اللازم الذي يشمل تقديم صورة كاملة عن المركز وأهدافه ووظائفه وأنشطته. مثل هذا الشرح الإعلامي من شأنه مساعدة المركز في تحسين جودة التخطيط للفعاليات وملاءمتها.

التعاون

1- من المفضل تعزيز التعاون بين جميع الجهات المعالجة في المدينة لما فيه صالح الفتيات والنساء الشابات، وذلك لبناء نظام علاجي شامل لكل فتاة وامرأة شابة، يشتمل على معلومات عنها، من جوانب مختلفة الغرض منها هو دعمها وتمكينها.

2- تقع شفاعمرو بين عدة بلدات عربية أخرى، مما يتيح لها الاستفادة من خدمات متخصصين مهنيين متوفرين، واستغلال مراكز مختلفة، ومنظمات اجتماعية وسياسية. ومن المفضل استغلال هذه الإيجابيات بغية تحسين العرض الذي يقدمه المركز، وطريقة تفعيله.

העיר שפרעם – האוכלוסייה והתכנית

העיר שפרעם ואוכלוסייתה (ויקיפדיה, 2006)

היסטוריה

שפרעם היא עיר ערבית במחוז הצפון, המשתרעת על פני 22,000 דונם. היא קיבלה מעמד של עיר בשנת 1987. לעיר חשיבות היסטורית לאור מיקומה הגיאוגרפי. היא שימשה בעבר כתחנת ביניים בין הצפון לדרום, ונמצאת בקרבה גיאוגרפית לערים גדולות כמו עכו, נצרת וחיפה.

שפרעם נחשבת לאחת מהערים התיירותיות החשובות בארץ, שכן נמצאים בה אתרים ארכיאולוגיים חשובים מן התקופה הרומית (מקור שמה גם הוא מתקופה זו) ואתרים חשובים לאסלאם כמו "הטירה". יש להזכיר שבעבר התגוררו בעיר כמה משפחות יהודיות, דבר המעיד על הפתיחות בין הדתות השונות בעיר ועל האחוה ששרתה ביניהן.

אוכלוסייה

האוכלוסייה הערבית בשפרעם מורכבת משלוש קבוצות עיקריות: מוסלמים (57.3%), דרוזים (27.5%) ונוצרים (14.6%). בשנים האחרונות מתרחשת הגירה אל העיר מכפרים ומאזורים אחרים, והיא קלטה אוכלוסיות חלשות כמו בדווים, משתפי פעולה מן הגדה ששוכנו בעיר על ידי השלטונות ותושבי גדה ומהגרים מירדן שנישאו לבנות המקום. אוכלוסיות אלה יצרו שינוי במרקם העדין מאוד של תושבי העיר וגרמו להחלשתה ולהיווצרות בעיות חברתיות וכלכליות נוספות.

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נכון לספטמבר 2005 מתגוררים בשפרעם 32,500 תושבים, וקצב הגידול השנתי של האוכלוסייה עומד על 2.7%. היחס בין נשים לגברים הוא 993 נשים לכל 1,000 גברים. נכון לדצמבר 2001, העיר מדורגת בדירוג חברתי כלכלי נמוך (3 מתוך 10). השכר הממוצע של השכירים בשנת 2000 היה 3,836 שקלים (ממוצע ארצי: 6,835 שקלים).

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2004, כ-8.2% מתושבי העיר הם בני 15-19 ומחציתם נערות. הנערות מהוות 8.3% מכלל הנשים בעיר; לקבוצה זו שייכת הקבוצה הצעירה במרכז (לנערה). שיעור זהה מקרב הנשים בעיר מהווה קבוצת הגיל של בנות 20-24 – זוהי קבוצת הביניים במרכז. הקבוצה הבוגרת ביותר במרכז (25-34) משתייכת לקבוצת גיל בעיר המהווה 8.9% מכלל התושבים. כל קבוצת הגיל הבוגרת (20-34) מהווה 27% מכלל הנשים בעיר.

תעסוקה

בשפרעם ארבע שכבות כלכליות-חברתיות בעלות זיקה לשיוך עדתי: סוחרים, שרובם נוצרים, בעלי אחוזות, שהם בעיקר נוצרים ודרוזים, פלאחים משלוש העדות, בעלי מעמד סוציו-אקונומי בינוני, ופלאחים ופועלים ממעמד נמוך, שרובם מוסלמים. בשפרעם יש אזור תעשייה שפועלים בו מוסכים, אזורי מסחר, מפעלים קטנים, מסגריות וקניון קטן. לפי נתוני מרכז המחקר והמידע של

הכנסת בשנת 2001 (מדינת ישראל, 2001), שיעורי האבטלה בשפרעם היו גבוהים (15.8%), והיא נמצאה במקום השביעי מבין עשרים יישובים מוכי אבטלה.

השכלה ותרבות

בתי הספר שנוסדו בעבר על ידי הכנסיות קידמו את רמת ההשכלה בעיר. לדוגמה, ב-1901 הוקם בית ספר שכלל 250 תלמידים, וב-1912 הוקמו שני בתי ספר, האחד לבנים והאחר לבנות; בתי ספר אלו תרמו להעלאת רמת ההשכלה ביישוב.

בשנות השמונים נפתח בשפרעם מתנ"ס, ובשנות התשעים יצאו לאור בשפרעם שני עיתונים: "איאם אל-ערב" ו"בלדי". לכן נחשבת שפרעם לעיר מובילה מבחינה תרבותית במגזר הערבי בישראל. שפרעם הוציאה מתוכה אנשים רבי השפעה, המהווים סמלים עבור האוכלוסייה הערבית בישראל.

חברה ורווחה

מן המחלקה לשירותים חברתיים בשפרעם מדווחים על עלייה בנשירתם של בני נוער ממערכת החינוך ועמה עלייה במספר בני הנוער המשוטטים ללא מסגרת. במקביל חלה עלייה בתופעת הנערות במצוקה, לעתים עד כדי הידרדרות תמורה. מקורן של חלק מן התופעות הללו בתמורות המתחוללות בחברה הערבית, שנדונו בדפים הקודמים. כדאי לציין את העובדה ששפרעם מפעילה פרויקט נוסף – "מרכז לילד ולמשפחה" – במקביל לזה המתואר בדוח, דבר המעיד על אכפתיות וערנות לצורכי האוכלוסייה ולבעיותיה.

אוכלוסיית היעד והנשים הצעירות במרכז

אוכלוסיית היעד כוללת כ-80-100 נערות מתבגרות ונשים צעירות בשפרעם הנמצאות במצוקה ואת בני משפחותיהן. חלק ממשפחותיהן של הנערות והנשים הצעירות הללו עומדות בקשר עם מחלקת הרווחה, אך חלקן הגיעו למרכז בשיטת "חברה מביאה חברה". כל הנערות והנשים הצעירות רווקות, חלקן משתייכות למסגרת כלשהי וחלקן מבלות את היום בבית. לוח 16 מציג את עיסוקי הנשים הצעירות לפני הצטרפותן למרכז.

לוח 16: שכיחות עיסוקי הנשים הצעירות לפני הצטרפותן למרכז

(ניתן היה לציין יותר מתשובה אחת) (N=28)

עיסוק	מספר התגובות
ישיבה בבית	8
ניקיון הבית	8
חוסר מעש	6
צפייה בטלוויזיה והאזנה למוזיקה	4
קריאה	4
סך תגובות לעיסוקים בבית:	34
לימודים	4
בילוי עם חברות	3
סך תגובות לעיסוקים מחוץ לבית	7
אחר: "אין לי פנאי"	1
סך כל התגובות	42

מן הלוח עולה כי 34 מתוך 42 התגובות של הנשים הצעירות (81%) מעידות על כך שלפני פתיחת המרכז ישבו רוב הנשים הצעירות בביתן; רק שמונה מהן (26%) ציינו כי סייעו בניקיון הבית. עדות זו כשלעצמה מצדיקה את פתיחת המרכז עבור נשים צעירות אלה.

חלק מן הנערות והנשים הצעירות מטופלות במחלקת הרווחה, אף אחת מהן אינה בעלת הפרעות נפשיות והתנהגותיות קשות. כדאי לציין כי נערות ונשים צעירות³ אלה מהוות 2.5%-3% מכלל הנערות והנשים הצעירות בפרעם בטווח גילים זה.

בתחילת שנת 2004 היה טווח הגילים של הנערות והנשים הצעירות 14-25, אך הוא הורחב במהלך התכנית עד גיל 32. ממוצע הגיל (מתוך 34 שאלונים) הוא 21.15 שנים (סטיית תקן 4.94).

במאי 2004 מנתה קבוצת הנשים הצעירות שהצטרפו למרכז 35 משתתפות. ביולי גדל מספרן ל-55. לוח 17 מתאר את התפלגות הנשים הצעירות בארבע נקודות זמן בתכנית: בתחילתה, באמצעה (בעת הגשת דוח הביניים), באמצע השנה השנייה להפעלתה ובסופה (בתום איסוף הנתונים לדוח הסופי).

לוח 17: הנשים הצעירות לפי קבוצות גיל מיוני 2004 ועד ספטמבר 2005 (אחוזים, על פי דיווח מנהלת המרכז, שהיא רכזת התכנית)

גיל הנשים	יולי 2004 (N=55)	דצמבר 2004 (N=94)	אפריל 2005 (N=110)	ספטמבר 2005 (N=70)
17-14	53	49	27	36
22-18	40	32	37	46
25-23	7	11	18	11
32-26	0	8	18	7 (3 נשים נישאו)
סך הכול באחוזים	100	100	100	100

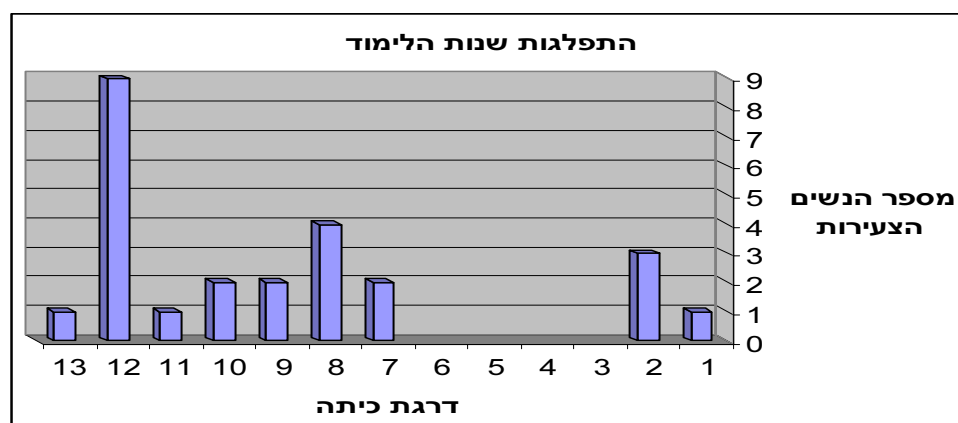
מלוח 17 עולה כי מספר הנשים הצעירות ירד בשנה השנייה מ-110 נשים צעירות בחודש אפריל ל-70 נשים צעירות בספטמבר 2005. על פי דיווחי מפעילי התכנית, מגמה זו של צמצום מספר הנשים הצעירות במרכז הייתה מכוונת, כיון שבהיצע הפעילויות הקיים התקשתה רכזת התכנית לתת מענה לצרכים של כל הנשים הצעירות שהשתתפו במרכז. כמו כן, לדבריה, גם המרחב הקטן לא אפשר מתן מענה הולם לכולן.

בראשית השנה הראשונה היה מספר הנערות גבוה ממספרן של הנשים הבוגרות יותר. עד תום התכנית עלה מספר הנשים הצעירות בקבוצת הגיל השנייה (22-18) והן היוו את הקבוצה הגדולה ביותר (46% מכלל הקבוצה); במקום השני הייתה קבוצת הנערות. בשתי קבוצות הנשים המבוגרות ביותר (23-32) חל צמצום של 50% מאפריל 2005 ועד ספטמבר 2005, עד כי הן היוו 18% מכלל המשתתפות במרכז.

³ בהמשך הדוח יצינו נערות ונשים צעירות כ"נשים צעירות", אלא אם כן תתבקש הפרדה.

נערות שעדיין משתייכות למסגרת לימודית מקבלות שירותים במרכז. לדברי מנהל מחלקת הרווחה, בקביעת הקריטריונים לקבלה למרכז הוחלט כי שני שלישים מהמתקבלות תהיינה ללא מסגרת ושליש מהן תהיינה נערות בסיכון נשירה.

ממוצע שנות הלימוד של המשיבות על השאלונים הוא 8.88 שנים (כיתה ח' ט') (סטיית תקן 3.64). תרשים 2 מציג את התפלגות שנות הלימוד של הנשים הצעירות.

תרשים 2: מספר שנות הלימוד של הנשים הצעירות

מן התרשים עולה כי רוב הנשים הצעירות סיימו יותר משמונה שנות לימוד, אך שיעור ניכר מהן (40%) סיימו עד שמונה שנות לימוד, וארבע מהן למדו בבית הספר שנה עד שנתיים.

מבין 29 נשים הצעירות שהשיבו על שאלונים, 15 נמצאות בשנתן הראשונה בתכנית ו-14 משתתפות בה שנתיים. 30 מבין המשיבות הן מוסלמיות, שתיים מהן נוצריות ושתיים דרוזיות. מבין המשיבות על השאלונים 20 אינן עובדות ו-11 עובדות. רוב הנשים הצעירות לא ציינו במה הן עוסקות, אך אלה שכתבו ציינו עבודה בבית או במרכז. שש מן המשיבות לומדות בבית הספר או במכללה, בעוד 22 מהן אינן לומדות. נראה כי ברוב המשתנים מייצגות המשיבות על השאלונים את המשתתפות בתכנית, למעט הנערות הלומדות, ששיעור השתתפותן במרכז גדול יותר. לדברי הרכזת, בקבוצה 20 נערות שעדיין לומדות בבית הספר ושש נערות הרוכשות השכלה גבוהה במכללות בתחומי הגננות, הסייעות והמזכירות.

עם סגל העובדות במרכז נמנו הרכזת, אם הבית, מורות (מדריכות היל"ה, מדריכת מחשבים ומורות לבגרות), מדריכות חוגים ומנחות של סדנאות, ביניהן עובדת סוציאלית נוספת ממחלקת הרווחה. קבוצה זו נחקרה במהלך התכנית, ובעיקר לקראת תום איסוף הנתונים.

לצד המשתתפות בתכנית וסגל העובדות, נחקרה גם ועדת ההיגוי של התכנית, המונה 8-15 חברים. חברי ועדת ההיגוי היו נציגים מטעם גופים שונים שמעורבותם תוכננה במהלך התכנית, כגון הביטוח הלאומי והמחלקה למפעלים מיוחדים, מחלקות ברשות כגון מחלקת הרווחה (מנהל, רכזת התכנית, עובדת סוציאלית) ומחלקת החינוך (קצין ביקור סדיר, יועצות בתי הספר), משרדי ממשלה כגון משרד הרווחה (נערה במצוקה, פרט ומשפחה), משרד החינוך (מנהל חברה ונוער,

"קידום נוער" ומשרד התמ"ת (התעשייה המסחר והתעסוקה, היחידה להכשרה מקצועית למבוגרים). לעתים הצטרפו לשיבות גורמים נוספים.

התכנית המוערכת

המחלקה לשירותים חברתיים בשפרעם עמדה בפני עלייה בתופעת הנשירה של בני נוער מבתי הספר והידרדרותם. שיעור הנשירה של בני הנוער בעיר (בנים ובנות) מבתי הספר מגיע לכדי 10%, ורוב הנושרים נמצאים מחוץ למסגרת כלשהי. על פי דיווחי המחלקה, כ-2.5% מכלל הנערות בנות 13-25 בעיר (כ-85 נערות) נמצאות במצוקה ומטופלות במחלקת הרווחה. לאור נתונים אלה הוחלט על פיתוח תכנית שתתקיים במרכז מיוחד, שיפעל במשך כל חודשי השנה בשעות 10:00-18:00, גם בחופשות ובימי שישי, כדי לאפשר גם לנערות בסיכון הנמצאות במסגרות אחרות לפנות למרכז.

התכנית נועדה לטפל בנערות במצוקה, במשפחותיהן ובקהילה ולכלול את מערך השירותים הקהילתי כולו. מטרת התכנית הייתה להחזיר את הנערות אל חיק החברה הנורמטיבית ולהגביר את המודעות בקהילה לייחודיות נושא גיל ההתבגרות ולחשיבות נושא הלימודים והיציאה לעבודה.

התכנית נועדה לתת מענה בשלושה מישורים: המישור הפרטני, המישור הקבוצתי והמישור הקהילתי.

במישור הפרטני – לקיים במרכז פגישות טיפוליות פרטניות עם הנשים הצעירות אחת לשבוע, פגישות נפרדות עם ההורים אחת לשבוע ופגישה משותפת להורים ולנערה אחת לחודש.

במישור הקבוצתי – לקיים במרכז קבוצה לאימהות שתיפגש אחת לשבועיים במשך חצי שנה; להפעיל קבוצות בין-דוריות (20 אימהות ו-20 בנות) בנושאים הקשורים לערכים ולנורמות חברתיות אחת לחודש במשך חצי שנה.

בתכנית נכללו קבוצות העשרה לנשים הצעירות בנושאים של תקשורת בין אישית וכישורי חיים, ביניהן קבוצה שתתנהל בשיטה של דינמיקה קבוצתית, וכן תוכנו חוגים בעלי אוריינטציה מקצועית (איפור, בישול, ספרות וכדומה) ופעילויות כגון תרפיה באמנות וטיפול בתנועה וצליל.

במישור הקהילתי – תוכנו ימי עיון והרצאות העוסקים בחינוך לחיי משפחה, גיל ההתבגרות, נורמות וערכים וכדומה; ופעילויות חברתיות משותפות לנשים צעירות ומשפחותיהן (טיולים, מסיבות, ימי חג).

הוחלט כי לכל אישה צעירה ומשפחתה תותאם תכנית על פי גילה וצרכיה, ומדי שלושה חודשים תתבצע הערכת ביניים לפי התקדמותה של כל נערה, ויערכו שינויים בתכנית בהתאם לאותה הערכה. בתום שנה תתקיים הערכה סופית של צוות המרכז. (מתוך: מפעל מיוחד – מרכז רב-שירותים לנערה")

התכנית הוערכה במהלך השנים 2004-2005, והדוח המובא להלן מסכם את הפעילות בשנים אלה.

ממצאים

הפעלת התכנית

שלב ההתנעה

באוגוסט 2003 החלה ועדת ההיגוי לדון בהפעלת התכנית. בתקופה זו נבחרו רכזות התכנית ואם הבית. רכזות התכנית הייתה עובדת סוציאלית חדשה, שאך זה סיימה את לימודיה ואת הכשרתה בתחום העבודה הסוציאלית. היא קיבלה על עצמה לנהל את המרכז, אף על פי שהייתה חסרת ניסיון בניהול. כדי להתגבר על קושי זה היא נעזרה במנהל מחלקת הרווחה, שתמך בה מקצועית וניהולית וסייע לה בהפעלת התכנית.

אם הבית הייתה אחראית לאחזקת המרכז, לבישול ולהדרכת הנשים הצעירות בכלכלת בית ובבישול. במהלך התכנית, משעזבה המזכירה, היא נטלה על עצמה גם תפקידי מזכירות.

בשלבם הראשונים של התכנית אותר בית פרטי בלב שכונת מגורים, שהתאים לצורכי התכנית. הוגדרו קריטריונים לקבלת הנשים הצעירות למרכז, מכיוון שברור היה שהמרכז אינו יכול לתת מענה לכל הנשים הצעירות הנזקקות, ולמרכז נבחרו נשים צעירות שצפוי היה שייתרמו ממנו. הקריטריונים שנקבעו היו רחבים מאוד וכללו:

- נשים צעירות ללא הפרעות נפשיות;
- נשים צעירות שנכשלו בלימודיהן בבית הספר ונשרו;
- נשים צעירות חסרות מסגרת;
- נשים צעירות החיות בבית בתנאים קשים;
- נשים צעירות בסיכון נשירה מבית ספר ו/או הידרדרות.

ברור היה למפעילי התכנית כי קיימים הבדלים בין צורכי הנערות לבין צורכי הנשים הצעירות, ועל כן הוחלט שהנערות והנשים הצעירות תחולקנה לשלוש קבוצות גיל: 14-17, 18-21, 22-25; וכל קבוצה תקבל מענה בהתאם לצרכיה הקבוצתיים והפרטניים כאחד. בשלב הראשון של התכנית השתייכו רוב הנרשמות לקבוצת הגיל השנייה: 18-21. בשנה השנייה הוחלט על הרחבת גיל הנשים הצעירות ל-32.

על איתור המועמדות הופקדה רכזת התכנית, שהסתייעה במנהל המחלקה, בעובדת סוציאלית נוספת, בקב"ס (קצין ביקור סדיר) וביועצות בתי הספר. בראשית התכנית נדונו דרכים לחשוף את פעילויות המרכז לקהילה, אך עד תום התכנית לא התנהל תהליך מסודר לשיווק המרכז ברמה היישובית. ייתכן כי המפעילים העדיפו שלא לעורר את הנושא, אלא לאפשר למרכז למצוא את מקומו ביישוב ולהוכיח את עצמו.

במרץ 2004 נרשמו למרכז 20 נשים צעירות, ומספרן הלך וגדל בהתמדה. עד תום שנת 2004 התייצב מספרן על 94 נשים. בשנה השנייה לתכנית התקבלה, כאמור, החלטה אסטרטגית להגביל

את מספר הנשים הצעירות במרכז ל-70, בשל הקושי לתת מענה למספר כה רב של נשים צעירות במרחב קטן ובשל היצע מוגבל יחסית למספרן. למרות זאת לא נזנח תהליך איתור נערות בבתי הספר, ושתי הסטודנטיות מהחוג לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה סייעו לרכזת באיתור נערות בסיכון בבתי הספר ובאיתור הנושרות. כך, בקבוצת הנערות בסיכון משתתפות במרכז חמש נערות שעדיין לומדות בבית הספר ומקיימות קשר מתמיד עם המרכז.

מכיוון שבשנה השנייה לפעילות המרכז הייתה בו תפוסה מלאה של נשים צעירות, כמעט שלא נערכת פעילות שיווקית, ואף לא היה בכך צורך, שכן מספר רב יחסית של נשים צעירות שהופנו למרכז או פנו אליו (כ-25 נשים) נכללו ממילא ברשימת ההמתנה. נשים אלה תצטרפנה למרכז לאחר שקבוצה גדולה, כ-30% מן הנשים הצעירות במרכז, תצא לכמה חודשים למרכז ההכשרה בטמרה כדי לרכוש מקצוע.⁴ למרות יציאת הנשים למרכז ההכשרה בטמרה, אחריותו של המרכז כלפיהן לא תמה, ובוועדות ההיגוי נדונה העסקתו של עובד השמה. תפקידיו של עובד ההשמה יכללו ליווי ותמיכה בנשים במהלך הלימודים, מעקב אחר התקדמותן, סיוע בהמשך דרכן במציאת מקום עבודה ואף תמיכה במקום עבודתן לאחר סיום הקורס. כמו כן הוצהר במפורש כי המרכז לא יזנח את אותן נשים במהלך לימודיהן, ואף הוצע להן להגיע אליו אחת לשבוע כדי לשמור על קשר רציף.

במקביל להזדקקות הגוברת של האוכלוסייה לשירותי המרכז, התרחשה נשירה מסוימת ממנו, בעיקר של נשים בוגרות יותר, בשל סיבות כמו נישואין (שלוש נישאו במהלך התקופה האחרונה של איסוף הנתונים) או השתלבות בעבודה, ולעתים רחוקות בשל התנגדות המשפחה להשתלבותן במרכז.

התכנית והפעילויות

כבר בשלבים הראשונים להפעלת התכנית נעשו במרכז מאמצים להתאים את הפעילויות למטרות התכנית, ועם חלוף הזמן הועשר מגוון הפעילויות. במרכז פעלו חוגים ופעילויות שניתן לחלקם לחמישה סוגים:⁵

- שיעורי השכלת יסוד ;
- חוגים ופעילויות טיפוליות ;
- חוגים וסדנאות להעצמה ולשיפור כישורי חיים והכנה למקצוע ;
- פעילויות חברתיות-קהילתיות לגיבוש חברתי ולקישור לקהילה הרחבה ;
- פעילויות הנאה ופנאי.

לוח 18 מתאר את התחומים שנערכות בהם פעילויות, את תוכני הפעילויות ואת אופן ההפעלה.

⁴ קבוצה זו יצאה לטמרה לאחר תום איסוף הנתונים (למעט צעירה אחת, שהחלה את הכשרתה שם זמן קצר לפני תום איסוף הנתונים).

⁵ לא ניתנו במקום שירותי טיפול פרטני של עובדת סוציאלית, מחמת עומס העבודה של הרכזת.

לוח 18: פירוט תחומי הפעילויות, החוגים, מספר המפגשים, התוצר המצופה, קבוצת הגיל ומספר המשתתפות

תחום	הפעילות	מספר מפגשים	שנה	תכנים	התוצר	קבוצת הגיל	מספר המשתתפות
לימודי	הילי'ה	במשך כל שנת הלימודים, 3 שעות בשבוע	2, 1	שפה (ערבית, עברית), מתמטיקה	תעודות 8-12 שנות לימוד	17-14	17
			2	שפה, מתמטיקה, אנגלית ומקצועות נוספים		17-14	25
לקראת רכישת מקצוע	בגרות	במשך כל שנת הלימודים	2			17-14	מסיימות הילי'ה 32-25
	מחשבים	במשך כל שנת הלימודים	2, 1	הקניית יסודות ומיומנויות עבודה במחשב	רכישת ידע ומיומנויות בעבודה במחשב (טיפול בקובצי word, גרפיקה, דואר אלקטרוני, תרשימים וכדומה)	כולן	14
	העצמה	12 מפגשים בני שעתיים כל אחד	1	העצמה	שיפור ביטחון עצמי, שיפור מסוגלות לקבלת החלטות וכד'	22-18	16 (4 נשרו וותרו לבסוף 12)
		13 מפגשים בני שעתיים כל אחד	2	הגדרת מאפיינים פיזיולוגיים וחברתיים, הקניית כלים לשיפור הדימוי העצמי והערך העצמי	נשים צעירות אשר טיביות יותר ומסוגלות לקבל החלטות עצמאיות; פעילות למען הקהילה: יום האם ותכנית בעירייה ביום האישה	25-20	10
	חינוך לדמוקרטיה	10 מפגשים	2	הקניית כלים בסיסיים והיכרות עם זכויות האדם. הבנת אקטואליה	שיפור יכולת הביטוי בעל פה, שיפור האישיות	25-20	20 – הקורס לא החל**
	קורס מטפלות לגיל הרך	6 חודשים במרכז להכשרה מקצועית בטמרה	2		רכישת מקצוע	+18	1 – סיימה את הקורס, זכאית לתעודה ואף עובדת במקצועה
	קורס סיעות מאומנות	6 חודשים במרכז להכשרה מקצועית בטמרה	2		רכישת מקצוע	+18	14-10
	משק בית/ כלכלת בית	ניתן באופן קבוע	2, 1	רכישת ידע על ביטול, דיאטות ותזונה נכונה, גיל ההתבגרות והשינויים הפיזיולוגיים החלים בו	יישום הידע בחיי היומיום	+18	15
	קורס איפור ובניית ציפורניים	17	2	כלים לשיפור הדימוי העצמי ומיומנויות בתחום זה	רכישת ידע ואפשרות להפוך זאת למקצוע	+17	

תחום	הפעילות	מספר מפגשים	שנה	תכנים	התוצר	קבוצת הגיל	מספר המשתתפות
טפולי	קבוצה טיפולית	הופסק מפאת חוסר זמן	1	טיפול קבוצתי בבעיות	שיפור דפוסי ההתנהגות והעלאת נושאים בעייתיים	18-14	14
	חינוך למיניות (שלבנים : א, ב)	12	2,1	התפתחות פיזיולוגית בגיל ההתבגרות, תקשורת ומין, אלימות מינית, היום הראשון לנישואין	רכישת ידע והעלאת המודעות	18-14	12
	התבגרות מכובדת ומכבדת	6 מפגשים. הופסק לאחר 2 מפגשים	1	תקשורת, חברות	קבלת תמונה ברורה על שאיפותיהן בחיים, קשרים עם בני המין השני ותקשורת נכונה	18-14	14
	מוזיקה	הופסק לאחר 4 מפגשים בשל חוסר עניין	1	חוויה מוזיקלית	היכרות עם כלי נגינה ונגינה בהם	18-14	10
	תנועה וצליל	במשך כל שנת הלימודים (כל מפגש 3 שעות)	2,1	מתח והרפיה – התנסות בחוויה תנועתית בדרך להבנת יצירה מוזיקלית	תנועה במרחב, רכישת מושגים מוזיקליים, שיפור הקואורדינציה, רכישת ביטחון עצמי	+20	10
	תרפיה באמנות	15 מפגשים, שעתיים וחצי כל מפגש	1	טיפול דרך אמנות	יצירות אמנות	+28	10
	ספורט – הגנה עצמית	במשך חודשיים, פעמיים בשבוע	1	שיפור הביטחון העצמי, גהות גופנית		כולן	25 (שתי קבוצות)
	גינון	תוכנו, אך לא בוצע	1	טיפוח הגינה, תוך התייחסות לאלמנטים טיפוליים	הביצוע הוטל על מתנדבת גרמנייה, שהייתה אמורה להפעיל את טיפוח הגינה יחד עם הנשים הצעירות	כולן	
	אתגרים	10	2	פעילויות אתגריות לשיפור הדימוי העצמי והביטחון העצמי	רכישת מיומנות בפעילויות ספורט אתגריות והתנסות בדברים חדשים	+17	15
	צילום	27	2	הקניית מושגים באמנות כללית, באמנות הצילום ובהיסטוריה של הצילום. היכרות עם מצלמות שונות ורכיביון והתנסות מעשית בצילום	ידע כללי בנושא, יכולת צילום, פיתוח והדפסת תמונות במעבדה	+19	15
	עבודת יד	במשך כל שנת הלימודים	2	פיתוח יצירתיות ומיומנויות בעבודת יד	יצירת אמנות (פסלי נייר, חרוזים, ויטראז')	כולן	20
	אריזה	10 (הופסק לאחר 2 מפגשים בשל חוסר עניין)	2	פיתוח מיומנות	יצירת פריטים ארוגים	+25	10

תחום	הפעילות	מספר מפגשים	שנה	תכנים	התוצר	קבוצת הגיל	מספר המשתתפות המיועד לכל הקבוצה
פעילויות מיוחדות	הילופי מפגשים עם נערות מקומות	3	2	טיפול בהיבט חברתי של הנערות	יצירת קשרים עם בנות גילן	17-14	
	ימים פתוחים	2	2, 1	יום כף לאימהות, יום פתוח לאימהות	טיפול בהיבט חברתי של הנערות	לקהיל	
	ימי עיון	2	2	הקשר בין הנערות להורים, גיל ההתבגרות	הקניית ידע בתחום יחסי ילדים- הורים וגיל ההתבגרות	לקהיל	
	פעילויות שונות	4	2, 1	חג המולד, קייטנה	גיבוש, רצף פעילויות	כולן	כולן
	טיולים: ים המלח, קיאקים בכפר בלום	2	2, 1	פיתוח מיומנויות חברתיות, התמודדות עם שהייה מחוץ לבית	היכרות עם הארץ, טיפוח ההיבט החברתי ושיפור הביטחון העצמי	כולן	רובן
	"נערה למען נערה"***	במשך שנתיים (אחת לשבוע)	2, 1	קורס באוניברסיטת תל אביב שמתרתו להכשיר נשים צעירות שיצאו ממצוקה לשמש חונכות לנערות ולנשים צעירות במצוקה	סטאז' במרכז, שלאחריו תוסמכה הנערות לסייע לנערות נזקקות	22-18	3 – סימוני את הקורס, ביצעו את הסטאז' במרכז וזכאיות לתעודה
	סדנת אימהות- בנות	שלושה ימים בתנאי נופש	2	סדנה לשיפור היחסים בין אימהות לבנות בגיל ההתבגרות	שיפור היחסים בין בנות לאימהות	17-14	15 זוגות (אימהות- בנות)****
	סיוע לילדים בעלי הישגים נמוכים בבית הספר		2	חלק מסדנת העצמה	תרומה לחברה, שיפור הביטחון העצמי ואמון ביכולת העצמית	25-18	6 – הפעילות לא התקיימה בסופו של דבר, כיוון שהקבוצה התפרקה

* קבוצות היל'ה נפתחות עבור מספר מינימלי של נערות בטווח הגילים 14-17, אך ברגע שהקבוצה נפתחת מצטרפות אליה צעירות נוספות.
 ** הקורס לא החל עד אפריל 2006.
 *** שתיים מן הנערות המשתתפות במסגרת תכנית "נערה למען נערה" מבצעות את הסטאז' במרכז. נערה נוספת מחליפה את מקום מגוריה ולא ברור עתידה בהשתלמות.
 **** הסדנה הייתה אמורה להתקיים בנובמבר 2005, אך בסופו של דבר לא התקיימה, כיוון שלא ניתן היה לתאם עם האימהות.

מן הלוח עולה כי הפעילויות במרכז מגוונות מאוד ונותנות מענה לחמשת התחומים שצוינו לעיל. הפעילויות ביקשו לתת מענה לכל קבוצות הגיל. לא כל הפעילויות צלחו, וחלקן הופסקו מסיבות אלה ואחרות. הרכזת ציינה בראיונות שהתקיימו עמה, הן בשנה הראשונה והן בשנה השנייה,⁶ כי לצערה, למרות הניסיונות להביא למרכז פעילויות מתאימות, לא יצאו לפועל פעילויות חשובות כמו חדר כושר ולימוד תיאוריה לקראת לימודי נהיגה וקבלת רישיון. לדעתה, חשוב היה לאפשר לנשים הצעירות ללמוד ולהיבחן במבחן התיאוריה לקראת לימודי נהיגה, בעיקר לאור העובדה שבשפרעם מי שאינה נוהגת נחשבת לנחותה.

בשנה הראשונה לתכנית לא התקיימו מפגשי צוות משותפים לדיון בתכניות אישיות של הנשים הצעירות, והתעורר קושי לשרטט תמונה שלמה של כל אחת מהן, תמונה שהייתה עשויה להניב תכנית כוללת של המרכז. בשנה השנייה התקיימו מפגשי צוות משותפים, ונעשה מאמץ לבנות תכניות אישיות מושכלות לנערות ולנשים הצעירות, גם אם לא באמצעות דיון משותף על כל נערה ואישה צעירה. מפגשים אלה עדיין לא הפכו קבועים ומעוגנים בתכנית בעלת מטרות אופרטיביות, ונחוץ למסדם.

הצטרפותן של הנשים הבוגרות, בנות 26-32, אילצה את הרכזת לחשוב על פעילויות שתתאמנה לבנות קבוצת גיל זו, על מנת שתחושנה נתרמות מן המרכז. חלק מן הנשים הצעירות עובדות, אך אף על פי שהתקשו להגיע למרכז, הן עשו מאמצים לשמור על קשר ולהשתתף בחוג אחד לפחות.

לדברי הרכזת, הנערות והנשים הצעירות מגיעות למרכז גם לשם בילוי זמנן הפנוי ולא רק בזמן החוגים: *"הן באות הנה סתם כך, לכן עשיתי ספרייה ומשחקים, כדי שתוכלנה ליהנות, סתם, ותמיד אפשר לאפות עוגה. הן מחפשות מקום בילוי כאן. הן רוצות לבוא, כי הן לא רוצות להישאר בבית. הן רוצות לבוא הנה כי יש אנשים"*. למרות דברים אלה, בכל ביקוריו של צוות ההערכה במקום בשעות הבוקר הייתה ההשתתפות דלה, כמעט שלא נראו במקום נערות או נשים צעירות, ולעתים שהו במרכז הרכזת ואם הבית בלבד (ראו סעיף 3.3, קשיים ודילמות).

לסיכום, בשלביה הראשונים של התכנית נבחר צוות קבוע למרכז (רכזת ואם בית), אותר מבנה למרכז ונקבעו קריטריונים לקבלה למרכז. כבר בשנה הראשונה הייתה התפוסה במרכז מלאה, אך למרות זאת נמשך תהליך איתור הנערות והנשים הצעירות, והן הוכנסו לרשימת המתנה. נשים אלה ציפו ליציאתה של קבוצה גדולה של נשים צעירות למרכז ההכשרה בטמרה, כדי שתוכלנה להצטרף למרכז. הוחלט כי קבוצת הנשים היוצאות לטמרה תלווה על ידי עובד השמה, שתפקידו החל לקרום עור וגידים בוועדות ההיגוי.

הפעילויות שנערכו במרכז היו בחמישה תחומים עיקריים: לימודי, מקצועי, טיפולי, קהילתי ופעילויות פנאי והנאה. הפעילויות הותאמו למטרות התכנית. הן מגוונות ומעשירות, ועם זאת היו פעילויות חשובות שתוכננו אך לא יצאו לפועל.

⁶ הראיונות התקיימו בנובמבר 2004 וביוני 2005.

הבקרה על התכנית ומהלכי היציאה ממנה (Phasing out)

תהליכי הבקרה על התכנית

התכנית לוותה ונוטרה באמצעות שלושה תהליכי בקרה: בקרה פנימית, בקרה של ועדת ההיגוי ובקרה חיצונית באמצעות צוות ההערכה.

א. בקרה פנימית

רכזת התכנית ניסתה לנהל את הבקרה שלה על התכנית באמצעות טפסים שפיתח על פי בקשתה צוות ההערכה (נספחים א'-ו'). הטפסים כללו שאלות אינפורמטיביות על הנערות והנשים הצעירות במרכז (טופס פרטים אישיים בכניסה, טופס ציפיות והשגת מטרות, טופס תכנית שבועית לכל נערה ואישה צעירה, שאלוני התקדמות של הנערות והנשים הצעירות במרכז, שאלוני פעילות שאותם היו אמורים למלא המדריכים, שאלונים על פעילויות מיוחדות שאותם הייתה אמורה למלא הרכזת ושאלוני משוב על פעילויות, שאותם היו אמורות למלא הנערות והנשים הצעירות). בפועל, הטפסים לא מולאו בצורה מסודרת, בעיקר בשל עומס העבודה, אך גם בשל העדר מיומנות והרגלים של תיעוד.

אחת לשבועיים עד חודש התקיימו מפגשי צוות שנועדו לדיווח על התקדמותן של הנערות והנשים הצעירות. אחת לחודשיים התקיימו מפגשי סיכום תקופתיים של כל מורות היל"ה והנערות.

במהלך התכנית התקיימו במרכז גם ישיבות של ועדות מקצועיות המלוות את התכנית. בוועדה היו שותפים קבועים, כמו מנהל מחלקת הרווחה, רכזת המרכז, עובדת סוציאלית לנערות במצוקה, יועצת חינוכית של אחד מבתי הספר התיכוניים, ושותפים מתחלפים כמו יועצת ראש העיר למעמד האישה והמפקחת בשירות לטיפול בנערות. ישיבות אלה התקיימו אחת לחודש. נוסף על כך, מנהל מחלקת הרווחה ציין כי אחת לחצי שנה מתקיימת ישיבה להערכת המתרחש במרכז. מפגשים אלה לא תועדו.

נציגת המוסד לביטוח לאומי הציעה כבר בישיבת ועדות ההיגוי שהתקיימו בשנה הראשונה לנסח "כרטיס פרויקט" (ראו סעיף 3.2.3, יישום המלצות דוח הביניים). הכרטיס עשוי היה לשרת שלוש מטרות:

1. לתעד את פעילויות התכנית השונות עבור הצוות;
2. לשמש "כרטיס ביקור" לצורך הפצה ליישובים אחרים שיהיו מעוניינים לפתח אצלם תכנית דומה;
3. הצגת ה"כרטיס" לגופים שעמם מעוניינים ליצור קשרים לצורך קבלת סיוע לתכנית בתקציבים, בכוח אדם, בשעות או בקורסים.

בפועל לא נוסח "כרטיס פרויקט". תהליכי התיעוד היחידים שהתקיימו היו דיווחים שהוכנו לוועדת ההיגוי (ראו למטה) ופרוטוקולים של ישיבות ועדת ההיגוי וישיבות צוות מקצועיות.

ב. ועדת ההיגוי

ועדת ההיגוי התכנסה ארבע פעמים בשנה ועקבה אחר התנהלות התכנית. בוועדת ההיגוי חברים בעלי תפקידים מן היישוב הקשורים לטיפול בנערות ובנשים הנמצאות בסיכון או במצוקה (מחלקת הרווחה, נציגים מטעם המחלקה לחינוך ובתי הספר, יועצת ראש העיר לקידום מעמד האישה, "קידום נוער"). חברים בוועדה גם בעלי תפקידים מחוץ ליישוב, כמו המפקחת על נערות במצוקה במשרד הרווחה, המפקחת מטעם השירות לרווחת הפרט והמשפחה והמפקח על הכשרה מקצועית במשרד התמי"ת (התעשייה, המסחר והתעסוקה). רכזת התכנית נהגה לסכם את מהלכי התכנית כפי שהתקיימו בין ישיבת ועדת היגוי אחת לשנייה, ולהעביר סיכומים אלה לחברי הוועדה במהלך הישיבה. כמו כן יידעה הרכזת את המשתתפים, באמצעות מכתב, על מועד ההתכנסות הבאה של ועדת ההיגוי, ולאחר כל ישיבה נשלח לחברי הוועדה פרוטוקול הישיבה. ועדת ההיגוי הייתה ועדה פעילה ולא שימשה רק לצורך קבלת דיווחים; במהלך הישיבות קיבלו על עצמם חלק מחברי הוועדה משימות, שאותן ביצעו בפרק הזמן שבין הישיבות. כך למשל קיבלה על עצמה המפקחת על נערות במצוקה לפתוח קורס השתלמות לרכזות "בתים חמים", מסוג זה שבשפרעם; המפקחת על השירות לרווחת הפרט והמשפחה הציעה לרכזת לשתף אימהות ובנות מן המרכז בסדנה בת שלושה ימים בתנאי נופש ואף שמרה מקומות עבורן; מנהל המרכז לקידום הנוער בשפרעם סייע באמצעות תכנית היל"ה, בהבטחת עובד השמה וביצירת קשרים עם גורמים חיצוניים.

ג. תהליכי בקרה חיצוניים

- הבקרה החיצונית התקיימה על ידי צוות הערכה שעקב אחר התכנית ואסף נתונים על ביצועה. בתום שנת התכנית הראשונה הוגש דוח ביניים לוועדת ההיגוי. מן הממצאים עלה כי:
- המרכז פועל שישה ימים בשבוע כמתוכנן, ונעשות בו פעולות רבות ומגוונות כדי להפוך את המרכז לנערה ל"בית חם" לנערות ולמוקד משיכה עבורן.
 - נעשו מאמצים מסוימים ליצירת קשר עם האימהות.
 - התקיימו מהלכים ליצירת קשר עם גורמים רלוונטיים בקהילה לצורך שיתוף פעולה.
 - הצורך של הרכזת בהדרכה בא על סיפוקו בהקמת מסגרת השתלמות לרכזות מרכזים לנערות.
 - קיימת שביעות רצון רבה מן התכנית מצד כל המעורבים מן היישוב.

מן הממצאים נגזרו המלצות המאורגנות על פי שלושה נושאים: נשים צעירות, משפחה וקהילה; תחום ארגוני; ותחום מקצועי. בתחום נשים צעירות, משפחה וקהילה הומלץ לחזק את שיתוף הפעולה בין כל הגורמים המטפלים במרכז; לקיים ישיבות צוות מטפלים; לתכנן במרכז פעילויות פנאי לכל שעות היום; לפעול להידוק הקשרים של הנערות והנשים הצעירות עם המשפחה והקהילה; ולנסות לבנות תכנית פעילות אישית לכל אישה צעירה. בתחום הארגוני הומלץ ליצור מערך תיעוד של אופן הקמת המרכז והפעלתו; לבנות מערך שבו יוגדרו הפעילויות בזיקה למטרות וסדר הקדימויות של ביצוען. בתחום ההתמקצעות הומלץ לפעול במרץ להפעלת תכניות הכשרה מקצועית, יזמות, כישורי חיים והעצמה; ליצור מערך תמיכה מקצועי גם ביישוב; לקיים שיחות משותפות פורמליות גם עם חברי הצוות לצורך בקרה פנימית על התכנית; לזמן את צוות המרכז כדי

לדון בטיפול בצורכי הקבוצה הבוגרת של הנשים הצעירות (בנות 26-32) ולעודד תמיכה של חונכות מן המרכז בנערות ובנשים צעירות אחרות, המתקשות בתחומי הלמידה.

מפעילי התכנית היו אמורים ליישם את המלצות הדוח בשנת הפעילות השנייה של התכנית. הממצאים העלו כי ההמלצות יושמו רק בחלקן.

- בתחום **נערות, נשים צעירות, משפחה וקהילה** נערכו ניסיונות לחזק את שיתוף הפעולה בין הגורמים המטפלים, אך לא התקיימו ישיבות צוות שאפשרו בניית מערך טיפולי מקיף לנערות ולנשים הצעירות ופיתוח תכניות פעילות אישיות בהתאם לכך. נעשתה פעילות נמרצת לשילוב הנערות בקורסים לשיפור כישורי חיים והעצמה ובקורסים מקצועיים, והצטרפותן של הנשים הבוגרות (26-32) הובילה לחשיבה על הפעילויות המתאימות להן. קיימת תמיכה של נערות ונשים צעירות בעמיתותיהן, אך היא אינה מתקיימת כמהלך מתוכנן לטווח ארוך, אלא אד-הוק. עדיין לא נוצר מערך תמיכה יישובי, באמצעות עובד השמה, בהתמחות המקצועית של הנשים הצעירות ובהשמתן בעבודה. החל תכנון פעילויות לשעות הפנאי, במטרה להפוך את המרכז למקום מפגש חברתי למשך כמה שעות ביום, אך **התכנון** עדיין בחיתוליו. בנושא הידוק הקשרים בין הנערות והנשים הצעירות למשפחותיהן והגברת מודעות הקהילה לנושאים כמו התבגרות וחשיבות ההשכלה וההכשרה המקצועית עבור הנערות והנשים הצעירות, נעשו פעולות בתחום חיזוק הקשרים בעיקר בין הנערות לאימהות, אך עדיין לא נעשו פעולות להגברת המודעות בקהילה לנושאים שזכרו לעיל.

- בתחום **הארגוני**, עדיין לא נבנתה מסגרת **לתיעוד** מהלך הקמת התכנית והפעלתה לצורך הפצה, וכאמור, לא נוסח "כרטיס פרויקט" שיתאר לגורמים מבחוץ את המתרחש בתכנית. נבנה מערך שבו הוגדרו הפעילויות בזיקה למטרות באמצעות טבלה, מהלך שהקל מאוד על ניהול התכנית בהתאם למטרותיה. המהלך עדיין לא הוטמע עד סופו.

- בתחום **ההתמקצעות**, לאחר סיום פעילותה של קבוצת מנהלות המרכזים (לאחר עשרה מפגשים), לא ניתנה לרכזת הדרכה או הכשרה מקצועית. יחד עם זאת ניתנה לה תמיכה בלתי ממוסדת מצד מנהל מחלקת הרווחה והמפקחת על הנערה. לדברי המורות במרכז, אחת לחודש מתקיימת שיחת דיווח, בנוסף לעדכונים הנמסרים בעת הצורך, אך לא נקבעו ימי עיון או השתלמויות מיוחדות להפעלת המרכז.

מהלכי היציאה של המממן העיקרי מן התכנית (Phasing out)

במהלך השנה הראשונה לתכנית כמעט שלא נעשו פעולות לקראת היציאה ממנה (Phasing out), אף על פי שהנושא עלה בכל ישיבות ועדת ההיגוי. שתי פעולות המעידות הן על ההבנה שיש לתכנן את העתיד והן על ראייה מערכתית של התכנית היו צירופם של שותפים נוספים לתכנית ותכנון גיוס כספים ממקורות נוספים.

במהלך השנה השנייה נדון נושא היציאה של המממן העיקרי מן התכנית באופן אינטנסיבי. בישיבות ועדת ההיגוי הועלו הצעות והתקבלו החלטות לקראת היציאה מן התכנית, בשבעה תחומים המובאים להלן:

1. **תפקיד הרכזת** – משרד הרווחה התחייב בפני המוסד לביטוח לאומי להמשיך ולממן את משרת רכזת התכנית. למרות זאת, במהלך השנה השנייה התגלו אי בהירויות בנוגע לכך. מנהל המרכז לקידום הנוער ביישוב נתן לה היתר הדרכה מטעם "קידום נוער", ובכך הבטיח את משרתה ומנע קשיים מיותרים. הרכזת ציינה כי פתרון זה הנו זמני בלבד, והיא מעוניינת שהמשרה תמומן על ידי משרד הרווחה כפי שנדון וסוכם בוועדת ההיגוי.

2. **תחזוק מרכז רב-שירותים לנערה בשפרעם, טיפול בריבוי הנערות והנשים הצעירות הזקוקות לעזרה בשפרעם** – הוצע לפתוח מרכז נוסף. ייתכן שתיבחן פתיחת מרכז אזורי, שישרת את שפרעם לצד יישובים ערביים נוספים באזור. מנהל מחלקת הרווחה הציע שני מקומות נוספים: המרכז לקידום הנוער, שלא ידרוש השקעה נוספת, או מבנה מוכן שיהיה צורך לציידו, מה שיצריך תקציב נוסף.

3. **הפעלה** – אחד הנושאים שנדונו היו הפעילויות שיתקיימו במרכז לאחר צאתו של המוסד לביטוח לאומי מן התכנית. נציגת הביטוח הלאומי הציעה לרכזת למפות את הפעילויות על פי מידת הצלחתן והתאמתן למטרות, כדי שניתן יהיה להמשיך בפעילויות אלה, לחזור עליהן או לבחור בפעילויות אחרות. רכזת התכנית ציינה כי ההשתלמות של "נערה למען נערה" המתקיימת באוניברסיטת תל אביב תימשך, ותיבחרנה נערות חדשות להשתתפות בפעילות זו. סדנת העצמה תתקיים שוב מטעם גורמי הפעלה אחרים. שאר הפעילויות תיבדקנה אחת לאחת.

4. **יצירת רצף שירותים** – נציגת המוסד לביטוח לאומי ציינה כי יש למפות את השירותים הקיימים ביישוב כדי לבחון צורות מענה אפשריות בתוך היישוב לצרכים של הנערות והנשים הצעירות.

5. **קבלת החלטות בנוגע למשך שהותן של הנערות והנשים הצעירות במרכז** – הוחלט כי לא תהיה הגבלת זמן לשהותן של הצעירות במרכז, וכי יינתן סל מסוים לכל הנערות הזקוקות לשירותי המרכז. יחד עם זאת, אנשי הוועדה מודעים לצרכים העולים של היישוב בנוגע לנערות ולנשים צעירות נוספות הזקוקות לשירותי המרכז.

6. **טיפול בנושאי קידום נושא התעסוקה** – המפקח על ההכשרה המקצועית התחייב להמשיך לקיים קשר עם המרכז ולהציע קורסים מקצועיים לנשים הצעירות.

7. **המלצות על גופים שניתן לפנות אליהם למטרות סיוע** – ברור למפעילי התכנית שכדי להמשיך ולקיים את המרכז, יש צורך לחבור לגופים נוספים. הוצע לפנות לפרויקט "שדרוג בתים חמים" של המוסד לביטוח לאומי, ל"קרן לילדים בסיכון" של הביטוח הלאומי, לקרן "סקטא-רש"י" ולמשרד הרווחה כדי לנסות לגייס כספים ושעות עבור המרכז.

8. **פנייה לגופים עסקיים** – הוצע לפנות למחלקה לקשרי קהילה של התאחדות התעשיינים ולבקש את עזרתה במציאת מסגרות עבודה מתאימות לנשים הצעירות. כמו כן הוצע לפנות ליזמות עסקית ולעניין גורמים מסחריים בתוצרים שהכינו הנשים הצעירות, שכן לדעת חברי הוועדה עשוי להיות לתוצרים אלה ערך שיווקי-מסחרי. המפקחת על השירות לנערה חיזקה זאת ואמרה בוועדת ההיגוי ביולי 2005 כי יש צורך להתחבר למשרדים נוספים אשר להם תקציבים ופרויקטים היכולים לסייע למרכז.

בוועדת ההיגוי שהתכנסה בספטמבר 2005 הוצע לפנות לפרויקט "מחשב מהלב", שבמסגרתו אוספים מחשבים, משדרגים אותם ותורמים לקהילה. לדעת נציגת הביטוח הלאומי, הפרויקט מתאים לתכנית.

לסיכום, בתכנית התקיימו שלושה מהלכי בקרה: בקרה פנימית שבוצעה על ידי הרכז, אשר ניסתה למסדה, בקרה שנערכה על ידי ועדת ההיגוי ובקרה שהתקיימה באמצעות צוות הערכה חיצוני. צוות ההערכה הגיש את ממצאי הביניים שלו לאחר שנת ההפעלה הראשונה של הפרויקט. אם כי נעשו מאמצים ליישם את המלצות דוח הביניים, נמצא כי הן יושמו באופן חלקי בלבד. במסגרת הבקרה נבחנה גם מודעותם של מפעילי התכנית לצורך בתכנון השלב שלאחר יציאת הגורמים הממנים מן הפרויקט. כבר בשלבים מוקדמים החלה ועדת ההיגוי לעסוק בהבטחת משרת הרכז, ביצירת קשר הדוק בין הגורמים המספקים שירותים לנערות ולנשים הצעירות, בתחזוק המרכז, בתכניות הפעלה מתאימות ובהחלטה על מספר מקבלות השירות במרכז ומשך זמן השהייה שלהן בו. כמו כן נדונה סוגיית הפנייה לגופים שונים לשם קבלת תמיכה וסיוע למרכז ולנשים הצעירות.

קשיים ודילמות וההתמודדות עמם

במהלך הפעלת התכנית עלו קשיים ודילמות שונים. ניתן לחלק את הקשיים לכמה תחומים: קשיים בהפעלה התכנית, קשיים ארגוניים וקשיים אישיים של הנערות והנשים.

הפעלת התכנית: מטרות, קריטריונים לקבלה ושיווק

א. מטרות התכנית

אף על פי שבשנה השנייה ניכר היה כי נעשו מאמצים להתאים את הפעילויות למטרות התכנית בצורה מכוונת הרבה יותר מאשר בשנה הראשונה, המאמצים עדיין התמקדו בנערות ובנשים הצעירות שהשתתפו במרכז ולא במשפחותיהן או בקהילה. מטרות כגון שינוי עמדות המשפחה והקהילה ביחס ללימודים וליציאה לעבודה, חיזוק הקשר בין הנערה למשפחתה והעלאת המודעות של הנערות, משפחותיהן והקהילה לתופעת גיל ההתבגרות כמעט שלא קודמו, או קודמו במינון נמוך ולא ממוקד. פגישות פרטניות עם הנערות אחת לשבוע, פגישות עם הנערות והוריהן או פגישות נפרדות עם ההורים לא התקיימו, ואף לא הוקמה קבוצת אימהות או קבוצה בין-דורית. גם מטרות שנגעו לטיפול פרטני בנשים הצעירות לא קיבלו מענה במסגרת המרכז. קיום פעילויות על פי תכנית ממוקדת מטרות יכול היה להכיל גם סדר קדימויות שמאחוריו רצינול.

ב. קריטריונים לקבלת מועמדות והתאמת תכניות על פי גיל

זמן קצר לאחר שנפתח המרכז הועלה גיל הנשים הצעירות המועמדות להתקבל למרכז. ריבוי הנערות והנשים הצעירות המחזרות על פתחו של המרכז (ראו למטה, שיווק וקליטה), העלו בוועדת ההיגוי (13.4.05) את הצורך לבחון מחדש את הקריטריונים לקבלת מועמדות למרכז, ובמקביל לבחון את התאמת הפעילויות לכל קבוצה, כיוון שלדברי הרכז היא התקשתה להתאים תכניות לקבוצות הבוגרות יותר, ובייחוד לקבוצה הבוגרת ביותר (26-32). לוח 19 מציג את התפלגות הפעילויות לפי גיל.

לוח 19: מספר הפעילויות לפי קבוצת גיל

פעילויות לקבוצה	נערות (14-18)	נשים צעירות			כל המשתתפות	לקהילה	סך כל הפעילויות
		כללי (+17)*	19-25	+26			
מספר פעילויות	9	8	5	1	6	2	31

* כולל שתי הקבוצות המוגדרות (19-25, 26+).

מלוח 19 עולה כי עבור נשים הצעירות נערכו פעילויות רבות יותר מאשר עבור הנערות. יחד עם זאת, היה קושי להפריד את הנשים הצעירות לפי קבוצות גיל, והקושי העיקרי היה בקיום פעילויות לקבוצה המבוגרת ביותר, שהותאמה לה במיוחד פעילות אחת בלבד.

ג. שיווק וקליטה

לדברי רכזות התכנית, בשנה השנייה לתכנית הופסק תהליך שיווק. המניע העיקרי להקפאת השיווק היה גודל המרכז, שלטענת הרכזות צר מלהכיל את כל הנערות והנשים הצעירות המגיעות אליו. על כן הוחלט להגביל את מספר הנשים המשתתפות בפעילות המרכז. סיבה נוספת הייתה, לדבריה, השאיפה לתת שירות איכותי יותר לכל משתתפת. מנהל מחלקת הרווחה סיכם זאת בישיבת ועדת ההיגוי שהתקיימה באפריל 2005: "בהתחלה שיווקנו את המרכז, אבל כשראינו שיש הרבה דרישה, החלטנו להגביל את מספר הנערות, וגם זמן ההשקעה – לא כולן יכולות לקבל הכול. הגבלנו ל-70 בנות, והגבלנו את מספר הפעילויות".

החלטה זו לא שינתה את הצורך בשירותי המרכז, וקיימת רשימת המתנה של כ-25 נשים צעירות המעוניינות להצטרף למרכז. נשים אלה, שאינן מקבלות את השירות אף על פי שהן עונות לפרופיל הנדרש, הופנו למרכז בחלקן על ידי מחלקת הרווחה או פנו אליו מיוזמתן. בריאיון עמה סיפרה הרכזות כי הם מקבלים פניות רבות, וכי קיימת מודעות בקרב הציבור בשפרעם למרכז ולשירותיו.

קשיים ארגוניים

א. שלב ההתנעה וההפעלה

שלב זה של התכנית היה ארוך וקשה. הוא נמשך כעשרה חודשים, מאוגוסט 2003 – התכנסות וועדת ההיגוי הראשונה – ועד אפריל 2004 – ראשית הפעילות במרכז. אולם משהחלה הפעילות במרכז, היא הלכה והתעצמה, וכאמור, במהלך שמונת החודשים הראשונים להפעלה הגיע מספר הנשים הצעירות במרכז, על פי הדיווחים, ל-94.

ב. נוכחות הנשים הצעירות במרכז

המרכז הופעל בדגם הדומה לזה המופעל במתנ"סים. לרוב באו הנשים הצעירות למרכז על פי מערכת שעות החוגים שלהן. כפועל יוצא מכך, ברוב הפעמים שבהן צפינו במרכז הייתה נוכחותן של הנשים הצעירות בו דלה או חסרה. ייתכן שהדבר נבע מכך שביקורי צוות ההערכה התקיימו בבקרים, ורבות מן המשתתפות התקשו להגיע בשעות אלה מפאת לימודים, עבודה או החובה

לסיים את מטלותיהן בבית. ברם, המטרה המוצהרת של המרכז הייתה לשמש לנערות "בית חם", ועל פי הגדרה זו על המרכז לתת לנשים הצעירות תחושת שייכות ולהוות עבורן מקום מפלט, שבו תשאפנה לשהות כמה שעות ביום, ולא רק לשם השתתפות בפעילויות פורמליות. אין ספק כי הרכזת השקיעה מאמצים כדי להפוך את המרכז למקום מפגש מסוג זה, אך עד תום איסוף הנתונים הייתה במרכז נוכחות מועטת בשעות שלא התקיימו בהן חוגים. גם לדעת הרכזת, המרכז פתוח שעות ארוכות ללא הצדקה. לטענתה, הנערות והנשים הצעירות אינן קמות כה מוקדם בבוקר, ולכן אין הצדקה להתחיל את הפעילות ב-09:00 או 10:00 ולהמשיכה עד 16:00. תחת זאת היא הציעה להתחיל ולסיים את הפעילות מאוחר יותר. לדעתה, ניתן גם לרכז את הפעילות במרכז בחמישה ימים רצופים (במקום שישה ימים), ולהוסיף על יום שבת, שהוא יום פתוח, יום פתוח נוסף ומתוכנן היטב לקבלת הורים, לבירורים ולטיפולים פרטניים. לדבריה, יום שבת אמור למלא תפקיד זה, כיוון שהוא יום קבלת קהל בשפרעם, אך הוא אינו מנוצל כראוי.

קושי נוסף שעלה היה המעקב אחר התקדמות הנערות במרכז. כדי לקבל מידע אמין על התקדמותן של כל הנערות והנשים הצעירות מילאה הרכזת שאלון תקופתי על התקדמותן. כלי זה אמור היה לאפשר מעקב שיטתי אחר התקדמותן של הנשים הצעירות, גם אם לא ניכרה התקדמות משמעותית. לדברי הרכזת, למרות היתרון שבמילוי שאלוני המעקב, היא התקשתה מאוד למלאם עבור כל 70 המשתתפות. עד תום התכנית הצליחה הרכזת למלא חמישה שאלונים בלבד.

ג. הגדרת תפקידים

בתחום הגדרת התפקידים ניתן היה להבחין בשני סוגי קשיים: היקף המשרה והגדרת גבולות התפקיד.

היקף המשרה – הרכזת נשאה בתפקידי ניהול רבים, שהקשו על ביצוע יעיל של תפקידה *בהיקף המשרה שניתן לה (75%)*. פנייתו של ראש מחלקת הרווחה אל המוסד לביטוח לאומי בבקשה להגדיל את היקף משרתה נדחתה. היקף המשרה לא ענה על הצרכים, יצר עומס כבד על הרכזת, דרש ממנה משאבים נפשיים גדולים והביא לשחיקתה.

הקושי השני – **הגדרת גבולות התפקיד** – בא לידי ביטוי בבלבול שנוצר בין תפקיד הרכזת לתפקיד העובדים הסוציאליים במחלקת הרווחה. הרכזת אמרה בריאיון כי הבעיה החלה כאשר פנתה אליה נערה או אישה צעירה כדי לשוחח עמה על קשייה. מפאת חוסר הזמן, לא יכלה הרכזת להתפנות לטיפול פרטני בנשים הצעירות, ולפיכך הפנתה אותן למחלקת הרווחה להמשך טיפול, אולם אז טעו חלק מן הנשים הצעירות לחשוב שמטפלים בהן שני גורמים שונים. עובדת סוציאלית ממחלקת הרווחה חיזקה דברים אלה והסבירה כי על מנת למנוע בלבול יש לגבש נוהלי עבודה, להגדיר תפקידים ולקבוע מסגרות עבודה קבועות ודרכי תקשורת.

מנהלת המרכז אישרה את הדברים בריאיון, וסיפרה כי היא ממעטת לפגוש את הנשים הצעירות באופן פרטני, וכי אם היא מתחילה בטיפול, היא אינה מסוגלת לסיימו מפאת חוסר הזמן. היא הודתה כי זו גישה פסולה וכי יש צורך במתן שירות מלא לנשים הצעירות. היא סברה כי הטיפול בנשים הצעירות המשתתפות בתכנית צריך להתקיים במרכז ולא במחלקת הרווחה.

ד. זמן שהייה במרכז

עדיין לא נקבע משך מתן השירות המרבי לנשים הצעירות במרכז. הנושא עלה בשתי ישיבות של ועדת ההיגוי (13.4.05, 12.7.05), אך לא נערך דיון ענייני על כך. מנהל מחלקת החינוך התייחס לנושא זה ואמר: "חשוב גם להגדיר תקופת טיפול כדי להעריך את מספר המשתתפות שמקבלות שירות לתקופה מסוימת, ואז לאפשר קליטת נערות חדשות". הנושא קיבל משנה חשיבות לאור העובדה שלקראת תום השנה השנייה הוגבל מספר הנשים הצעירות ל-70, בעוד רשימת ההמתנה הולכת ומתארכת. לשאלת צוות ההערכה על תכנון בנושא, הועלה הרעיון לפתוח מרכז נוסף (ראו סעיף 3.2.2, מהלכי היציאה מן התכנית), אך הדבר נותר בגדר רעיון עד תום איסוף הנתונים, ולא הוחלט על נקיטת צעדים מעשיים בנושא.

ה. תקציב

נושא התקציב החל לעניין את נציגי היישוב בוועדת ההיגוי רק לקראת סוף שנת ההפעלה הראשונה. עד אז הם התקשו לחשוב על "היום שאחרי", קרי, יציאתו של המוסד לביטוח לאומי מן התכנית. זאת אף על פי שבמהלך התכנית כולה הפצירה נציגת הביטוח הלאומי בנציגי היישוב בוועדה לחפש מקורות מימון אחרים, כיוון שבלעדיהם יקשה על מחלקת הרווחה לממן את המרכז. אישוש לחשש זה הסתמן לקראת תום התכנית, כשמנהל המחלקה אמר בישיבת ועדת ההיגוי (12.7.05) כי אינו בטוח שהתכנית תמשיך לפעול, בשל העדר תקציב. גם במהלך התכנית לא התאפשר תשלום לפעילויות יקרות דוגמת "יזמות עסקית" בשל תקציב נמוך, למרות הצורך בהן. קשיי המימון הורגשו במיוחד ביחס למשרתה של הרכזת, שבתום התכנית לא תמומן עוד על ידי הביטוח הלאומי. לטענת הרשות, אין בידה תקציב לתפקיד זה, אך נציגת הביטוח הלאומי התעקשה כי תפקיד זה צריך להיות ממומן מכספי הרשות. לטענתה, על פי התחייבות משרד הרווחה, קיים סעיף תקציבי למשרה זו, ועל כן זו אחריותו של משרד הרווחה. נוסף על כך היא ציינה כי המשך הפעילות ישפיע גם על נכונות למימון פרויקטים נוספים מצד הביטוח הלאומי: "יש מגמה של פיתוח, ואם אין המשכיות – למה שהביטוח הלאומי ייכנס לכאן עם פרויקט נוסף?".

הלחצים שהפעילה נציגת המוסד לביטוח לאומי מצד אחד והראייה המערכתית-יישובית של נציגי היישוב בוועדה מן הצד השני עודדו יצירת קשרים עם גורמים מממנים ביישוב, כמו המרכז לקידום נוער, שמנהלו תרם למרכז שעות ומדריכים לקידום הנשים הצעירות ואף מימן במשך תקופה מסוימת את משרתה של הרכזת עד להתבררות עניינה, ויחידות במשרד הרווחה שתרמו פעילויות.

ו. כוח אדם

כוח האדם, שכלל את רכזת התכנית, אם הבית, המזכירה ומדריכות בקורסים השונים, לא הספיק כדי לענות על צורכי המרכז, והרכזת דיווחה על מחסור בכוח אדם. באין מזכירה מילאה אם הבית תקופה מסוימת תפקידי מזכירות, וזאת בנוסף למשרתה וללא תמורה.

איתור עובד ההשמה לנשים הצעירות ומימונו, שהובטח על ידי מנהל המרכז לקידום נוער, לא יצאו לפועל עד יולי 2005. בישיבת ועדת ההיגוי שהתקיימה ב-12.7.05 הבטיח המנהל כי עד סוף חודש אוקטובר 2005 יחל עובד ההשמה בתפקידו.

הדרכה והכשרה לצוות ולרכזת התכנית

במשך כל תקופת התכנית עלתה שוב ושוב טענה על מחסור בהדרכה ובהשתלמויות לרכזת בפרט ולמדריכי התכנית בכלל. הרכזת הייתה חדשה בתפקיד הניהול של המרכז וחדשה בתפקידה כעובדת סוציאלית, והדבר הורגש בראשית התכנית ובמשך תקופה ארוכה במהלך הפעלתה. ברור היה שהיא זקוקה להנחיה ולסיוע בתפקידה החדש. גם המדריכות והמורות שהועסקו בתכנית היו זקוקות להנחיה או לכל הפחות ליום עיון שיבהיר את ההקשר שהן עובדות בו, את החידוש שבמרכז, את הצרכים של הנערות ושל המרכז, ולאור זאת יבהיר להן את הדרישות מהן כפרטים וכצוות העובד בגישה מערכתית להשגת מטרות התכנית.

כיוון שרכזת התכנית בשפרעם השתייכה לקבוצת רכזות ב"בתים חמים" באזור הצפון, שסבלו ממצוקות דומות של ניהול מרכזים חדשים, החליטה המפקחת על הנערה במשרד הרווחה באזור הצפון לפתוח השתלמות בת עשרה מפגשים לרכזות מכמה יישובים, וביניהם שפרעם. לדברי הרכזת, ההשתלמות סייעה לה מאוד, והקבוצה שימשה גם כקבוצת תמיכה, בעיקר לאור העובדה שההדרכה נועדה לרכזות ערביות בלבד, אך באותה נשימה היא הוסיפה כי לא היה די בהשתלמות הזו, כיוון שהיא לא נתנה מענה לכל צרכיה בהפעלת המרכז. למעשה, היא נזקקה גם להדרכה פרטנית, נוסף על ההדרכה הקבוצתית.

הרכזת ציינה לטובה את התמיכה הרבה שקיבלה מכמה עובדים במחלקת הרווחה, ובייחוד ממנהל מחלקת הרווחה, שעמו יכלה להתייעץ בכל עת. הוא נתן לה, לדבריה, את כל מבוקשה במסגרת האפשרויות שעמדו לרשות המחלקה, היה מעורב מאוד בפרויקט והתעניין מאוד במתרחש. מבחינתה הוא היה גורם מאפשר ומקדם.

מדבריה בריאיון ניתן היה ללמוד כי היא קיבלה תמיכה נוספת ממשתתפים אחרים בוועדת ההיגוי, כמו מפקחת פרט ומשפחה והמפקחת על הנערה במצוקה במשרד הרווחה, משותפים שיצרה עמם קשרי פעילות במרכז ואף מצוות ההערכה.

לסיכום, ניתן לומר כי הקשיים נגעו לשלושה תחומים עיקריים: הפעלת התכנית: מטרות, קריטריונים לקבלה ושיווק; קשיים ארגוניים: שלב ההתנעה וההפעלה, נוכחות הנשים הצעירות במרכז, הגדרות תפקידים (היקף משרה, גבולות התפקיד), זמן השהייה במרכז, תקציב, כוח אדם; והדרכה והכשרה לתפקיד רכזת התכנית.

מטרות התכנית וקידומן ותפיסת המטרות

מטרות התכנית

מטרות התכנית הוגדרו על ידי מפתחי התכנית בהצעה שהוגשה לביטוח הלאומי (מתוך: מפעל מיוחד: "מרכז רב-שירותים לנערה"):

1. מניעת הידרדרות הנערות לשולי החברה;

2. העצמת הנערות מבחינה אישית, חברתית ומקצועית ;
3. שינוי עמדות המשפחה והקהילה ביחס ללימודים וליציאה לעבודה ;
4. חיזוק הקשר בין הנערה למשפחתה ;
5. העלאת המודעות של הנערות, משפחותיהן והקהילה לתופעת גיל ההתבגרות ;
6. שילוב כל מערך השירותים לנערות הקיים בשפרעם לטובת התכנית.

היעדים האופרטיביים שהוגדרו היו :

- א. שיפור דפוסי ההתנהגות של הנערות, כך שלא יחרגו מן הנורמות והערכים של החברה ;
- ב. שיפור מערכת היחסים של הנערה עם המשפחה והחברה ומתן כבוד הדדי ;
- ג. פיתוח תחושת האחריות של הנערה כלפי עצמה והעצמתה לקראת חייה כבוגרת ;
- ד. הקניית מיומנויות חדשות ודרכי התמודדות עם מצבים מסוכנים ומסכנים ;
- ה. הקניית הרגלי למידה ועידוד ללמידה במטרה להחזיר את הנערה למסגרות נורמטיביות.

מטרות התכנית נחלקות לשלושה רבדים. ברובד הראשון, גיוס שירותי הקהילה כולם, לצד המרכז, לטובת התכנית ויצירת שיתוף פעולה ביניהם לקידום מטרותיה (מטרה 6). ברובד השני, שיפור התשתית במשפחת הנערה ובקהילה כולה לקראת השינוי החברתי והתרבותי הכרוך בשיקומה של הנערה והאישה בחברה ולקראת פתיחות באשר לשינוי בתפקידה (מטרות 3, 4, 5, 6). ברובד השלישי, קידום שינויים בקרב הנערות עצמן: התנהגות נורמטיבית, נכסי השכלה ומקצוע, העצמה ומודעות עצמית (מטרות 1, 2, א, ג, ד, ה). ברורה הזיקה בין שלושת רבדים אלה, ויש לפעול ולחתור להשיג את המטרות בשלושתם גם יחד.

קידום מטרות באמצעות פיתוח המרכז ופעילויותיו

חלק זה יעסוק במטרות התכנית שבאו לידי ביטוי בפעילות המרכז. לוח 20 מציג את מטרות העל של התכנית, מטרות כלליות, מטרות אופרטיביות וכן דוגמאות לקידום מטרות אלה במהלך הפעלת התכנית בשנה הראשונה והשנייה.

לוח 20: מטרות התכנית וקידומן

מטרות העל של התכנית	מטרות כלליות	מטרות אופרטיביות	קידום מטרות בשנה הראשונה	קידום מטרות בשנה השנייה	
<p>מניעת הידרדרות הנערות לשולי החברה: "יש בעיות של חוסר מידה אצל נערות: נערות שקטות, לא יודעות אפילו מה הם יחסי מין, או להפך, נערות פורצות גבולות – שתכרנה את הנורמות ונתנהגה לפיהן" (דברי מנהל מחלקת הרווחה).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - שיפור דפוסי ההתנהגות של הנערות, כך שהתנהגותן לא תחרוג מן הנורמות והערכים של החברה. 	<ul style="list-style-type: none"> - הנערות ישהו במרכז כמסגרת מובנית טיפולית, חינוכית, לימודית וחמה, המזמנת גם פעילויות פנאי בלתי מובנות. 	<ul style="list-style-type: none"> - הימצאותן של הנערות והנשים הצעירות במסגרת במהלך השבוע צמצמה את אפשרויות ההידרדרות שלהן. - הנערות והנשים הפכו את המקום לבית חם באמצעות בישול ובזכות האווירה הטובה שהשרה הצוות. 	<ul style="list-style-type: none"> - כמו בשנה הראשונה. - אווירה טובה ומקבלת במרכז. 	
	<ul style="list-style-type: none"> - פועליות פנאי והנאה פורמליות. 	<ul style="list-style-type: none"> - הנערות ישהו במרכז ויעסקו בפעילויות פנאי מובנות. 	<ul style="list-style-type: none"> - הנערות ישהו במרכז ומעסיקו בפעילויות פנאי מובנות (נוכחות במיזון נמוך). 	<ul style="list-style-type: none"> - חוג צילום. - חוג עבודת יד. - אריגה. 	<ul style="list-style-type: none"> - כמו בשנה הראשונה. - המרכז רכש ספרים, עיתונים ומשחקים שיעודדו את המשתתפות להגיע למרכז כמקום מפגש חברתי (עדיין מיזון נמוך של נוכחות).
	<ul style="list-style-type: none"> - הקניית מיומנויות חדשות ודרכי התמודדות עם מצבים מסוכנים ומסכנים. 	<ul style="list-style-type: none"> - הנערות ישתתפו בקבוצות טיפוליות שבהן יועלו נושאים הקשורים לגיל ההתבגרות. 	<ul style="list-style-type: none"> - השתתפות בקבוצות טיפול העוסקות בקשיים העולים בגיל ההתבגרות ובדרכי התנהגות והתמודדות. 	<ul style="list-style-type: none"> - הפעלת סדנאות מיניות א', ב'. - במרכז לא ניתן טיפול פרטני. - לא ניתן מענה טיפולי קבוצתי לקבוצות הנשים הבוגרות בנושאים המתאימים להן. 	<ul style="list-style-type: none"> - הפעלת סדנאות מיניות א', ב'. - במרכז לא ניתן טיפול פרטני. - לא ניתן מענה טיפולי קבוצתי לקבוצות הנשים הבוגרות בנושאים המתאימים להן.

מטרות העל של התכנית	מטרות כלליות	מטרות אופרטיביות	קידום מטרות בשנה הראשונה	קידום מטרות בשנה השנייה
<p>העצמת הנערות והנשים הצעירות מבחינה אישית.</p>	<p>- פיתוח תחושת האחריות של הנערה כלפי עצמה והעצמה לקראת חייה כבוגרת.</p> <p>- הגברת הביטחון העצמי, שיפור התדמית האישית, העצמה אישית, שיפור דימוי גוף ועלייה בתחושת המסוגלות באמצעות רכישת מיומנויות התמודדות אישית.</p>	<p>- הנערות תשתתפה בקורסי העצמה מטעם גופים שונים.</p> <p>- הנערות תשתתפה בסדנת כלכלה שמנהלת אם הבית.</p> <p>- הנערות תשתתפה בסדנת כישורי חיים.</p>	<p>- שלוש נשים צעירות משתתפות בסדנת "נערה למען נערה" המתקיימת באוניברסיטת תל אביב ומכשירה נערות מכל הארץ שיצאו ממצוקה לסייע לערות הנמצאות במצוקה.</p> <p>- קורס כלכלת בית.</p> <p>- עדין לא קודם נושא הקניית כישורי חיים, למעט פעילותה של אם הבית בנושא זה.</p>	<p>- שלב ב' של סדנת "נערה למען נערה". נותרו בסדנה שתי נשים צעירות, שאחת מהן תבצע את ההתנסות במרכז.</p> <p>- קורס העצמה.</p> <p>- קורס הקניית כלים לשיפור הדימוי העצמי והערך העצמי.</p> <p>- חוג כלכלת בית (המשך).</p> <p>- סדנת העצמה, קורס איפור ובניית ציפורניים, תרפיה באמנות, תנועה וצליל, ספורט – הגנה עצמית וחוג אתגרים.</p> <p>- חינוך לדמוקרטיה.</p>
לימודית.	<p>- הקניית הרגלי למידה ושיפור המוטיבציה ללמוד במטרה לחזיר את הנערה למסגרות נורמטיביות של לימודים ועבודה.</p>	<p>- הנערות ישתתפו בקורסים לימודיים.</p>	<p>- למעט חוג למחשבים, עדיין לא פועלים חוגים העוסקים בלמידה (קורסי היל"ה החלו לאחר הצגת דוח הביניים).</p>	<p>- לימודי היל"ה</p> <p>- לערות עד גיל 18 ואף לבוגרות יותר (חשבון, שפות: ערבית, עברית ואנגלית), השלמת בגרות ומחשבים.</p>
מקצועית.	<p>- הגברת הביטחון העצמי באמצעות רכישת מיומנויות מקצועיות.</p>	<p>- הנערות תשתתפה בקורסים מקצועיים מטעם משרד העבודה ומטעם גורמים נוספים.</p>	<p>- לא קודם נושא ההכשרה המקצועית.</p> <p>- לא קודם נושא היזמות האישית.</p>	<p>- קורס מטפלות לגיל הרך.</p> <p>- קורס סיעות</p> <p>- מאומנות.</p> <p>- סיוע לימודי בבית הספר לילדים בעלי הישגים נמוכים.</p>

מטרות העל של התכנית.	מטרות כלליות	מטרות אופרטיביות	קידום מטרות בשנה השנייה	קידום מטרות בשנה הראשונה
חברתית.	הגברת הביטחון העצמי באמצעות יציאה מן הבית וביקורים במקומות שונים בארץ במסגרת הקייטנה.	- הנערות תשתתפה בטולים. - הנערות תשתתפה בפעילויות חברתיות שונות במרכז.	- במסגרת הקייטנה נסעו הנערות לשלושה מקומות והרחיבו את אופקיהן. - הנערות השתתפו בסעודה חגיגית לרגל הרמדאן, ולאחר מכן במסיבת חג המולד.	- מפגשים עם נערות מקריית מוצקין. - מסיבות לכבוד חגי שלוש הדתות: מוסלמית, דרוזית, נוצרית. - קייטנה. - טולים.
שינוי עמדות המשפחה והקהילה ביחס ללימודים ויציאה לעבודה.		- המרכז יזום ימי עיון, תערוכות וסדנאות לאימהות ביישוב.	- לא קודם.	- לא קודם.
חיזוק הקשר בין הנערה למשפחה.	- שיפור מערכת היחסים של הנערה עם המשפחה והחברה. - שיפור מערכת היחסים עם בני משפחה ומתן כבוד הדדי	- המרכז יזום פעילויות פורמליות לאימהות. - המרכז יקיים קשר הדוק עם משפחותיהן של הנערות.	- הקשר הבלתי פורמלי עם ההורים נמשך. - יום פתוח לאימהות.	- הקשר הבלתי פורמלי עם ההורים נמשך. - יום פתוח לאימהות.
העלאת המודעות בקרב משפחות הנערות והקהילה לתופעת גיל ההתבגרות.		- מיקום המרכז בקהילה: המרכז יזום ימי עיון וסדנאות לחורים (בעיקר אימהות) בנושא גיל ההתבגרות. - המרכז יזום סדנאות לנשים הצעירות, בנושא גיל ההתבגרות.	- ימי עיון: קשר בין הנערות לחורים; גיל ההתבגרות. - מסיבה בערייה.	- ימי עיון: קשר בין הנערות לחורים; גיל ההתבגרות. - מסיבה בערייה.
רתמת כל מערך השירותים לנערות הקיים בשפרעם לטובת התכנית (המחלקה לרווחה, הוסטל "אל-סוסאן", בית ספר מקצועי לנערות – נעמי"ת, בית ספר חטיבת בניינים ותכנון, מתני"סים, היחידה לקידום נוער וכדומה).		- מנהלת המרכז מתכנתת לזיום קשר עם מערכי שירותים ביישוב ובסביבה ולגייס את מרב הגורמים לטובת המרכז.	- עם חלק ממערך השירותים נוצר קשר, אך הוא אינו פורמלי וקבוע.	אף שהנושא נדון בוועדת ההגוי, עד תום התכנית לא הוקם מערך שירותים, והקשרים מתקיימים עם כל גוף בנפרד.

מן הלוח עולה כי לרוב מטרות המרכז פותחו פעילויות שנועדו לקדמן במידה זו או אחרת בשלושת

הרבדים : מטרות אישיות-טיפוליות-חברתיות, מטרות של שיפור היחסים המשפחתיים ומטרות קהילתיות.

תפיסת הנשים הצעירות את מטרות התכנית

הנשים נשאלו לסיבות שהביאו אותן למרכז ולציפיותיהן מן המרכז ומן הפעילויות שהוא מציע להן. כמו כן הן נתבקשו להגדיר את מטרות התכנית על פי הבנתן. לוח 21 משווה בין הסיבות להצטרפותן למרכז, ציפיותיהן ממנו ומטרותיו.

לוח 21: פירוט הסיבות להצטרפות למרכז, הציפיות ומטרות התכנית על פי דיווחי הנשים הצעירות (ניתן היה לציין יותר מתשובה אחת)

סיבות להצטרפות למרכז	דוגמה מדברי הנשים הצעירות	מספר תגובות	ציפיות	דוגמה מדברי הנשים הצעירות	מספר תגובות	מטרות	דוגמה מדברי הנשים הצעירות	מספר תגובות
למידה ורכישת ידע והפקת תועלת מהלמידה	"כי אין מקום אחר להמשך לימודיי"; "להפיק תועלת מהנושאים והקורסים..."	34	למידה	"לימודים, העשרה, סיום י"ב, השגת תעודת בגרות".	12	למידה והעשרה	"לסיים את לימודיי עם בגרות"; "העשרת כישורונות ומחשבה".	22
הפקת תועלת			תמיכה	"תמיכה רגשית וסיפוק צרכים".	9	תמיכה רגשית	"הגברת הביטחון העצמי".	11
יצירת קשרים חברתיים	"מכירים אנשים חדשים".	4				היבט חברתי	"תמיכה בבנות ושיפור מצבן החברתי".	4
הכשרה מקצועית	"לא עובדת ורוצה ללמוד".	1				הכשרה מקצועית	"קבלת... עבודה"; "נחכשרת למלאכה".	3
בילוי הזמן הפנוי, שינוי אורח	"העברת זמן ובלוי".	12	ניצול זמן פנוי	"להעביר שעות פנאי".	2	ניצול זמן פנוי	"העברת זמן".	2
אחר	"התחלתי לעבוד במרכז".	1	אחר: ציפיות חיוביות באופן כללי	"אני מקווה שלא יסגרו את שערי המועדון".	12	אחר: מטרות כלליות	"שנחמועדותן יצליח ויתפתח יותר".	2
סך כל התגובות		52			35			44

מן הלוח עולה כי קיימת הלימה בין הסיבות להצטרפותן של הנשים הצעירות למרכז לבין מטרות המרכז, כפי שתפסו אותן. קיימת גם הלימה בין רוב הציפיות של הנשים הצעירות לבין מטרות התכנית, כפי שהגדירו אותן, וברובד השלישי קיימת הלימה בין מטרות אלה לבין המטרות המוצהרות של התכנית. הנשים הצעירות לא הזכירו שלוש מן המטרות המוצהרות, הנוגעות לשני הרבדים הראשונים:

- שיפור מערכת היחסים של הנערה עם המשפחה;
- העלאת המודעות של הנערות, משפחותיהן והקהילה לתופעת גיל ההתבגרות;
- רתימת כל מערך השירותים לנערות הקיים בשפרעם לטובת התכנית.

את חוסר ההתייחסות למטרה האחרונה ניתן לתלות בעובדה שהנשים הצעירות לא היו מודעות לנושא רתימת מערך השירותים היישובי לטובתן. העובדה שלא הוזכרו שיפור מערכת היחסים עם המשפחה והמודעות לתופעות גיל ההתבגרות בפרט ולתופעות רגשיות בכלל מעידה אולי כי נושאים אלה לא הובלטו מספיק על ידי הרכזת והמדריכות בתכנית, או שלחילופין נושאים אחרים הובלטו יותר.

עוד עולה מן הלוח כי תחום הלמידה היה התחום העיקרי שהזכירו הנשים הצעירות, הן במתן סיבות להצטרפות והן בהגדרת מטרות התכנית. כשני שלישים (67.3%) מן הסיבות שהביאו להצטרפותן למרכז וכמחצית מן התגובות להגדרת המטרות עסקו ברכישת השכלה. 31% מן התגובות שתיארו את הסיבות להצטרפות למרכז ו-27% מן התגובות להגדרת המטרות נגעו לבילוי זמן פנוי וליצירת קשרים חברתיים.

הנשים הצעירות נתבקשו לדרג את עמדותיהן כלפי היגדים שעסקו בהשגת מטרות התכנית ברובד השלישי ובתפיסתן את עמדות הסביבה כלפי המרכז וכלפי השתייכותן אליו ברובד השני. ההיגדים קובצו לשישה מדדים על פי הנושאים שעסקו בהם (לפירוט המדדים ראו נספח ט'). לוח 22 מציג חמישה מדדים, את מספר הפריטים בכל מדד, ממוצעים, סטיות תקן ומהימנות.

לוח 22: מדדים, מספר פריטים בכל מדד, ממוצעים, סטיות תקן ומהימנות המדדים

מהימנות (α)	סטיות תקן	ממוצע בסולם בן 5 דרגות	מספר פריטים	מדד
0.57	0.62	4.02	6	תפיסת המשפחה והסביבה את השתתפות הנשים במרכז
0.67	0.73	3.79	7	עצמאות ותעסוקה
0.73	0.93	3.53	3	היבט חברתי
0.78	0.79	3.39	8	היבט הרגשי
0.50	1.13	3.21	3	קשר בין הסביבה (הקהילה) למרכז

מן הלוח עולה כי מהימנות המדדים נעה בין 0.50 (מהימנות בינונית-נמוכה) לבין 0.78, שהיא מהימנות גבוהה. ממוצע המדדים נע בין 2.90 (במידה מעטה עד בינונית) לבין 4.02 (במידה רבה).

ברובד השלישי, קידום הנערות עצמן (מדדי עצמאות ותעסוקה, היבט חברתי, היבט רגשי), לרבות קידומן בתחום ההשכלה (ההיגד: "המועדון קידם אותי מבחינת השכלה", ממוצע 3.76 בסולם בן 5 דרגות, סטיית תקן 1.06), נראה כי הן חשו שהשיגו את המטרות במידה בינונית עד רבה. **הרובד**

השני כלל, כאמור, מטרות החותרות לשיפור התשתית במשפחה ובקהילה כולה לקראת שיקום הנשים הצעירות (מדד תפיסת המשפחה והסביבה את השתתפות הנשים בפעילות המרכז והקשר בין הקהילה למרכז). ברובד זה חשו הנשים הצעירות כי העמדות כלפיהן השתנו לטובה וכי הסביבה מקבלת אט-אט את המרכז ואת המטרות שהוא חותר אליהן (שיפור מצבן החברתי-כלכלי של הנשים הצעירות באמצעות שיפור יכולת הניעות שלהן בחברה); בפועל, כמעט לא נוצרו קשרים ממוסדים באמצעות פעילויות שמציע המרכז להורים ולקהילה, ועל כן, גם בתפיסתן, מטרת הקשר בין הקהילה למרכז הושגה במידה בינונית.

הנשים הצעירות נשאלו בעקיפין על **הרובד הראשון**, גיוס הקהילה לשיתוף פעולה לצורך קידום מטרות התכנית, באמצעות ההיגד "לרשות המקומית לא אכפת מן המרכז". ציון החציון של מידת ההסכמה שלהן עם היגד זה הוא 3 (במידה בינונית), הממוצע 2.54 (סטיית תקן 1.33). סטיית התקן גבוהה יחסית ומעידה על הטרוגניות בתשובות. ממצא זה אינו מפתיע לאור העובדה שהנושא לא נדון עמוק. ייתכן כי לצד עשייתם של כל המעורבים בתכנית לקידום המטרות ברובד זה, היה צורך גם לחשוף עשייה זו בפני הנשים הצעירות.

נבדקו הקשרים בין המדדים השונים שנבנו. לוח 23 מציג מתאמים בין המדדים השונים לפריטים העוסקים ברכישת השכלה ובעמדת הרשות כלפי המרכז.

לוח 23: מתאמים בין מדדים לפריטים

	היבט רגשי במרכז	קידום העצמאות והתעסוקה במרכז	היבט חברתי במרכז	יחס הסביבה להשתתפות במרכז	יחס הנשים הצעירות למרכז	יחס הקהילה למרכז	רכישת השכלה במרכז (פריט)
קידום העצמאות והתעסוקה במרכז	0.71 0.00						
היבט חברתי במרכז	0.58 0.00	0.56 0.00					
יחס הסביבה להשתתפות במרכז	0.33 0.06	0.36 0.04	0.15 0.41				
יחס הנשים הצעירות למרכז	0.63 0.00	0.70 0.00	0.43 0.011	0.20 0.26			
יחס הקהילה למרכז	0.22 0.20	0.43 0.04	0.36 0.04	0.46 0.01	0.37 0.03		
רכישת השכלה במרכז	0.67 0.00	0.71 0.00	0.71 0.00	0.38 0.03	0.68 0.00	0.42 0.02	
עמדות הרשות כלפי המרכז (פריט)	-0.05 0.82	-0.22 0.28	-0.16 0.44	-0.26 0.19	0.20 0.32	-0.05 0.82	-0.07 0.73

מן הלוח עולה כי עמדות כלפי רכישת השכלה ומדד המרכז כאמצעי לרכישת עצמאות ותעסוקה היו בקשר חיובי מובהק עם רוב המדדים (למעט הפריט העוסק בעמדות הרשות כלפי המרכז). קשרים חיוביים מובהקים ($p < 0.01$) ברמה בינונית עד בינונית-גבוהה נמצאו בין יחס הנשים הצעירות למרכז לבין ההיבט הרגשי והחברתי; בין מדד רכישת השכלה לבין מדדי עצמאות ותעסוקה, ההיבט הרגשי, ההיבט החברתי ויחס הנשים למרכז; ובין מדדי ההיבט החברתי וההיבט הרגשי למדד עצמאות ותעסוקה.

הנשים הצעירות נשאלו אם לדעתן השיגה התכנית את יעדיה. מתשובותיהן בשאלון עולה כי הן חשבו שהתכנית השיגה את יעדיה במידה רבה למדי (ממוצע 3.91, סטיית תקן 0.87). לוח 24 מציג את התפלגות תשובות הנשים הצעירות.

לוח 24: תשובות הנשים לשאלה "האם התכנית השיגה את מטרותיה?"

(N=34)

דרגה	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד	סך הכול
מספר המשיבות	-	2	8	15	9	34
אחוז המשיבות	-	5.9	23.5	44.1	26.5	100

מן הלוח עולה כי 70.6% מן הנשים הצעירות חשבו כי התכנית השיגה את מטרותיה במידה רבה ובמידה רבה מאוד.

לדברי הרכזות, לא כל המטרות הושגו במלואן. היא ציינה שלוש מטרות שהושגו באופן חלקי: **קידום ההשכלה (רובד שלישי)** – למרות מאמציה לא הצליחה הרכזות לקדם מטרה זו במלואה. היא לא הצליחה להביא למרכז חינוך למבוגרים וקורסים להשלמת בגרויות של נשים צעירות מעל גיל 18 ונאלצה להשתמש במשאבים קיימים, שיועדו לנערות ולא לנשים הצעירות.

הפיכת המרכז למקום מפגש חברתי (רובד שלישי) – המפגש במרכז עם בנות גילן והטיולים שיצאו אליהם אחת לחודש היו עבורן התנסות חברתית חיובית, כמו גם המפגש של הקבוצה הצעירה עם נערות בנות גילן מקריית מוצקין. הרכזות עשתה מאמצים מכוונים להפיכת המרכז למקום מפגש חברתי. היא רכשה ספרים והעשירה את הספרייה כדי להפוך את המקום ל"בית חם" המזמן עיסוקים בלתי פורמליים כדי שהנערות והנשים הצעירות תרצינה להגיע למקום באופן ספונטני. אולם רק לעתים נדירות הגיעו הנשים הצעירות למרכז ללא מטרה מוצהרת, וברוב המקרים הן הגיעו לחוגים בלבד. לעתים הן הגיעו לחוג מוקדם מהרגיל כדי להיפגש עם חברותיהן או נשארן למפגש חברתי לאחר שעות החוג. ייתכן כי יש לכך הסבר תרבותי, כיוון שקיימת לגיטימציה להגיע למרכז למטרות רכישת השכלה ומקצוע, אך לא לשם "בזבוז זמן פנוי".

הידוק הקשר עם ההורים (רובד שני) – מנהל מחלקת הרווחה הודה כי נושא זה לא קודם דיו במהלך השנתיים שבהן פעלה התכנית, אך הוא נמצא בתכנון. במהלך התכנית נערכו פעילויות חד פעמיות ומבודדות לשיפור הקשר עם ההורים (למשל, התקיימה סדנת אימהות ובנות מתבגרות בתנאי נופש, שסייעה להגברת המודעות לבעיות גיל ההתבגרות, לרכישת ידע בנושא ולשיפור הקשר בין האימהות לבנות), אך לא נבנתה תכנית קוהרנטית לטווח ארוך יותר.

אף על פי שהקשר עם ההורים בפרט ועם הקהילה בכלל לא קודם בצורה ממוסדת, ולא נעשו פעולות מכוונות להיכרותם עם המרכז, המרכז נתפס כמקום המקנה השכלה והכשרה מקצועית.

עובדה זו, לצד העובדה שהפעילות במרכז אינה פוגעת במסורת, סייעה להורים לקבל את המרכז כמקום יוקרתי.

הקשר עם ההורים חיוני גם לאור העובדה שקיים עניין אישי של האימהות, שכדאי לנצל, להשתתף בפעילויות המרכז. לדברי רכזת התכנית, האימהות מעוניינות בפעילות מסודרת, וזו הובטחה להן.

לסיכום, את מטרות התכנית ניתן לחלק לשלושה רבדים: גיוס כל שירותי הקהילה לצד המרכז לקידום מטרותיו, חתירה לשיפור התשתית המשפחתית והקהילתית לקראת שינוי חברתי ותרבותי שייגזר משיקום הנשים הצעירות וחתירה לשינויים בקרב הנשים הצעירות.

מבחינה אובייקטיבית קודמו המטרות בכל הרבדים (הן המטרות האישיות-טיפוליות-חברתיות, הן המטרות שנגעו לשיפור היחסים המשפחתיים והן המטרות הקהילתיות), גם אם לא הושגו במלואן. המטרה העיקרית, להביא את הנשים הצעירות למרכז ולקדמן אישית, לימודית ומקצועית, קודמה במידה רבה.

הנשים הצעירות הבינו את המטרות הקשורות ברובד השלישי, וחשו שהשיגו אותן במידה בינונית עד רבה. מטרות אלה תאמו את ציפיותיהן ואת סיבות הצטרפותן למרכז. המטרות ברבדים האחרים כמעט שלא קיבלו ביטוי ביוזמתן. ייתכן כי מטרות אלה לא הובחרו להן על ידי הצוות, ייתכן כי מטרות אחרות הובלטו יותר וייתכן כי הנשים הצעירות לא גילו עניין במטרות אלה. כשנשאלו ישירות על המטרות ברבדים אלה, הן חשו כי אף על פי שחל שיפור ביחס המשפחה אליהן במידה רבה, מטרת שיפור הקשר בין הקהילה למרכז הושגה במידה בינונית בלבד. נמצא כי ככל שהנשים הצעירות חשבו שהמרכז הוא אמצעי לרכישת השכלה או אמצעי לרכישת עצמאות ותעסוקה, כך הייתה עמדתן כלפי המרכז בשאר ההיבטים חיובית יותר. קשרים חיוביים מובהקים ($p < 0.01$) ברמה בינונית עד בינונית-גבוהה נמצאו בין יחס הנשים הצעירות למרכז לבין ההיבט הרגשי וההיבט החברתי; ככל שיחסן של הנשים הצעירות למרכז היה חיובי יותר כך הייתה חיובית עמדתן כלפי ההיבטים הרגשי והחברתי שמספק המרכז.

דווח כי שלוש מטרות לא קודמו במלואן: מטרות בתחום ההשכלה, הפיכת המרכז למקום מפגש חברתי והידוק הקשר עם ההורים.

תוצרי התכנית

תוצרי התכנית באו לידי ביטוי בהשפעה שהייתה לתכנית על הנערות ועל הנשים הצעירות ובהצלחות במימוש מטרותיה.

תוצרים המתייחסים לנשים הצעירות

ברובד השלישי – האישי. הנערות והנשים הצעירות שרואיינו ציינו כי הן הגיעו למרכז כדי להמשיך את לימודיהן ולרכוש מקצוע במרכז, אך קיבלו הרבה יותר מכך. הן אמרו כי הן חשות העצמה באישיותן ושיפור בביטחון העצמי. הן קיבלו מידע נכון שהפריך מחשבות מוטעות שהיו להן קודם לכן בתחומים שונים כמו מיניות; רכשו ידע בתחומים שונים כמו עבודה על מחשב, שקודם להצטרפותן למרכז אף לא ידעו כיצד להפעילו. הן ציינו כי התכנית תרמה להן, תמכה בהן, סייעה להן להגשים את שאיפותיהן ואפשרה להן התפתחות לימודית והעשרה, וכי המרכז שימש עבורן בית חם ומקום מפגש חברתי. הנשים הצעירות ציינו בריאיון כי בעזרת המרכז הן למדו להתמודד עם הקשיים ועתה הן חשות כי יש להן עתיד. עם התקווה עלתה גם ההנעה שלהן להתקדם למרות קיומם של קשיים.

רכזת התכנית אמרה בריאיון כי היא יכולה להגדיר כהצלחה את העובדה שהנשים הצעירות אינן יושבות בית, שהן לומדות ומעסיקות את עצמן בחוגים שונים ו-21 מהן אף יצאו להכשרה מקצועית. היא ציינה הצלחות בשלושת הרבדים. **ברובד השלישי – האישי:** "היום אחרי שנתיים, מבחינת מטרות, יחסית מימשת את כל המטרות של המרכז: אם מדובר בתכנית הילייה – ...עובדים כך שנה; לגבי הכשרה מקצועית – השגנו את הנושא; מבחינת איתור הנערות וגיוס – [הצלחנו] לגייס מספר גדול של נערות – ש[מנהל מחלקת הרווחה] לא ציפה לזה – גם מבחינת גיוס נערות, ש[מספרן] עומד היום על 70; תכנית בקהילה: טיולים, סדנאות, ימי עיון – כמעט כל חודש יש טיולי".

רכזת התכנית הוסיפה כי היו הצלחות גם בתחום הרגשי, ולדעתה חלה עלייה בביטחון העצמי של הנערות והנשים הצעירות ובאמונה בעצמן. אצל חלק מן הנערות והנשים הצעירות היה השינוי ברור ובולט, בעוד שאצל אחרות הוא הורגש פחות, אך לכולן הייתה הנעה להגיע למרכז ולהשתתף בפעילויות. הרכזת סיפרה: "אני בקשר עם הבת שכבר התחילה ועושה סטאז'... ארבעה ימים עמוסים. יש לה עוד דברים לעשות, אך היא נהנית ושואלת את עצמה למה לא עשתה את זה מזמן, ולמה ישבה בבית. היא כל כך מאושרת וכבר קנתה לעצמה אוטו". על אישה צעירה אחרת היא סיפרה בריאיון שכאשר הופנתה למרכז היא נהגה להתבודד ולא יצרה קשרים עם הנשים הצעירות האחרות, בעוד שבהמשך היא השתתפה בחוג עבודת יד, בחוג הילייה, בחוג מחשבים ובטיולים. "היא שיפרה את המראה החיצוני, [אם הבית] דיברה אֵתה על זה, והיא החלה לטפח את עצמה". במרכז נערכו גם פעילויות ספציפיות שנועדו לשפר את הביטחון ביכולת, כמו קבוצת אתגרים.

מורות הילייה ציינו כי המרכז מטפח את הנערות, מאפשר להן להשיג תעודה של 12 שנות לימוד ולרכוש הכשרה מקצועית ופותח בפניהן אפשרויות תעסוקה. ההצלחות, לדבריהן, מעוררות בהן את ההנעה להמשיך. לכל אחת מן המורות היו סיפורי הצלחה. אחת מהן סיפרה בריאיון כי בקבוצתה משתתפת אישה צעירה שנכנסה לכיתת תג"ת (תעודת גמר תיכונית, 12 שנות לימוד), וחשה שהשיגה הישג אדיר. מורה אחרת סיפרה על אישה צעירה המסוגלת, לאחר למידה, לנהל שיחה פשוטה בעברית, דבר שסייע לה לנהל את ענייניה מול הרשויות.

ברובד השני – הקהילתי והמשפחתי, במסגרת הידוק הקשרים עם הקהילה, נערכו כמה ימי עיון לקהילה בנושאים הרלוונטיים (גיל ההתבגרות, יחסי הורים וילדים וכדומה), ימים פתוחים ופעילות של הנערות והנשים הצעירות למען הקהילה. מסיבה שנערכה בבית העירייה, וכללה תכנית וכיבוד שהכינו הנשים הצעירות, תרמה גם היא לחשיפת המרכז לציבור והעלתה את המודעות למרכז ולנושאים שהוא עוסק בהם. הרכזת מנתה פעילויות שונות שנערכו למשפחות ולקהילה במסגרת התכנית, כמו סדנאות קשר בנות-אימהות, ימי עיון, פעילויות לחגים השונים, ליום האם וליום האישה, ולדבריה מתוכננות סדנאות נוספות כדי לקרב את בני המשפחה.

גם העובדה שנשים צעירות מתדפקות על דלתות המרכז ללא פעילות שיווקית מעידה על מודעות למרכז ועל השם הטוב שיצא למקום.

שילוב התכנית במערך השירותים בקהילה ומחוצה לה (רובד ראשון)

קיים קשר הדוק בין התכנית לבין השירותים הניתנים בקהילה (המחלקה לרווחה, הוסטל "אל-סוסאן", בית ספר מקצועי לנערות – נעמ"ת, בית ספר על-יסודי, מתנ"ס, היחידה לקידום נוער ובתי ספר יסודיים). הרכזת דיווחה בראיון עמה כי נעשה פרסום למרכז בכיתות שבהן הישגי הנערות נמוכים ועלולים להביא לנשירתן. הקשר עם בתי הספר נוצר גם באמצעות הקב"ס (קצין ביקור סדיר), המשתתף באופן סדיר בישיבות ועדת ההיגוי ומסייע לרכזת לאתר נערות בסיכון ונערות נושרות בנות 14-17, העונות על הקריטריונים שקבע המרכז. כמו כן התקיים קשר הדוק עם מנהלי בתי הספר ועם היועצות באשר לנערות הנמצאות בסכנת נשירה הזקוקות לסיוע של המרכז.

הקשר עם בתי הספר היה דו-כיווני, והתקיים גם במסגרת הפעילות של הנשים הצעירות למען הקהילה. הנשים הצעירות בחרו ללמד תלמידי כיתות ג' ו' בעלי הישגים נמוכים במטרה לשפר את הישגיהם. בשנה השלישית⁷ תונחה הפעילות על ידי המדריכה בקורס העצמה ותתקיים תוך שיתוף פעולה ומעורבות מצדם של מנהל בית הספר, היועצת והורים. מקום הפעילות (בית הספר או המרכז) טרם נקבע, והוא יהיה תלוי שעות הפעילות. לפעילות זו תהיה תועלת הדדית: מבחינת בית הספר, יינתן פתרון לתלמידים המתקשים והם יקבלו סיוע. מבחינת הנשים הצעירות, הדבר יקרב אותן לקהילה, ישפר את הדימוי העצמי שלהן ואת תחושת הערך ויתרום לביטחונן העצמי. אין זו יוזמה משותפת ראשונה עם בתי הספר, ובעבר התקיים שיתוף פעולה עם יועצות בתי הספר. כשקם המרכז היה הקשר עמן הדוק הרבה יותר, והן אף הפעילו חוגים במרכז. עם הזמן נסגרו החוגים, אך הרכזת נשארה עמן בקשר טלפוני, והן אף מסייעות בשיווק המרכז.

קשר אחר נוצר עם מחלקת הרווחה, ובא לידי ביטוי בהפניות דו-כיווניות של הנשים הצעירות: כאלה המופנות למרכז על ידי העובדות הסוציאליות וכאלה המופנות מהמרכז לטיפול פרטני. אחת העובדות הסוציאליות חיזקה זאת באמרה: "אני רואה את המרכז כמקום שמשרת חלק גדול ממה שהנערות צריכות... זה זמין, נגיש לנערות ויש כתובת, זה לא רק לקורס ספציפי... אני

⁷ מדובר בפעילות שתתקיים לאחר תום איסוף הנתונים, והדברים המובאים כאן הם בגדר תכנית עתידית.

נותנת טיפול פרטני לנערות ש[הרכזת] מפנה, וקורה שאני לוקחת בנות שלי לטיפול קבוצתי במרכז, ואז הן נשארות גם (לחוגים)".

נוסף על הקשרים עם גופים בתוך הקהילה נעשו ניסיונות במהלך שתי שנות ההפעלה לקשור קשרים עם גופים שונים מחוץ לקהילה לשם תמיכה והפעלה. חלקם שולבו בוועדת ההיגוי, וביניהם ניתן למנות את המפקח על הכשרה מקצועית למבוגרים ממשד התעשייה, המסחר והתעסוקה (התמ"ת), המפקחת על הנערות ומפקחת פרט ומשפחה ממשד הרווחה, מנהל המרכז לקידום נוער ונציגה מעמותת נשים נגד אלימות, שהדריכה קורס העצמה. מנהל המרכז לקידום נוער בשפרעם הוא גורם פעיל מאוד בוועדת ההיגוי, ומסייע למרכז בנושאים שונים. הוא סיפק את לימודי היל"ה, ואף קיבל עליו את האחריות לאיתור עובד השמה ותקצובו.

כמו כן נרקמו קשרים עם "אשלים – שירותים לילדים בסיכון ולמשפחותיהם", ויצ"ו ישראל, משרד הרווחה והמרכז לקידום נוער, שתרמו למרכז קורס חונכות (mentoring) של "נערה למען נערה", המתקיים באוניברסיטת תל אביב. שלוש נערות מן המרכז השתלמו בתכנית זו, שנמשכה שנתיים, ובשנה השלישית ביצעו שתיים מהן את הסטאז' במרכז.

תוצרי לוואי

נוסף על קידום מטרות התכנית היו גם תוצרי לוואי. לוח 25 מציג את תוצרי הלוואי של התכנית.

לוח 25: פירוט תוצרי הלוואי

פירוט	תוצרי לוואי
הצלחת המרכז הביאה גורמים נוספים להביע את רצונם לתרום מיכולתם, מכישוריהם ומקשריהם למרכז. במהלך "יום כיף" לאימהות הביעו האימהות רצון להשתתף בקבוצת תמיכה טיפולית משלהן.	עניין של גורמים שונים ביישוב לקחת חלק בסיוע למרכז התעוררות עניין בקרב האימהות להשתתף בקבוצה טיפולית במרכז
הקייטנה הביאה עמה 5 נערות חדשות, שהצטרפו תחילה לפעילות הקייטנה ולאחר מכן נשארו במרכז. קיימת רשימה ארוכה של נשים צעירות המעוניינות להצטרף למרכז.	הפיכת המרכז למוקד משיכה לנערות
הרכזת התנסתה בניהול תמיכתם של מנהל מחלקת הרווחה וצוות הרווחה ברכזת סייעה להצלחת התכנית ולקידומה.	העצמת הרכזת תמיכה (mentoring) ברכזת
קבוצת הרכזות שימשה גם קבוצת תמיכה לרכזות שהתמודדו עם קשיים דומים. הוקמה קבוצה לומדת של רכזות ממרכזים לנערות. דגם זה יכול להוות דגם עתידי להכשרה.	יצירת קבוצת תמיכה של רכזות "בתים חמים" התמקצעות הרכזות באמצעות הכשרה להפעלת המרכז

מן הלוח עולה כי התכנית הניבה גם תוצרים נוספים על אלה המצופים. התוצר הראשון הוא בתחום הרובד הראשון ועוסק בגיוס הקהילה לשיתוף פעולה לקידום מטרות התכנית. התוצר השני הוא בתחום הרובד השני ועוסק בשיפור התשתית המשפחתית. התוצר השלישי הוא בתחום הרובד השלישי – האישי. התוצרים האחרים קשורים לרובד, שלא הופיע במטרות המקוריות ועוסק בפיתוח סגלים ובתמיכה בהם.

לסיכום, מנקודת הראות של הנשים הצעירות וברובד האישי (הרובד השלישי) הן קיבלו מן המרכז הרבה מעבר לציפיותיהן, שהתמקדו בעיקר בשאיפה לרכישת השכלה ומקצוע. הן חשו שהן התפתחו במרכז, ושהוא שימש להן "בית חם" ונטע בהן תקווה. לדעת רכזת התכנית, כל מטרתיה קודמו במידה זו או אחרת, וההצלחה העיקרית היא בעובדה שלנשים אלה יש תעסוקה והן אינן יושבות בית.

באשר לרובד הראשון, נוצרו קשרים בין השירותים השונים ביישוב ומחוצה לו לבין המרכז, הן בחיפוש אחר תמיכה והן לצורך מיפוי ואיתור צרכניות פוטנציאליות של המרכז. נוצרו קשרים עם מחלקת הרווחה, עם קצין ביקור סדיר, עם מנהלי בתי הספר ביישוב, עם מנהל המרכז לקידום נוער ועם גופים חיצוניים ליישוב. הקשר של יצירת שיתופי הפעולה הללו למטרות התכנית לא הובהר לנשים הצעירות, ועל כן כמעט שלא הזכירו אותו בתשובותיהן לשאלונים. באשר לרובד השני, נערכו פעילויות שונות למשפחות ולקהילה, אך פעילויות אלה היו נפרדות ולא היוו חלק מתכנית כוללת וארוכת טווח לקידום המטרות הכלולות ברובד זה. ברובד השלישי קודמו רוב המטרות במידה זו או אחרת של הצלחה, והתוצרים נראו בפועל ולא רק נדונו.

לתכנית היו כמה תוצרי לוואי. התוצר הראשון היה העניין שגילו גופים שונים ביישוב לסייע למרכז, התעוררות העניין בתכנית בקרב האימהות, הפיכת המרכז למוקד משיכה לנשים צעירות והעצמת הרכזת, הכשרתה ותמיכה בה.

שביעות הרצון מן התכנית

למרות הקשיים שהועלו (ראו סעיף 3.3), ניכרה שביעות רצון גבוהה מצד כל המשתתפים בתכנית: הנערות והנשים הצעירות, רכזת התכנית, חברי ועדת ההיגוי, אם הבית והמדריכות, ואף מצד גורמים נוספים כמו מנהל מרכז התרבות הדרוזי בשפרעם, שאמר: "המקום שלכם הוא מקודש. אתם עושים משהו שאנחנו [ביישוב] חייבים. הבחורה בשפרעם חייבת לקבל את הטיפול הנכון, זכותה [של כל נערה] לחיות בכבוד, ואנחנו כמרכז תרבות בשפרעם... תומכים במרכז הזה". וסמנכ"ל העירייה אמר: "מאוד מעריכים את המרכז לנערה בעירייה, כנראה בגלל שאפשר לחוש ולא רק מדברים... זה המודל שאנו רוצים בשפרעם... מפעל כזה כן יעודד אותנו לממן".

הנערות והנשים הצעירות והתאמת התכנית לצורכיהן

הנשים הצעירות נתבקשו לדרג את עמדותיהן כלפי היגדים שעסקו בעמדותיהן כלפי המרכז. היגדים אלה קובצו למדד "יחס הנשים הצעירות למרכז". מהימנות המדד הייתה $\alpha = 0.78$, ממוצע 4.08 בסולם בן 5 דרגות (סטיית תקן 0.46). מכאן עולה כי הנשים היו מרוצות במידה רבה מן המרכז. העמדות החיוביות נגעו ליחס שקיבלו במרכז, לרכזת, לאם הבית ולפעילויות.

הנערות והנשים הצעירות נתבקשו לדרג את מידת שביעות הרצון שלהן מכל אחת מן הפעילויות שנערכו במרכז. ממוצע שביעות הרצון שלהן מן הפעילויות במרכז היה 4.15 בסולם בן 5 דרגות (סטיית תקן 1.16). ממוצע זה היה גבוה מעט מחישוב ממוצע הממוצעים של עמדותיהן כלפי כל אחת מן הפעילויות בנפרד (מדד העמדות כלפי החוגים) (ממוצע 3.88 בסולם בן 5 דרגות, סטיית תקן 1.01).

הבדל זה נובע כנראה מן העובדה שבאופן כללי קיימת שביעות רצון רבה מן הפעילויות במרכז, אך כשפורטים אותן לפרטים, היו פעילויות שהנשים היו מרוצות מהן פחות לעומת פעילויות אחרות.

הנערות והנשים הצעירות ציינו כי חלק מהן חשו מיואשות כאשר שהו בבית, אך המרכז נטע בהן תקווה מעל ומעבר למצופה, וחלקן מקוות לצאת מן המרכז כשבדין תעודה. הן ציינו לטובה את האווירה השורה במרכז ואת האוזן הקשבת של הצוות. הנשים נשאלו מה הדבר הטוב ביותר שקרה להן במרכז. מתשובותיהן עולים שבעה תחומים. לוח 26 מציג את התחומים וציטטות מדברי הנשים הצעירות.

לוח 26: שכיחות תגובות לפריט "הדבר הטוב ביותר שקרה במרכז"

(N=24) (ניתן היה לציין יותר מתשובה אחת)

תחום	ציטטות	מספר תגובות	רובד
שיפור בלימודים	"התקדמתי בתחום הלימודים וההשכלה".	18	3
קשרים חברתיים	"הכרתי חברות חדשות".	10	3
ביטחון עצמי	"התחזקה האישיות שלי".	6	3
יחסים עם הצוות	"למדתי אצל מורה טוב שהבינה אותי".	3	3
פנאי והנאה	"טיולים".	3	3
שיפור ההתנהגות	"רכשתי מיומנויות תרבותיות".	2	3
אחר	" פעם ראשונה בכפר, וזה מעודד אותנו".	1	1
תגובה שלילית	"לא היה שינוי משמעותי, כי לא הפקתי הרבה תועלת בלימודיי".	1	3
סך כל התגובות		44	

מן הלוח עולה שרוב הנשים התייחסו בתגובותיהן לרובד השלישי. 41% מתגובותיהן של הנשים הצעירות התייחסו ללימודים כאל הדבר הטוב ביותר שקרה להן במרכז. במקום השני (23% מן התגובות) צוינו הקשרים החברתיים, אף על פי שהנשים הצעירות לא תפסו את הקשרים החברתיים כמניע להצטרפותן למרכז או כציפייה מן המרכז. כשנשאלו מה חסר להן במרכז, השיבו שש מהן כי לא חסר להן דבר. 12 מתוך 20 המשיבות על שאלה זו הביעו רצון להצטרף לקורסים מקצועיים רבים יותר ולהשלים בגרויות.

ארבע מן הנשים הצעירות הביעו אי שביעות רצון מן התכנית וטענו שניתן לשפר אותה. לדבריהן, חלק מן הנשים הצעירות לא הפיקו תועלת מן התכנית, והן ציינו גם את הלחץ החיצוני (החברתי והמשפחתי) המופעל עליהן שלא לבוא למרכז.

רכזת התכנית

רכזת התכנית סיכמה את פעילות התכנית בשנתיים האחרונות והביעה שביעות רצון שנגעה בעיקר למידת השגת המטרות ולעובדה שהמרכז פעיל במשך כל השבוע. יחד עם זאת היא ביטאה תחושה חזקה של שחיקה ולבטים לגבי המשך תפקידה כמנהלת המרכז. למרות תחושות אלה היא המשיכה בתפקידה גם בשנה השלישית (לאחר תום איסוף הנתונים).

חברי ועדת ההיגוי

חברי ועדת ההיגוי הביעו שביעות רצון מתפוקות התכנית. מנהל מחלקת הרווחה אמר שלדעתו רוב המטרות הושגו. המפקחת על הנערה ציינה כי עצם הדרך שבה נהגו בנשים הצעירות אף היא מטרה שהושגה. נציגת המוסד לביטוח לאומי שיבחה בישיבות ועדת ההיגוי שהתקיימו ביולי ובספטמבר 2005 הן את התכנית והן את שותפותם של הגורמים השונים שהתאגדו יחד כדי לסייע לתכנית, והצהירה שההתאחדות למען השגת מטרה משותפת אינה מובנת מאליה, וראויה על כן לציון.

המדריכות

כל המדריכות הביעו שביעות רצון הן מן המרכז כמקום עבודה שנעים לעבוד בו והן מתוצרי עבודתן. אחת המדריכות ציינה בריאיון את חשיבות היותו של המרכז מקום שהנשים הצעירות רוצות לבוא אליו.

חלק מן המדריכות חשבו שהעבודה עם הנערות והנשים הצעירות פיתחה אותן מקצועית ואישית: *"החוויה של הקבוצות זו חוויה אחרת, אני לומדת מן הקבוצות, אני מתפתחת, זו דינמיקה מאוד מיוחדת".* נוסף על כך היו למדריכות גם חוויות הצלחה והן היו מרוצות מתוצאות עבודתן: *"ואם אחרי כן (אחרי סיום קבוצת הטיפול) הבנות פונות אליי... לפרטני, כי קרה בקבוצה משהו טוב – זו הצלחה".*

עמדות ההורים לפי דיווח עקיף

עמדות ההורים הופקו מדברי הנערות והנשים הצעירות ומדברי צוות המרכז. מדבריהם עולה כי ההורים מרוצים מן התכנית, בעיקר מפני שיצא למרכז שם של מקום יוקרתי. התדמית החיובית הביאה לשינוי עמדותיהם כלפי המרכז: אחת העובדות הסוציאליות במחלקת הרווחה, שהיא גם מדריכה בתכנית, אמרה: *"כיוון שנוספו גם לימודים והכשרה מקצועית, זה מקדם, מקבל שם של מקום לימודי ובית ספר... הנערות... הולכות למקום ש[בו] ישיגו משהו וגם מקום שיש לו תדמית גבוהה. כי במגזר למקום שנותן שירותים של לימודים ועבודה יש תדמית גבוהה יותר. וזה עובד על המגזר. ואז הגישה של ההורים משתנה".*

הנערות שרואיינו חיזקו דברים אלה. מדבריהן עלה כי הלימודים מעלים את מעמדו של המרכז בעיני ההורים, והדבר הקל על הסכמתם לשלוח את הנשים הצעירות למרכז.

לסיכום, הנשים הצעירות היו מרוצות מן המרכז, כיוון שהוא מילא את זמנן החופשי ואפשר להן לצאת מן הבית ולהשיג מטרות רגשיות, אישיות (השכלה ותעסוקה), חברתיות ומטרות פנאי והנאה. שיעור ניכר מהן ציין שרכישת ההשכלה היה הדבר הטוב ביותר שקרה להן, אך באופן כללי הן היו מרוצות למדי מכל הפעילויות במרכז.

על אף תחושת השחיקה, גם מנהלת המרכז הייתה מרוצה מהישגי המרכז, וכן שאר הגורמים המפעילים והמעורבים (מנהל מחלקת הרווחה, המדריכות, חברי ועדת ההיגוי וגורמי רשות אחרים). המידע על שביעות הרצון של ההורים הופק מדברי הרכזת והנשים הצעירות, והעיד על שביעות רצון בקרב רוב ההורים מהישגי המרכז בהתייחס לבנותיהם ומן המעמד הגבוה שרכש המרכז בקהילה. לא נתקבל מידע ישיר מן ההורים על עמדתם.

המלצות

ההמלצות המצורפות מחולקות לשישה תחומים: רמה ארגונית, תיעוד, הפעלה, קשר עם ההורים והקהילה, התמקצעות והדרכה ושיתופי פעולה.

רמה ארגונית

15. כדאי לשקול את שעות פתיחת המרכז וסגירתו, להביא בחשבון משתנים כגון מערכת השעות בבית הספר, שעות העבודה ומחויבות לסיים את עבודות הבית ולבנות תכנית מתאימה לאפשרויות ולצרכים של הנשים הצעירות.

16. כדאי לבחון את מערכת שעות הפעילות של המרכז ולהפעילו באופן יעיל יותר. יחד עם זאת, אם יוחלט כי יום שבת הוא יום קבלת קהל ופעילות פתוחה יותר, יהיה צורך להבנות את הפעילויות ולהיערך כך שניצול היום הזה יהיה יעיל ומשמעותי.

17. קיימת חשיבות לקבל החלטות בנוגע לזמן שהייה של נערות ונשים צעירות במרכז, כדי לאפשר לאוכלוסייה חדשה לקבל שירותים דומים.

תיעוד

18. קיימת חשיבות רבה בתיעוד ההתקדמות של הנשים הצעירות. כלי זה הוא הכלי היחיד שיוכל להצביע על התקדמות או על אי התקדמות לאחר איסוף נתונים שיטתי, ויאפשר חשיבה על קביעת תכנית מתאימה לכל נערה ואישה צעירה והשגת יעדים.

19. קיים צורך במעקב מסודר אחר התקדמות הנשים הצעירות במרכז כדי לקבל מידע אמין בנושא. כדאי לתכנן כלי שיאפשר מעקב שיטתי אחר ההתקדמות, אך לא יהיה מסורבל. ייתכן כי הכלי יופעל בידי כל אחד מהגורמים המטפלים בכל אישה צעירה בהתאם למידע הדרוש בו, דבר שיחסוך מן הרכזות שעות עבודה רבות המבוזבזות על מילוי טפסים.

הפעלה

20. כדאי לחשוב על דרכים למניעת נשירה מן המרכז ובעיקר מן ההכשרה.

ד. מניעת נשירה מן המרכז יכולה להתבצע באמצעות חשיפה לקהילה והגברת המודעות ליתרונות הקיימים במרכז.

ה. התאמת פעילויות לכל קבוצות הגיל, ובעיקר לקבוצה הבוגרת ביותר של הנשים הצעירות.

ו. תכנית מניעת נשירה מן ההכשרה יש לתכנן בשיתוף עם עובד ההשמה כדי למנוע נשירה של הנשים הצעירות מן ההכשרה. התכנית תכלול דרכי ליווי, מציאת מקומות עבודה טובים, תמיכה ועידוד מצד המרכז.

21. קיים צורך במיפוי צורכי היישוב ומקומות העבודה כדי לסייע לנשים הצעירות ללמוד קורסים מתאימים ולהיקלט בעבודה מתאימה.

22. כדאי לחשוב על פעילויות נוספות שמצד אחד תתאמנה למסורת ולתרבות היישובית ומצד שני תשפרנה את הדימוי העצמי של הנשים הצעירות, כגון חדר כושר, לימודי תיאוריה לקראת קבלת רישיון נהיגה וכדומה.

קשר עם ההורים ועם הקהילה

23. חשיפת המרכז לקהילה צריכה להיעשות באופן מתוכנן ועקבי; הן לצורך הבאת המרכז למודעות האוכלוסייה, הן לצורך שיפור העמדות של האוכלוסייה כלפי המרכז והן לצורך יצירת מודעות לבעיות של הנשים הצעירות ולעובדה שקיימות דרכים לפתרון.

24. כדאי לתכנן קשר הדוק יותר עם ההורים באמצעות מפגשי נושא קבועים כמה פעמים בשנה, ולקיים את סדנת האימהות-בנות שתוכננה.

התמקצעות והדרכה

25. במשך שתי שנות התכנית חשה הרכזת בחסכי הדרכה והנחיה, וזאת למרות התמיכה הרבה שקיבלה מגורמים שונים והשתלמות בת עשרה מפגשים. יש צורך לתכנן הדרכה פרטנית קבועה שתאפשר לרכזת תמיכה והתמקצעות, בעיקר בתחום הניהולי.

26. מומלץ לקיים הדרכה חד-פעמית של הצוות כולו לצורך הסברה נאותה והצגת תמונה רחבה של המרכז. הסברה מסוג זה יכולה לסייע לרכזת לשפר את איכות תכנון הפעילויות ואת התאמתן.

שיתופי פעולה

27. רצוי לחזק את שיתוף הפעולה בין כל הגורמים המטפלים ביישוב לטובת הנשים הצעירות ולבנות מערך טיפול מקיף לכל נערה ואישה צעירה, שיכלול מידע עליה מהיבטים שונים.

28. שפרעם ממוקמת בסביבה רבת יישובים ערביים, המאפשרים לה שימוש באנשי מקצוע זמינים וניצול של מרכזים שונים, ארגונים חברתיים ופוליטיים. מומלץ לנצל יתרונות אלה כדי לשפר את ההיצע במרכז ואת אופן הפעלתו.

שער שלישי :

סיכום

סיכום התכניות בפרדיס ובשפרעם

שני המרכזים "בית פתוח לנערות רווקות" בפרדיס, ו"הייא, מרכז רב-שירותים לנערה" בשפרעם הוקמו לאור צרכים עולים בשני היישובים בנוגע לטיפול נערות ונשים במצוקה. מיקום המרכזים בשני היישובים היה שונה. המרכז בפרדיס מוקם בקומה אחת בבית ספר הנמצא בפאתי היישוב, בעוד שבשפרעם המרכז הוקם בבית פרטי בלב שכונת מגורים, ולא נראה כי הדבר הפריע לשכנים, ומנגד נתן לנשים הצעירות המשתתפות בפעילויות המתקיימות בו תחושה טובה של קבלה בקהילה. סיוע בשיפור פני המקום בפרדיס והשקעה רבה יותר היו מעניקים לרכזת ולנשים הצעירות תחושה שמכבדים אותן ואת המקום ומובילים להצלחה רבה יותר. כל פרויקט מתחיל בקביעת מטרותיו ורק לאחר מכן מתוכננות האסטרטגיות להפעלה והפעילויות (Thayer, 2002). באתר VTAIDE (VTAIDE, 2005) מתואר מסלול תכנון עתידי העובר בשלוש נקודות זמן, שאותן על המתכננים לנתח: מה המצב העכשווי של התכנית, כיצד ניתן להגיע מהמצב העכשווי למצב העתידי (אילו פעילויות/תכניות יסייעו בהשגת המטרות) ומה מבקשים לראות בעתיד (מה הם המטרות, היעדים). העובדה שראשי התכנית בשפרעם ראו חשיבות במיקום המרכז ופעלו למצוא לו מקום בקהילה מעידה על הבנת חשיבותה של הסביבה להשגת מטרות הפרויקט בהיבט הקהילתי, גם אם לא תוכננו פעילויות רבות למען הקהילה או לא נעשו פעולות פרסום רחבות לתכנית.

התכניות הביאו לשינויים בשני היישובים, ובעיקר בפרדיס שם נקודת הפתיחה של התכנית הייתה נמוכה: בית לנערות במצוקה בכפר ערבי מסורתי. המרכזים הצליחו לספק תוכן לחייהן של הנשים הצעירות, לשפר את השכלתן ואת ביטחונן העצמי ולספק לחלקן הכשרה מקצועית, הגם שאיננה פורמלית.

בריגס (Briggs, 1921) כתב בראשית המאה הקודמת כי "הפעילויות של בית ספר נקבעות על פי מטרותיו" (עמ' 415). בפועל, נעשו מאמצים להוביל את הפרויקט להשגת מטרותיו באמצעות תכנון פעילויות שונות. נראה כי הרכזות הצליחו להשיג את מטרות המרכזים הן בהובלת התהליכים והן ביצירת אווירה חמה ומקבלת, שגרמה למדריכים להגיע למקום ולבצע את עבודתם ברצון רב. יחד עם זאת, מטרות כמו מעורבות ההורים ומעורבות הקהילה לא קודמו באותה מידה כפי שקודמו מטרות שנגעו לנשים הצעירות עצמן. חוסר האיזון בקידום המטרות נבע מהשקעה רבה יותר בשני היבטים עיקריים: ההיבט הלימודי וההיבט הרגשי, לעומת השקעה מועטה בתחום התעסוקה ובתחום הקשרים עם הקהילה. כדי שהנשים הצעירות תמצינה את עצמן ותשפרנה את סיכויי הניעות שלהן בתחום התעסוקה, חייב להיות דגש רב יותר על ההיבט התעסוקתי. האפשרויות המצויות כיום בידי הנשים הצעירות הן עבודות מזדמנות או עונתיות. הכשרה המקנה בסופה תעודה, או הכשרה המאפשרת יזמות עסקית, תפתח בפני נשים צעירות אלה אפשרות לחיים עצמאיים. יוגב ואסף (2002) מציינים (בהקשר לנוער חרדי מנותק) כי חייב להתקיים קשר בין שלושה מעגלים: מעגל מחויבות הקהילה בהיבט הסוציולוגי; מעגל המחויבות הדתית-ערכית; ומעגל המחויבות המקצועית. נראה כי גם הנשים הצעירות הערביות בפרדיס תצטרכנה לצעוד בנתיב שלושת המעגלים הללו ולהגיע לתעסוקה עצמאית באופן שלא יפגע

בקהילה ובמסורת. לפיכך, כדי שתיתן לנשים הצעירות אפשרות לפרוץ להן דרך עצמאית, יש לפעול גם בתוך הקהילה. תחילה יש לחזק את הקשרים עם ההורים, לאחר מכן, לפעול להיכרות פורמלית עם המרכז, ובהמשך ליזום ימי עיון בנושאים חינוכיים ומשפחתיים שיסייעו לקהילה בכלל ולנשים הצעירות בפרט, במטרה שכל אלה יסייעו לשינוי בעמדות הקהילה כלפי הנשים הצעירות הללו בפרט וכלפי נשים צעירות בכלל. הובר-דמפסי וסנדר (Hoover-Dempsey & Sander, 1995) מציינים כי הספרות הוכיחה שמעורבות ההורים משפרת את למידת הילדים. מלבד חשיבותה של מעורבות ההורים להצלחת הנשים הצעירות ולשיפור יחס הקהילה כלפי הנשים הצעירות, קיימת חשיבות במעורבות הקהילה במתן לגיטימציה למרכז עצמו. פיין (Fine, 1993) מצא כי נוסף על מעורבות ההורים, שהנה בעלת חשיבות כשלעצמה, נדרשת מחויבות תלת-כיוונית: התארגנות ההורים להבניית בית הספר (במקרה זה המרכז) והקהילה לצורך העשרת התפוקות החינוכיות ולהמצאת חזון. לטענתו, יש לשאוף לשיתוף פעולה בין ההורים לבין המוסד, שאם לא כן תפעל כל קבוצה באופן עצמאי ותהיה חסרת כוח לחולל שינוי. מעורבות ההורים ושיתופם במטרות יסייעו למוסד להשיג את מטרותיו ביתר יעילות. ניתן להסיק מדברים אלה כי הקשרים עם ההורים בפרט ועם הקהילה בכלל יסייעו למרכזים באיתור מקורות תמיכה כמו מקומות עבודה, סיוע כספי וכדומה. סנדרס והרווי (Sanders & Harvey, 2002) חקרו בית ספר שיצר קשרים עם עסקים בקהילה והציגו ארבעה גורמים שבנו גשרים מוצלחים לקהילה: (1) מחויבות בית הספר ללמידה; (2) תמיכת המנהל וחזון של מעורבות הקהילה; (3) קבלה ופתיחות מצד בית הספר למעורבות הקהילה; (4) שאיפה מצד בית הספר לקיים תקשורת דו-כיוונית עם שותפים קהילתיים פוטנציאליים בנוגע לרמת המעורבות ולסוגה. נראה כי המרכזים מגשימים חלק מן הגורמים: יש להם מחויבות ללמידה, וקיימת שאיפה מצדם להפעיל תקשורת דו-כיוונית עם שותפים קהילתיים פוטנציאליים. יחד עם זאת, אין חזון של מעורבות הקהילה וטרם נדונה הפתיחות למעורבות מסוג זה. קיים צורך לחזק את החזון של הרכוזות בנוגע לקהילה ולשותפים פוטנציאליים, ולהפוך קשרים אלה לחלק מסדר היום של המרכזים. אף על פי כן, המקום החם, החינוך, הטיפול והפעילויות השונות שנועדו להעצמת המשתתפות ולבילוי זמןן אפשרו השגת מטרות אחרות של שתי התכניות ויצרו איזון בין המסורת לבין הצרכים של הנערות והנשים הצעירות, ולמעשה שיפרו את עתידן.

אוקס וחובריה (Oaks et al, 2000) וסרסון (Sarason, 1995) מציינים כי שניים מן הגורמים המקשים על תהליכי שינוי הם מסורות ותרבויות המתקיימות במקביל לשינוי, ועל כן הצלחת המקום וההצלחה בקידום מטרותיו הדגישה ביתר שאת את ההישג. אוונס (Evans, 1993) אצל: (Wolf et al., 2000) ציין כי הצלחתו של תהליך שינוי תלויה בחמישה גורמים עיקריים: תוכן השינוי; נכונות ויכולת הצוות לשינוי; עוצמת המוסד כארגון; מנהיגות; תמיכה והכשרה. חולשה באחד או יותר מן הגורמים הללו מאיימת על ההצלחה בהטמעת השינוי. נראה היה כי כמה מן הגורמים שהוזכרו מהווים איום על הצלחת התכנית. אף על פי שלצוותים נכונות ויכולת לבצע את השינוי ולרכזות כושר מנהיגות להוביל אותו, תוכן השינוי עלול היה לעורר התנגדויות שמקורן במסורת.

רכזות התכניות נכנסו לתפקידן ללא הכנה מוקדמת מקצועית או ניהולית ונזקקו לתמיכה רבה. בפרדיס הרכזת כמעט לא זכתה לתמיכה באמצעות הכשרה, הנחיה או גורמים מייעצים. ניתן היה להתגבר על קשיים אלה לו היה המרכז בעל עוצמה או נתמך כראוי על ידי הרשות או גורמים חיצוניים רבי עוצמה. לעומת זאת בשפרעם, מנהל מחלקת הרווחה לקח על עצמו את התמיכה ברכזת, ושימש בבחינת חונך (mentor) לאורך כל התכנית. תמיכתו אפשרה לרכזת להוביל את הפרויקט באופן מקצועי יותר. הצוותים בשני היישובים לא קיבלו הכשרה ספציפית לתכנית, עובדה שחיבלה באיכות הביצוע. שנקר (Shanker, 1994, in: Evans, 2000) כתב כי "חניכה היא בבחינת מזל כמו פגישה עיוורת – וכמוה אין ביטחון שהיא תוביל לאותם יחסים מתמשכים או איתנים שלהם נזקק הנתמך".

גרדינר ואחרות (Gardiner, Enomoto, and Grogan, 2000) מציינות כמה סוגי חניכה: חונך שהוא ממונה או גבוה בדרגה, חונך שהוא יועץ, חונך שהוא מורה, חונך שהוא מדריך, חונך שהוא הורה, חונך שהוא מדריך רוחני (גורו), חונך המשמש מודל בתפקיד ציבורי וחונך שהוא חבר או עמית. מנהל מחלקת הרווחה בשפרעם שימש בשני סוגי חניכה, הן כחונך שהוא ממונה והן כחונך שהוא יועץ. חונך שהוא יועץ מוגדר גם כגורם מאפשר. בקל (Bacal, 2003) מגדיר את הגורם המאפשר כאדם שתפקידו לסייע בניהול תהליך של חילופי מידע. בעוד שתפקיד המומחה מציע ייעוץ הנוגע בעיקר לתכנים, תפקיד המאפשר הוא לסייע באופן הביצוע ("בי"איד") ולהסיר מחסומים. את תפקיד המדריך מילא מנהל מחלקת הרווחה, הן כדי לתמוך ברכזת בתפקידה החדש והן כדי למלא את הצורך שלה בהדרכה, צורך שקיבל מענה חלקי מצד המפקחת על הנערה. המקום שמילא בתכנית תרם להצלחת הפרויקט ואפשר לרכזת להביא את כישוריה לידי ביטוי. תהליך הבקרה הפנימי על התכניות היה באחריותן של הרכזות (UNEP, 2000). ניתן היה לבצע גם באופן בלתי פורמלי באמצעות פגישות שבועיות או באופן פורמלי באמצעות דוחות שבועיים כתובים. הדבר היה מאפשר לרכזות לזהות בעיות ולבצע תיקונים ביישום. תהליך זה לא התקיים כמעט בכלל, שכן מגוון הבעיות והקשיים הגלויים שעמדו בפני הרכזות בהפעלת התכנית היה כה רב, עד כי ספק אם היו זקוקות לבקרה כדי לאתר אותם, והיה עליהן לטפל בהם לפני שהיה בידן להתפנות לבעיות אחרות, גלויות פחות. יישום המלצות דוח הביניים, שניסח צוות ההערכה החיצונית, היה מפחית את מספר התיקונים שמומלץ עתה לערוך בתכניות.

תמיכה בלתי מספקת הופכת למכשול בפני תהליכי השינוי (ענבר, 2000), על כן תמיכה בפתרון בעיות וקשיים ואפשר מצד הרשות כפי שנעשה בשפרעם היו עשויים להקל על הרכזות ולאפשר להן לנהל את הבקרה באופן מסודר, למרות זאת, גם בשפרעם שם הרשות תמכה בה לא התקיימה בקרה מסודרת. העובדה שלמרות ריבוי הקשיים שעלו הצליחו הרכזות להביא את התכנית להישגים שהגיעו אליהם מעידה כי הפגינו מנהיגות למרות הקשיים בהן הן נתקלו בשני היישובים. לדברי ווריס (Voris, 2001), מנהיגות פירושה "תהליך שבו אדם מתאמץ להשפיע על אחרים, מעודד אותם ומכוון את פעולותיהם כדי להשיג מטרות. מנהיגות אפקטיבית מגדילה את יכולתה של חברה לעמוד באתגריה". האוס (House, 1996) מציין כי כאשר מנהיג לוקח אחריות להובלת השינוי, סיכויי יישום השינוי עולים.

השגת תמיכה בתהליך השינוי כרוכה גם בביסוס מערכות קשרים עם סוכנים חיצוניים או גופים שבידם לתמוך כספית או מקצועית (McLaughlin, 1997; Dathnew & Castellano, 2000). הרכזות יצרה קשרים עם גורמים שונים, הן במטרה לקבל סיוע במהלך התכנית והן מתוך מודעות לצורך ביצירת קשרים עם גופים תומכים לפני צאת הביטוח הלאומי מן התכנית (Phasing out). על פי המדריך לניסוח פרויקט (UNEP, 2000), יש לצפות מהלך זה של היציאה מן הפרויקט מראש ולתכנן אותו כחלק מן התכנית. ניתן לומר כי אף על פי שמהלך זה לא היה חלק מן התכנית, ועדת ההיגוי דנה בו ברבות מישיבותיה וברור היה כי הוא עומד לנגד עיניהן של הרכזות בתכנוניהן.

ניתן לסכם ולומר כי התכניות מתאימות לביצוע במקומות שונים שתנאיהם דומים לאלה הקיימים בשני היישובים (פרדיס ושפרעם). מבנה התכניות והצוותים שהפעילו אותן חיזקו את הנשים הצעירות והקנו להן מיומנויות שתסייענה להן בחייהן בעתיד. גם ברמת השגת מטרת המדינה, נראה כי המרכזים נתנו מענה למטרה שדובר עליה בוועדת הכנסת (מדינת ישראל, 2005), בדבר פיתוח מסגרות לנערות במצוקה או נערות נושרות. המרכזים בפרדיס ובשפרעם מהווים דוגמה למסגרות איכותיות לנערות במצוקה במגזר הערבי. כדי לשפר עוד את היישום מובאות להלן המלצות לשיפור. יש לשער כי לאחר יישום ההמלצות המצורפות תגבר איכות הפרויקט עוד יותר.

רשימה ביבליוגרפית

- אברהם, א' (1993). **מעמד האישה הערבית בישראל**. ירושלים, העמותה לקידום שוויון הזדמנויות.
- אלקרינאוי, ע' (1999). טיפול נפשי רגיש תרבות בחברה הערבית. בתוך: ר' רבין (עורכת). **להיות שונה בישראל: מוצא עדתי ומין בטיפול בישראל** (עמ' 65-81). תל אביב: רמות.
- אלקרינאוי, ע' (2001). עבודה סוציאלית בחברה הבדואית בנגב: הבטים בין תרבותיים. **מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית**, 15, 37-59.
- בוכבינדר, א' ואסעד, ס' (2000). דילמות אתיות של עובדים סוציאליים המטפלים באלימות נגד נשים בחברה הערבית. **חברה ורווחה**, כ (1), 67-82.
- בוזסון, א' (8.7.2002). שלוש פנים לחווה (חלק שני). **האיל הקורא: כתב עת לענייני תרבות ואקטואליה, מדור חברה וכלכלה**. <http://www.haayal.co.il/story?id=1030>
- גרוסמן, ד' (1994). **היישוב הערבי בישראל, תהליכים גיאוגרפיים**. ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- דאור, א' וקרסין, מ' (1998). מעמד הנשים הפלסטיניות אזרחיות מדינת ישראל. **נגה**, 33, 42-47.
- דויטש, ה' (1973). **בעיות נבחרות של גיל ההתבגרות**. תל אביב: ספריית הפועלים, הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר.
- הוכמן, ר' (1989). **יהודים וערבים בישראל**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, החוג לחינוך.
- הנש סרוג', מ' (1998). **מעמד הנשים בעולם הערבי**. חיפה: רים.
- וייס, ש', סאנה, ג', אבדין, ז' וינאי, י' (2000). מחקרים בתחום השימוש בחומרים פסיכואקטיביים ומאמצי מניעה בשנות התשעים במגזר הערבי בישראל, בקרב פלסטינים בירדן, סקירת ספרות. **חברה ורווחה, רבעון לעבודה סוציאלית**, כ (3), 67-82.
- ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית (שונה לאחרונה ב-17:46, 8 בפברואר 2006). פרדיס. <http://he.wikipedia.org/wiki/>
- ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית (שונה לאחרונה ב-18:22, 6 בפברואר 2006). שפרעם. <http://he.wikipedia.org/wiki/>
- חמאייסי, ר' (2004). **חסמים בתכנון ישובים ערביים בישראל**. ירושלים: מכון פלורס היימר למחקרי מדיניות.
- יוגב, י' ואסף, א' (2002). דילמות ערכיות בעבודתו של עובד קידום נוער וצעירים במגזר החרדי. **מנהל חברה ונוער**, <http://noar.education.gov.il>
- מדינת ישראל (2001). **נייר ראשוני לדיון דחוף בוועדה בנושא: אבטלה**. ירושלים: הכנסת, מרכז מחקר ומידע. <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m00097.doc>

- מדינת ישראל (13.12.2005). מסגרות לטיפול בנערות ערביות במצוקה. **פרוטוקול מס' 224 מישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, הכנסת ה-16, מושב רביעי.**
<http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/maamad/2005-12-13.rtf>.
- מחלקת הרווחה פרדיס והרשות למלחמה בסמים (2002). **פרופיל קהילתי כפר פרדיס.** מועצה מקומית פרדיס.
- מרכז האינפורמציה הלאומי הפלסטיני (מעודכן לשנת 1999).⁸ פרדיס.
www.pnic.gov.ps/arabic/palestine/town40.html
- סויה, ר' (1997). זהות לאומית של מטפל, שיוך ממסדי של סוכנות, סוג הבעיה ועמדות של נשים בעיר מעורבת. **חברה ורווחה, 17 (1), 41-26.**
- ענבר, ד' (2000). **ניהול שונות. האתגר החינוכי.** אבן יהודה: רכס הוצאה לאור פרויקטים חינוכיים.
- קמא, ב' (1984). **מעמד האישה הערבייה בישראל.** ירושלים: משרד ראש הממשלה, לשכת היועץ לענייני ערבים.
- שחאדה, מ' (2004). **דוח השוואתי לממדי העוני בקרב האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל בעשור האחרון.** חיפה: מדה אל-כרמל – המרכז הערבי למחקר חברתי יישומי.
- שחר, ר' ומאיר, ר' (1998). הצעירה הערבייה בישראל – מסורת ושינוי, עמדות לגבי שוויון בין המינים במשפחה ובחברה הערבית. **החינוך וסביבו, (עמ' 215-248), תל אביב: מכללת סמינר הקיבוצים.**
- שפירא, ע' (1985). **אנדרוגניות, פסיכולוגיה והתפתחות האגו.** עבודת גמר לתואר מוסמך האוניברסיטה. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המחלקה לפסיכולוגיה.
- ש.ג.ל (שירות ייעוץ לאזרח) (עודכן 3.8.2005). **נערות במצוקה.**
<http://work-gsob.haifa.ac.il/shil2/jsp/general/Article.jsp?aid=322&cid=14>
- Ackerman, N.W. (1969). Sexual delinquency among middle class girls. In: Pollak, O.
- Dathnew, A. and Castellano, M. (2000). Teachers' Responses to Success for All: How Beliefs, Experiences and Adaptations Shape Implementation. **American Educational Research Journal, 37 (3), 775-799.**
- Bacal, R. (2003). The Role of the Facilitator: Understanding What Facilitators Really Do! IAF International Association of Facilitators.
<http://www.iaf-world.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3291>

⁸ האתר בערבית.

- Briggs, T. H. (1921). The Excursion as a Means of Education. **Teachers College Record**, **22** (5), 415-419.
<http://www.tcrecord.org>. Date Accessed: 4/10/2006 7:44:39 AM.
- Evans, R. (September 1993). The Human Face of Reform. **Educational Leadership**, **51** (1), 19-23.
- Fine, M. (1993). (Ap)parent Involvement: Reflections on Parents, Power, and Urban Schools. **Teachers College Record**, **94** (4), 682-729.
<http://www.tcrecord.org>. ID Number: 147, Date Accessed: 4/10/2006, 7:44:39 AM
- Gardiner, M. E., Enomoto, E. and Grogan, M. (2000). **Coloring Outside the Lines: Mentoring Women into School Leadership**. Albany: State University of New York Press.
- Hassan, M. (1991). Growing up Female and Palestinian in Israel. In: B. Swirski & M.P. Safir (Eds.). **Calling the Equity Bluff**. (pp. 66-74). Oxford: Pergamon Press.
- Hoover-Dempsey, K. V. & Sander, H. M. (1995). Parental Involvement in Children's Education: Why Does It Make a Difference. **Teachers College Record**, **97** (2), 310-331.
<http://www.tcrecord.org>. Date Accessed: 4/10/2006, 7:44:39 AM.
- House, E. R. (1996). A Framework for Appraising Educational Reform. **Educational Researcher**, **25** (7), 6-14.
- Kenneth, J.A. (1995). **Barriers to Conflict Resolution – the Stanford Center on Conflict and Negotiation**. New York: W. W. Norton & Company.
- Konopka, G. (1966). **The Adolescent Girl in Conflict**. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice-Hall
- McLaughlin, M. W. (1997). Rebuilding Teacher Professionalism in the United State. In: A. Hargreaves and R. Evans (Eds.). **Beyond Educational Reform. Bringing Teachers Back** in. Philadelphia/Buckingham: Open University Press. pp. 77-93.
- Oakes, J., Hunter-Quartz, K., Ryan, S. and Lipton, M. (2000). **Becoming Good American Schools: The Struggle for Civic Virtue in Education Reform**. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

- Sanders, M. S. & Harvey, A. (2002). Beyond the School Walls: A Case Study of Principal Leadership for School-Community Collaboration. **Teachers College Record**, **104** (7), 1345-1368.
<http://www.tcrecord.org>. Date Accessed: 4/10/2006, 7:44:39 AM.
- Sarason, S. B. (1995). Some Reactions to What We Have Learned. **Phi-Delta-Kappan**, **77** (1), 84-85.
- Shakner, A. (1994). **Mentoring Reconsidered**. The New York Times, March, 20.
- Shaloufeh, K.F. (1991). Change and Mate Selection among Palestinian Women in Israel. In: B. Swirski & M. P. Safir (Eds.). **Calling the Equity Bluff** (pp. 82-89). Oxford: Pergamon Press.
- Thayer, R. H. (2002). Software Engineering, 2nd Edition. In: R. H. Thayer and M. Christensen (Eds.), **Vol. 2: The Supporting Processes** (pp. 227-267). IEEE Computer Society Press.
- UNEP (United Nations Environment Programme) (2001). Programme Formulating, Approval, Monitoring and Evaluation Manual.
http://www.unep.org/project_manual/index.html
- Virtual Teacher Aide (VTAIDE) (2005). Planning for the Future.
<http://www.vtaide.com/gleanings/planning.htm>.
- Voris, M. (2001). **Organizational Behavior**.
<http://www.troy.edu/tsup>
- Wolf, S. A, Borko, H.E., Elliott, R.L. and McIver, M.C. (2000). "That Dog Won't Hunt!": Exemplary School Change Efforts Within the Kentucky Reform. **American Educational Research Journal**, **37** (2), 349-393.

נספחים

10. לאיזו מטרה/מטרות הפרויקט הפעילות מתאימה?

11. אווירה במפגש (חרדה, חוסר ביטחון, תסכול, התנגדות, אדישות, נכונות להשתתף, עניין, סקרנות, נינוחות, שמחה וכד') אם חלו שינויים באווירה במהלך המפגש – יש לציין זאת.

האם הוקדש למפגש הזמן כמתוכנן?

זמן מפגש	זמן התחלה			זמן סיום		כמתוכנן
	איחור גדול מחצי שעה	אחור קטן מחצי שעה	בזמן שנקבע	מוקדם (כ-15 דקות ויותר)	מאוחר (כ-15 דקות ויותר)	
12. ראשון	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13. שני	☐	☐	☐	☐	☐	☐
14. שלישי	☐	☐	☐	☐	☐	☐
15. רביעי	☐	☐	☐	☐	☐	☐
16. (חמישי)	☐	☐	☐	☐	☐	☐

17. תאר/תארי בקצרה את המפגש (מה קרה במהלך הפעילות)?

האם הצלחת להעביר את המסר שרצית להעביר במפגש?

דירוג מפגש	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
18. ראשון	☐	☐	☐	☐	☐
19. שני	☐	☐	☐	☐	☐
20. שלישי	☐	☐	☐	☐	☐
21. רביעי	☐	☐	☐	☐	☐

דירוג מפגש	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
22. (חמישי)	☐	☐	☐	☐	☐

האם הצלחת לפעול לפי התכנית (התייחסי/י לתכנית שרשמת בפריטים 7-11)?

דירוג מפגש	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
23. ראשון	☐	☐	☐	☐	☐
24. שני	☐	☐	☐	☐	☐
25. שלישי	☐	☐	☐	☐	☐
26. רביעי	☐	☐	☐	☐	☐
27. (חמישי)	☐	☐	☐	☐	☐

הסביר/י בקצרה את תשובתך (מה פעל/ לא פעל במפגש לפי התכנית ומדוע?)

האם העברת פעילות שונה מן התכנית המקורית? לא כן

אם כן, מה שינית? _____

תארי דברים משמעותיים שהתחוללו במפגש

לקחים מן המפגש

28. תחושות, הערות והארות נוספות על המפגש: _____

ימולא רק בתום כל מפגשי הפעילות:

סיכום הפעילות

29. מידת השגת מטרות הפעילות

במידה רבה מאד במידה רבה במידה בינונית במידה מעטה בכלל לא

30. פרטי מה הושג

31. אם יש מטרות שלא הושגו, או הושגו חלקית – פרטי וצייני מדוע

32. אלו דברים פעלו היטב

33. אלו דברים הייתי משנה

34. אלו לקחים הפקתי מן הפעילות

תודה על שיתוף הפעולה,

אירית מירו וד"ר ג'יהאד חאגי יחיא

צוות ההערכה

נספח ב': שאלון פרטים אישיים על הנערה בכניסה

1. שם הנערה _____
2. מספר זהות
3. שנת לידה / / (גיל _____)
4. כתובת: רח' _____ מס' _____ עיר _____ מיקוד _____ ת.ד. _____

5. תאריך מילוי הטופס / /
6. תאריך כניסה למרכז / /
7. סיבת ההפניה:

- א. מחסור במסגרת
- ב. העלאת מודעות לנושאי גיל ההתבגרות
- ג. השלמת השכלה שלב א' (8-12 שנות לימוד)
- ד. השלמת השכלה שלב ב' (השלמת בגרות)
- ה. רכישת הכשרה מקצועית
- ו. ייעוץ והכוונה. פרטי

ז. אחר

8. מספר שנות לימוד
9. מספר בני משפחה
10. מספר אחים ואחיות נשואים
11. מספר אחים ואחיות הנמצאים עדיין בבית
12. האם הנערה לומדת? כן לא
13. אם כן, צייני את המוסד בו היא לומדת: _____
- חטיבת ביניים תיכון קורס (פרטי) _____ אחר (פרטי) _____
14. מספר ימי הלימוד בשבוע: אחד שניים שלושה ארבעה חמישה שישה
15. האם הנערה עובדת? כן לא
16. אם כן, צייני את סוג העבודה _____

נספח ג': שאלון לנערות

פרטים אישיים

שם משפחה _____ שם פרטי _____ -

מספר זהות																				
-----------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

תאריך לידה		/		/	
------------	--	---	--	---	--

שנות לימוד		
------------	--	--

מספר בני משפחה		
----------------	--	--

מספר אחים ואחיות נשואים		
-------------------------	--	--

מספר אחים ואחיות החיים עדיין בבית		
-----------------------------------	--	--

מידע על תעסוקה

האם את עובדת מחוץ לבית? כן/לא (הקיפי במעגל את התשובה המתאימה)

סוג העבודה _____

מספר ימי העבודה		
-----------------	--	--

מספר ימי עבודה בשבוע		
----------------------	--	--

מספר שעות עבודה בשבוע		
-----------------------	--	--

התכנית

1. אני רוצה להשתתף ב"בית חס" כן/לא (הקיפי במעגל את התשובה המתאימה).

2. הסבירי את תשובתך

3. האם את מוכנה להשתתף בחוגים שיתקיימו ב"בית חס"? כן/לא

4. הסבירי את תשובתך

5. אם כן, באלו חוגים היית מעוניינת להשתתף?

שם החוג [כאן צריכה לבוא רשימת חוגים]	סמני ✓ אם ברצונך להשתתף בחוג זה

6. במקרה שלא תתקבלי לחוגים בהם את מעוניינת להשתתף, האם תהיי מוכנה להשתתף בחוג אחר? כן/לא.

7. ב"בית חס" מתקיימות פעילויות נוספות כמו: [כאן כדאי לפרט אלו פעילויות]. האם תהיי מוכנה להשתתף בפעילויות אחרות ב"בית חס"? כן/לא

8. הסבירי את תשובתך

9. האם תהיי מוכנה להשתתף בפעילויות התנדבות למען הקהילה שייזום "בית חס"? כן/לא

10. הסבירי את תשובתך

11. האם תהיי מוכנה לעמוד בחוקים של "בית חס"? כן/לא

חתימה _____

[כדאי להחתים אותך, כיון שהשאלה האחרונה היא למעשה כעין "חוזה"].

נספח ד': שאלון דווח דו-חודשי על פעילות

מנחה יקרה,

מטרת השאלון לקבל דווח שוטף על הפעילות, שאותה את מקיימת. אנא, התייחסו לשאלון ברצינות, השיבו בכנות ורשמו את תשובותיכם.

הטופס שלפניכם מיועד לקריאה אופטית. יש למלאו בעט כחול או שחור (לא בעיפרון). יש לסמן רק X במשבצת המתאימה. מספר הזהות נועד רק כדי שניתן יהיה לזווג בין השאלונים האנונימיות שלכם תישמר במהלך כל הפרויקט.

35. מספר זהות _____

36. הפעילות _____

37. נושאי הפעילויות:

מפגש ראשון: _____

מפגש שני: _____

38. חודש: ינואר 1 ינואר 2 פברואר 1 פברואר 2 מרץ 1

מרץ 2 אפריל 1 אפריל 2 מאי 1 מאי 2 יוני 1 יוני 2

יולי 1 יולי 2 אוגוסט 1 אוגוסט 2 ספטמבר 1 ספטמבר 2

מספר משתתפות בכל מפגש:

מפגש	ראשון	שני	(שלישי)
39. מספר המשתתפות			
40. כמה משתתפות פעילות במיוחד?			
41. כמה משתתפות שקטות במיוחד?			

תכנית המפגשים בקצרה:

מפגש	מטרה/מטרות	תיאור קצר של תכנון המפגש
42. ראשון		
43. שני		
44. (שלישי)		

הכלי/כלים בו/בהם השתמשת _____

אווירה במפגשים (חרדה, חוסר ביטחון, תסכול, התנגדות, אדישות, נכונות להשתתף, עניין, סקרנות, נינוחות, שמחה וכד') אם חלו שינויים באוירה במהלך המפגש – יש לציין זאת.

מפגש	אווירה
ראשון .45	
שני .46	
שלישי .47	

האם הוקדש למפגש הזמן כמתוכנן?

זמן מפגש	זמן התחלה			זמן סיום		כמתוכנן
	איחור גדול מחצי שעה	אחור קטן מחצי שעה	בזמן שנקבע	מוקדם (כ-15 דקות ויותר)	מאוחר (כ-15 דקות ויותר)	
ראשון .48	☐	☐	☐	☐	☐	☐
שני .49	☐	☐	☐	☐	☐	☐
שלישי .50	☐	☐	☐	☐	☐	☐

תאור/תארי כל מפגש בקצרה (מה קרה במהלך הפעילות?)

מפגש	תאור המפגש
ראשון .51	
שני .52	
שלישי .53	

האם הצלחת להעביר את המסר שרצית להעביר בכל מפגש?

מידה מפגש	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
ראשון .54	☐	☐	☐	☐	☐
שני .55	☐	☐	☐	☐	☐
שלישי .56	☐	☐	☐	☐	☐

האם הצלחת לפעול לפי התכנית (התייחסי לתכנית שרשמת בפריטים 7-9)?

מידה מפגש	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
.57 ראשון	☐	☐	☐	☐	☐
.58 שני	☐	☐	☐	☐	☐
.59 (שלישי)	☐	☐	☐	☐	☐

הסבירי בקצרה את תשובתך (מה פעל במפגש לפי התכנית, מה לא פעל לפי התכנית ומדוע)

מפגש	הפעולה
.60 ראשון	
.61 שני	
.62 (שלישי)	

האם העברת פעילות שונה מן התכנית המקורית?

מפגש	לא	כן	אם כן, מה שינית?
.63 ראשון	☐	☐	
.64 שני	☐	☐	
.65 (שלישי)	☐	☐	

דברים משמעותיים שהתחוללו במפגשים ולקחים מן המפגשים

מפגש	דברים משמעותיים	לקחים
.66 ראשון		
.67 שני		
.68 (שלישי)		

69. תחושות, הערות והארות נוספות על המפגשים:

תודה על שיתוף הפעולה,

אירית מירו ודי"ר ג'יהאד חאג'י יחיא

צוות ההערכה

נספח ה': שאלון דווח על פעילות ועדה מקצועית

חברים יקרים,

מטרת השאלון לקבל דווח עדכני על פעילות הוועדה, תהליך קבלת החלטות, ביצוע ובקרה. השאלון עשוי לסייע לכם במהלך עבודתכם והמידע ממנו יסייע לנו לעקוב באופן מדויק יותר אחר הפעילויות. אנא, התייחסו לשאלון ברצינות ורשמו את תשובותיכם.

הטופס שלפניכם מיועד לקריאה אופטית. יש למלאו בעט כחול או שחור (לא בעיפרון). יש לסמן רק X במשבצת המתאימה, או לרשום בעת הצורך.

1. תאריך מפגש _____

2. נושא המפגש _____

3. תכנית המפגש:

א. _____

ב. _____

ג. _____

ד. _____

ה. _____

4. באלו מן הנושאים הצלחתם לדון (סמנו את כל הנושאים):

א ב ג ד ה ו

5. אם היו נושאים שלא נדונו ציינו את הנושא ואת הסיבות

6. האם הנושאים שנדונו מוצו עד תומם?

בכלל לא במידה מעטה במידה בינונית במידה רבה במידה רבה מאד

7. פרטו את התשובה _

8. האם עלו נושאים חדשים? לא כן

9. אם כן, ציינו את הנושאים ואת הנסיבות שעלו

10. אלו החלטות התקבלו?

א. _____
—
ב. _____
—
ג. _____
—
ד. _____
—
ה. _____
—
ו. _____
—

11. מבצעי ההחלטות:

תאריך יעד	מבצעים	החלטה	תאריך יעד	מבצעים	החלטה
		ד			א
		ה			ב
		ו			ג

החלטות קודמות שהיו צריכות להתבצע עד תאריך זה:

12. תאור החלטה _____ תאריך _____ לא בוצע
 בוצע

13. פרטו את תשובתכם
ונמקו _____

14. תאור החלטה _____ תאריך _____ לא בוצע
 בוצע

15. פרטו את תשובתכם
ונמקו _____

16. תאור החלטה _____ תאריך _____ לא בוצע
 בוצע

17. פרטו את תשובתכם

ונמקו _____

18. האם הישיבה תרמה לקידום התכניות?

בכלל לא במידה מעטה במידה בינונית במידה רבה במידה רבה מאד

19. פרטו את תשובתכם

20. האם התקבלו החלטות ארגוניות על ניהול הישיבה בעקבות המשוב על הישיבה? לא

כן

21. פרטו את תשובתכם

22. תחושות, הערות והארות נוספות על המפגש (אפשר להוסיף דף):

תודה על שיתוף הפעולה,

צוות הערכה – בית ברל

נספח ו': דף משוב מספר 1/2/3 על פעילות

שלום רב,

שאלון משוב זה יאפשר לנו ללמוד מהי דעתך על הפעילות בה את משתתפת. משוב זה יסייע לנו לשפר את הפעילות ולנסות לעבוד בהתאם לצרכים שלך בהמשך. נודה לך מאד אם תעני בכנות על השאלון. אין שאלות נכונות או בלתי נכונות, התשובות מבטאות את עמדתך האישית. תודה מראש,

צוות הפרויקט

במסגרת הפעילויות במרכז אני משתתפת (סמני X בפעילות אחת בלבד, לכל פעילות ייחוד דף נפרד)

1. בחוג (פרטי את שם החוג) _____
2. לימודי היל"ה (פרטי את המקצוע) _____
3. חוג לימודים למבוגרים (פרטי את המקצוע) _____
4. קורס הכשרה (פרטי איזה קורס) _____
5. קבוצה של אולה
6. אחרת (רישמי את שם הפעילות) _____

א. לפניך טבלה המתייחסת לפעילות בה את משתתפת. עליך לדרג את המידה שבה את מסכימה עם ההיגדים ולסמן X במקום המתאים לדעתך. פירוט הדירוג: 1 - בכלל לא 2 - במידה מעטה 3 - במידה בינונית 4 - במידה רבה 5 - במידה רבה מאד

ההיגד	בכלל לא 1	במידה מעטה 2	במידה בינונית 3	במידה רבה 4	במידה רבה מאד 5
1. הפעילות חשובה לי	☐	☐	☐	☐	☐
2. הפעילות מעניינת	☐	☐	☐	☐	☐
3. הפעילות תורמת לי ידע	☐	☐	☐	☐	☐
4. כל הדברים שלמדנו היו ברורים לי.	☐	☐	☐	☐	☐
5. הפעילות עוזרת לי מבחינה אישית.	☐	☐	☐	☐	☐
6. הפעילות תורמת לשיפור הקשר בין הבנות בקבוצה.	☐	☐	☐	☐	☐

ב. הפעילות

7. במה היה לך קל?

במה היה לי קשה? (אם לא התקשית בפעילות רשמי: "לא התקשיתי" ועברי לשאלה 10)

מה עשית כדי להתגבר על הקושי? _____

מן הפעילות למדתי שאני _____

אני מציעה לשנות בפעילות את _____

בקשר לפעילות, הייתי רוצה להוסיף ידע ב _____

הערות והארות על הפעילות _____

ג. חלק זה מיועד לבנות שכבר כתבו משוב אחד על פעילות זו

8. האם חלו שינויים בדעותיך על הפעילות מתחילתה ועד עתה?

בכלל לא במידה מעטה במידה בינונית במידה רבה במידה רבה מאד

9. אם חלו שינויים פרטי מהם השינויים?

תודה על תגובתך!!!!

נספח ז': תדריך תצפית בשפרעם ובפרדיס

1. שם עורכת התצפית

2. תאריך: _____

3. שם הפעילויות: 1. _____ 2. _____ 3. _____

4. _____

4. מספר המשתתפות בפעילות: _____

5. תאור המשתתפות בעת ההגעה (מי הגיעה? כיצד הן לבושות? מצב הרוח הכללי כשהגיעו, תופעות מיוחדות) _____

6. תאור המבנה והציוד

7. א. פעילות ראשונה: שעת התחלה _____ שעת סיום _____

סיום _____ (אם יש פעילויות אחדות יש לרשום שעת התחלה ושעת סיום לכל פעילות):

ב. פעילות שנייה: שעת התחלה _____ שעת סיום _____

ג. פעילות שלישית: שעת התחלה _____ שעת סיום _____

בהמשך דף התצפית יש התייחסות לפעילויות מאספקטים שונים.

אופן קבלת ההחלטות של המדריכות על תכני הפעילות (סמנו X בהתאם למידה שבה הדברים התרחשו במהלך הפעילויות)

היגדים	בכלל לא				במידה מעטה				במידה בינונית				במידה רבה			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
8. מספר הפעילות (1=ראשונה, 2=שנייה...):																
9. המדריכות באו עם פעילות מוכנה ופעלו לפיה.																
10. המדריכות באו עם פעילות ונראה היה ששינו אותה בהתאם לצורך.																

11. נראה היה שהמדריכות החליטו במקום על הפעילות.																			
12. המדריכות דווחו על התכנית לפני תחילת הקורס/סדנה/קבוצה טיפולית.																			
13. המדריכות דווחו לבנות על שינויים שיחולו בתכנית.																			

14. פרטו את הדברים שסומנו בטבלה.

בפעילויות הבאות יש להתייחס לכל פעילות באופן נפרד. יש לרשום את שם הפעילות ולאחריו את ההתרשמות.

15. אינטראקציה בין הבנות לבין עצמן (האם יש/אין אינטראקציה, סוג האינטראקציה ותאורה)

16. אינטראקציה בין הבנות לבין המדריכות

17. התקשורת בקבוצה (מילולית, בלתי מילולית)

18. אוירה בעת הפעילויות (תאור כללי על-פי פעילות)

בטבלה הבאה תצטרכו לפרט באיזו מידה התקיימו רכיבי האווירה הבאים :

אווירה בעת פעילויות	בכלל לא				במידה מעטה				במידה בינונית				במידה רבה			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
מספר הפעילות (=1 ראשונה, 2=שנייה...):																
19. עניין																
20. נכונות לשתף																
21. אדישות																
22. תסכול																
23. התנגדות																
24. חרדה																
25. נינוחות																
26. אחר _____																
27. אחר _____																

מהלך הפעילויות

(אפשר לרשום מספר הערה ואת הרישום לבצע מאחורי דף זה)

שעה	שם הפעילות, דרכי ההפעלה ותאור מהלך הפעילות	הערות

נספח ח': שאלון מידע ועמדות למשתתפות בפרויקט "בית פתוח בפרדיס" / "מרכז רב שירותים" בשפרעם

במהלך השנתיים האחרונות התקיים בשפרעם פרויקט לנערות ולנשים צעירות (הייא). כדי שנוכל לקבל מידע עדכני על הפרויקט, נבקשך להשיב על השאלון ולהביע את דעתך. השאלון הוא אנונימי, והוא יישמש אך ורק לצורכי מחקר. תודה על היענותך!
צוות הערכה.

פרטים אישיים

1. גיל _____
2. השתייכות דתית: מוסלמית נוצרייה דרוזית הערות _____
3. מספר שנים בפרויקט שנה שנתיים
4. שנות לימוד _____
5. האם את עובדת? לא כן
6. אם כן, במה את עובדת?

7. האם את לומדת? לא כן

על הפרויקט

8. כתבי, מהן לדעתך, מטרות הפרויקט?

9. האם לדעתך, הפרויקט השיג את מטרותיו?
 בכלל לא במידה מעטה במידה בינונית במידה רבה במידה רבה מאד
10. הסבירי את תשובתך

11. כתבי מה עשית בזמנך החופשי, כשלא היה פרויקט.

12. מדוע את בוחרת לבוא למרכז?

13. מה את מצפה מן המרכז?

לפניך טבלה עם רשימת חוגים. התייחסי רק לחוגים בהם השתתפת מתחילת הפרויקט, וסמני מה מידת שביעות הרצון שלך מכל אחד מהם:

שם החוג	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
14. ערבית- היל"ה	☐	☐	☐	☐	☐
15. חשבון – היל"ה	☐	☐	☐	☐	☐
16. עברית היל"ה	☐	☐	☐	☐	☐
17. מחשבים	☐	☐	☐	☐	☐
18. ספורט/הגנה עצמית	☐	☐	☐	☐	☐
19. העצמה	☐	☐	☐	☐	☐
20. חינוך מיני	☐	☐	☐	☐	☐
21. תראפיה באמנות	☐	☐	☐	☐	☐
22. ניהול בית, כישורי חיים	☐	☐	☐	☐	☐
23. הכשרה מקצועית	☐	☐	☐	☐	☐
24. מוסיקה	☐	☐	☐	☐	☐
25. צליל ותנועה	☐	☐	☐	☐	☐
26. יום עיון יחסי הורים- נערות	☐	☐	☐	☐	☐
27. יום עיון גיל ההתבגרות	☐	☐	☐	☐	☐
28. סדנה בתנאי נופש אימהות ונערות	☐	☐	☐	☐	☐
29. סדנה סביב נישואי נערות בגיל צעיר	☐	☐	☐	☐	☐
30. יום פתוח לאימהות	☐	☐	☐	☐	☐
31. סריגה	☐	☐	☐	☐	☐

32. מתוך הטבלה - מהי הפעילות הכי חשובה לדעתך? רשמי את מספרה _____

33. הסבירי מדוע בחרת בה _____

34. מתוך הטבלה – מהי הפעילות הפחות חשובה, לדעתך? רשמי את מספרה _____

35. הסבירי מדוע בחרת בה

36. מה היה צריך לשפר בפעילויות?

37. אלו פעילויות היית רוצה שיוסיפו במרכז?

38. הסבירי מדוע?

לפניך טבלה עם היגדים כתבי באיזו מידה את מסכימה עם היגדים אלה

מידה	היגדים	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד
	39. המשפחה שלי לא כל כך מרוצה שאני באה למרכז	☐	☐	☐	☐	☐
	40. קיבלתי יותר בטחון עצמי מאז שאני במועדון	☐	☐	☐	☐	☐
	41. המועדון קידם אותי מבחינת השכלה	☐	☐	☐	☐	☐
	42. למדתי על עצמי דברים שלא ידעתי	☐	☐	☐	☐	☐
	43. יש לי למי לפנות בעת מצוקה	☐	☐	☐	☐	☐
	44. תמיד היו לי הרבה חברות	☐	☐	☐	☐	☐
	45. המשפחה חושבת שאני לא ממלאה את החובות שלי בבית	☐	☐	☐	☐	☐
	46. אני חושבת שאוכל להשיג עבודה טובה יותר	☐	☐	☐	☐	☐
	47. לפני שהיה מועדון ישבתי בבית	☐	☐	☐	☐	☐
	48. אני נפגשת עם החברות מהמרכז גם מחוץ למרכז	☐	☐	☐	☐	☐
	49. אני חושבת שאני יותר עצמאית	☐	☐	☐	☐	☐
	50. בקבוצה אנחנו מדברים על דברים שמציקים לנו	☐	☐	☐	☐	☐
	51. ההשתתפות במועדון משפרת את איכות החיים שלי	☐	☐	☐	☐	☐
	52. הפעילות במועדון הוסיפה לביטחון העצמי שלי	☐	☐	☐	☐	☐
	53. הקשר שלי עם המשפחה השתפר מאז שאני במועדון	☐	☐	☐	☐	☐

54. אני עושה במועדון דברים שלא עשיתי אף פעם	☐	☐	☐	☐	☐
55. מקל עלי שאני יודעת שיש עוד נשים עם בעיות דומות	☐	☐	☐	☐	☐
56. לפני שהגעתי למועדון לא הרגשתי עם עצמי טוב	☐	☐	☐	☐	☐
57. הסביבה בה אני חיה לא מעריכה אותי	☐	☐	☐	☐	☐
58. למדתי לעמוד על שלי, כשאני רוצה משהו שחשוב לי	☐	☐	☐	☐	☐
59. המשפחה שלי חושבת שחשוב שאני באה למרכז	☐	☐	☐	☐	☐
60. היום אני מסדרת את העניינים שלי בעצמי	☐	☐	☐	☐	☐
61. במועדון אני נפגשת עם חברות	☐	☐	☐	☐	☐
62. אמהות של חברות שלי רוצות גם הן להצטרף למועדון כזה	☐	☐	☐	☐	☐
63. אני מרגישה שמאז שאני במועדון מעריכים אותי יותר במשפחה	☐	☐	☐	☐	☐

בטבלה הבאה עליך לסמן באיזו מידה את מרוצה מן המרכז ומן המפעילים אותו

	בכלל לא	במידה מעטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאד
64. נערכות במרכז פעילויות רבות עם אמהות/משפחה	☐	☐	☐	☐	☐
65. אני שבעת רצון מן היחס שאני מקבלת במרכז	☐	☐	☐	☐	☐
66. אני שבעת רצון ממנהלת המרכז	☐	☐	☐	☐	☐
67. הייתי רוצה להמשיך להשתתף במרכז	☐	☐	☐	☐	☐
68. אני מרוצה מאם הבית	☐	☐	☐	☐	☐
69. אני מרגישה שאני רצויה במרכז	☐	☐	☐	☐	☐
70. אני מרגישה שהאנשים במרכז רוצים שאתקדם בחיים	☐	☐	☐	☐	☐
71. הייתי רוצה לרכוש מקצוע	☐	☐	☐	☐	☐
72. במרכז חסרים הרבה דברים	☐	☐	☐	☐	☐
73. לרשות המקומית לא אכפת מן המרכז	☐	☐	☐	☐	☐
74. מנהלת המרכז מטפלת בנו באופן אישי	☐	☐	☐	☐	☐
75. מתקיימות במרכז פעילויות עם הקהילה	☐	☐	☐	☐	☐
76. אני שבעת רצון מן הפעילויות במרכז	☐	☐	☐	☐	☐

77. כתבי מה הדבר הכי טוב שקרה לך במרכז

78. כתבי מה חסר לך במרכז

79. הערות והארות

נספח ט': הרכב הממדים שנבנו מתוך השאלונים

ההיגדים קובצו לממדים על פי התכנים בהם עסקו. שלושת הממדים הראשונים קשורים לרובד השלישי, העוסק בשינויים שיש לקדם בנשים הצעירות עצמן: **הממד הרגשי** עסק בביטחון עצמי, בהכרות עצמית, בתמיכה רגשית (אישית וקבוצתית), בדימוי עצמי ובאסרטיביות. **ממד העצמאות** עסק באמונה בהשגת עבודה מתאימה, בניצול יעיל של זמן, בשאיפות מקצועיות ובהפעלת יוזמה. **הממד החברתי** עוסק ביצירת קשרים חברתיים במרכז ומחוצה לו. **ממד תפיסת המשפחה והסביבה את השתתפות הנשים במרכז** וממד **קשר בין הסביבה למרכז** נמצאים ברובד השני: שיפור התשתית במשפחת הנערה ובקהילה כולה, והוא כולל את יחס המשפחה להשתתפות הנשים במרכז על פי תפיסת הנשים הצעירות. פעילויות במרכז לטובת המשפחה והקהילה. הממד האחרון – **עמדות הנשים הצעירות כלפי המרכז** – כולל פריטים העוסקים ביחס אל הנשים הצעירות, תפיסת היחס אליהן, שביעות רצון מן הפעילויות ומן המפעילים.

פריטים	ממד
קיבלתי יותר בטחון עצמי מאז שאני במועדון	היבט רגשי
למדתי על עצמי דברים שלא ידעתי	
יש לי למי לפנות בעת מצוקה	
בקבוצה אנחנו מדברים על דברים שמציקים לנו	
הפעילות במועדון הוסיפה לביטחון העצמי שלי	
מקל עלי שאני יודעת שיש עוד נשים עם בעיות דומות	
לפני שהגעתי למועדון לא הרגשתי עם עצמי טוב	
למדתי לעמוד על שלי, כשאני רוצה משהו שחשוב לי	
אני חושבת שאוכל להשיג עבודה טובה יותר	עצמאות
לפני שהיה מועדון ישבתי בבית	
אני חושבת שאני יותר עצמאית	
ההשתתפות במועדון משפרת את איכות החיים שלי	
אני עושה במועדון דברים שלא עשיתי אף פעם	
היום אני מסדרת את העניינים שלי בעצמי	
הייתי רוצה לרכוש מקצוע	
תמיד היו לי הרבה חברות	היבט חברתי
אני נפגשת עם החברות מהמרכז גם מחוץ למרכז	
במועדון אני נפגשת עם חברות	
המשפחה שלי לא כל כך מרוצה שאני באה למרכז	תפיסת המשפחה והסביבה את השתתפות הנשים במרכז
המשפחה חושבת שאני לא ממלאה את החובות שלי בבית	
הקשר שלי עם המשפחה השתפר מאז שאני במועדון	
הסביבה בה אני חיה לא מעריכה אותי	
המשפחה שלי חושבת שחשוב שאני באה למרכז	
אני מרגישה שמאז שאני במועדון מעריכים אותי יותר במשפחה	
אמהות של חברות שלי רוצות גם הן להצטרף למועדון כזה	קשר בין הסביבה (הקהילה) למרכז
נערכות במרכז פעילויות רבות עם אמהות/משפחה	
מתקיימות במרכז פעילויות עם הקהילה	
אני שבעת רצון מן היחס שאני מקבלת במרכז	עמדות הנשים הצעירות כלפי המרכז
אני שבעת רצון ממנהלת המרכז	
הייתי רוצה להמשיך להשתתף במרכז	
אני מרוצה מאם הבית	
אני מרגישה שאני רצויה במרכז	
אני מרגישה שהאנשים במרכז רוצים שאתקדם בחיים	
במרכז חסרים הרבה דברים	
מנהלת המרכז מטפלת בנו באופן אישי	
אני שבעת רצון מן הפעילויות במרכז	

National Insurance Institute

Research and Planning Administration Division for Service Development

**A "Warm Home" for Adolescent Girls and
Unmarried Women in Pardes and Shfaram**

by

Irit Miro-Jaffe

Dr. Jihad Haj-Yahia

Jerusalem, October 2007

Abstract

Major Findings

The "Open House for Adolescent Girls and Unmarried Women in Pardes" project for adolescent girls and young adult women at risk and in distress was evaluated over a two-year period (2004-2005). The program was run in part of an elementary school that had been specially renovated and equipped for the program. The goals of the program were: emotional reinforcement, creating a social meeting place, providing individual and family therapy, furthering education, reinforcing capabilities and skills for independent employment, providing professional training, and imparting life skills and tools to prepare the participants for independent lives.

The program was run in three stages: a preparatory stage, publicizing the activity, and running the program. The program's activities were adapted to the goals, and the contents included basic education and professional training, activity groups and workshops for improving individual functioning, social and fun activities, and individual therapy conducted by a social worker. The staff comprised a program coordinator, house mother, cleaning worker, counselors and teachers.

The findings show that **all stages of the program were implemented**. Personnel were recruited, the most active staff members being the program coordinator and the house mother. A building was renovated for the center, even though the local authority did not invest in quality renovation or quality fittings and did not equip the place properly. The procedure of locating and screening the girls was institutionalized, and partnerships were created with bodies involved in providing assisting to similar populations. It was also found that the center provided a reasonably appropriate response to the girls and the young women emotionally, in terms of studies, and with regard to the leisure and enjoyment goals. At the same time, the program responded only partially to helping the young women acquire a profession, and the activities did not meet the needs of the older groups. It was also found that the time spent in the center was not properly used, and that the center is empty for a large part of the day or operates with only one group of girls. Even though the coordinator tried to encourage the girls to visit the center outside the regular activity hours and simply to enjoy their leisure time there, she didn't succeed. In

general it was found that the center provides a response to the program's covert goal of giving content to the young girls' lives.

Control over the program was only partial. There was almost no internal control, except for a follow-up conducted by the house mother of the girls' participation in the formal activities. The steering committee inspected the program on a regular basis, and some of the committee members were even given tasks to perform. The control exercised by the committee was not, however, a substitute for regular, internal control of the program. It was also found that even though the program was externally evaluated, most of the evaluation team's interim recommendations were not implemented. Despite all the above, the center did make an effort to stabilize the program and to approach bodies that could support its goals ahead of the National Insurance Institute's exit from the program.

Many difficulties arose in the operation of the center: organizational difficulties and the assumption of responsibility for the project, ongoing operational difficulties, difficulties connected to staff support and staff training, and emotional and cultural difficulties. Some of these difficulties were reported in the interim report and recommendations were even made to deal with them. In practice, only the recommendations concerning the coordinator were implemented, while the recommendations that the local authority was supposed to deal with were not dealt with or only partially dealt with. A large part of the difficulties could have been overcome had the local authority given more support to the center and responded to its needs. Taking care of some of the difficulties requires the formulation of long-term programs for the center, for example, programs for individual, family and milieu therapy, but other difficulties are connected to the culture and the tradition and require patience on the part of the program operators in order to overcome them.

Regarding the **outputs** of the program, a high level of congruence exists between the declared goals in the proposal submitted by the initiators, and the expectations and goals that were achieved in the course of the program. Not all the goals were pursued with the same intensity, and not all were fully realized. The people involved in the program do, however, seem satisfied that most of the goals have been advanced. Two major goals that have not yet been fully dealt with are professional training, and

increasing awareness and sensitivity in the family and the community of the needs of the young women and their emotional and social situation. A correlation was found between the attitude displayed by the program operators toward the girls, the activity groups, the workshops and the activities offered in the center and improvement in the girls' functioning (emotional, social, academic, etc.). The fact that the goals included improving the girls educational level and training them for a profession, together with evidence of improvement in these areas, raised the status of the center in the village and provided community backing. At the same time, not enough attention was given to activities for bringing the center closer to the population and for achieving a wider "stamp of approval". And finally, despite the general satisfaction about the program on the part of all those involved in it, this satisfaction is undermined by the disappointment that the local authority did not play an active and facilitating role in implementing the program, and even placed difficulties in the way of its successful operation.

In summary, after introducing the required changes, the program seems suitable for implementation in places whose conditions are similar to those in Fureidis. The structure of the program and the staff that ran it strengthened the girls and gave them skills that will help them in the future.

Recommendations

1. A more hospitable place should be found for the center than exists at present, or alternatively the internal and external environment of the center should be improved.
2. The personnel and equipment needs of the center should be examined, and appropriate positions and budgets allocated.
3. In order to fill the lives of the young women with content for an increasing part of the day, **a variety of attractive leisure activities should be initiated that will stimulate the young women to get together informally**, not necessarily to attend regular group activities, and to equip the center accordingly.
4. The young women hardly received individual or group therapy as part of the program. Furthermore, nothing was done to raise awareness and sensitivity among families and in the community about the needs the young women have and their emotional and social condition, as demanded by the program proposal. **It is**

recommended to develop regular individual and group-therapy programs, as well as community programs that will include seminars and lectures on topics related to the relationship between parents and children, the changing culture, and adolescence. If the coordinator is unable to fulfill this role because of her work load, another social worker should be allocated for this purpose.

5. The roles of the house mother and the coordinator should be clearly defined, and the definition should match the number of hours each of them work.

6. Attention should be given to planning the time schedule of the activities in the center in order to effectively exploit the time the center is open. Proper scheduling will enable more adolescent girls and young-adult women to enjoy the center's services. If it transpires that the center cannot accommodate all the young women needing these services, **it will be necessary to decide how long each young woman can remain at the center.** If it is decided to limit the stay in the center, **it will also be necessary to discuss the type of response and the amount of attention these women will receive after leaving the center.**

7. After two years of operating the program, the time has come to reexamine the criteria for screening the young women in light of the reality and the growing needs in the village. **An examination should be conducted of the center's ability to respond to all the young women who need its services.**

8. A system of regular reporting and control should be maintained both within the center by the teachers and the counselors running the activity groups, including written reporting (questionnaires), as well as outside the center, by the director of the welfare department and the team running the center.

9. A check should be made of whether the girls attend all the activities that they committed themselves to.

10. The center needs to examine its ability to respond to the changing needs of the participants for as long as they meet the acceptance criteria for the center, and to adapt the activities to the needs of the different age groups.

11. The recommendations of the interim report and the final report should be examined and mapped according to the people or bodies responsible for implementing each of them.

12. Special efforts should be devoted to making contact with bodies that could help the center in its activities, budget, running programs, and personnel. This

should be done in conjunction with the local authority, which will take responsibility for integrating the program in the municipal system.

13. Each type of difficulty raised (cultural and emotional, organizational, ongoing operation, support and training) should be analyzed and possible solutions formulated.

14. The program coordinator should obtain regular instruction and training in order to enable her to carry out her task effectively and professionally. Other staff members in the program also need to receive supervision to help improve their functioning in the special context of these young women and the culture they are part of.

15. The local authority should assume responsibility for executing the program and for achieving its goals. The local authority should be responsible for all aspects of running the center and the welfare of its staff, a situation that will attract suitable people to work with the young women.

16. Contact should be initiated with various bodies (private, business, and public) that could provide professional courses, the idea being to ensure that these young women acquire a profession and improve their employment situation.

17. It appears that after two years of running the program, one that is considered successful by people familiar with it, **the time has come to publicize the program in the village and formally raise its status. The local authority's support will assist in improving the program's positioning in the village.**

**"Hiya" – A Multi-Service Center for
Adolescent Girls in Shfaram**

by

Irit Mero-Jaffe

Dr. Jihad Haj-Yahia

Abstract

The "Hiya – Multi-Service Center for Adolescent Girls" in Shfaram is an intervention program for adolescent girls and young-adult women in distress, their families and the community, as well as an attempt to involve the community service system as a whole. The program aims at returning the girls to normative society, as well as raising awareness in the community concerning the problems of adolescence and the importance of study and work. The program was designed to respond to the needs of the young women and their families, and operated on three levels: individual, group and community. The program was run in 2004 and 2005.

Initially the program dealt with choosing a permanent staff for the center (coordinator and house mother), finding a building to house the center, and determining acceptance criteria for the adolescent girls and the young-adult women. Already during the first year (2004) the center was fully occupied, but despite this the process of recruiting candidates continued and others were placed on the waiting list. These women waited expectantly for a large group of women to be transferred from the Hiya Center to a training center in Tamra so that they themselves could be accepted. It was decided that the group of women moving to Tamra would be accompanied by a placement worker whose role would be defined by the Steering Committee.

Parallel to finding a building and persuading the girls and their families to join the program, planning commenced with the activities that would take place in the center, and the subject was also discussed at meetings in the Welfare Department. It was decided that the program would include formal studies, professional training, therapeutic and community interventions, and leisure and entertainment activities. All the activities were geared to meeting the goals of the program. Contact was established with the bodies that would run the various activities, and the center commenced its activities with programs in three areas: formal studies, therapeutic interventions, and leisure and entertainment. Professional training started later.

The program was accompanied by three parallel control systems: internal control by the program coordinator, who attempted to institutionalize the control procedures; control by the Steering Committee, which played an active role in the program; and

control by means of an external evaluation team. The evaluation team presented its interim findings in February 2005 after a year of project operation. Attempts to implement the recommendations of the interim report were only partially successful.

The control exercised by the people running the program took into account the need to plan the stage which would follow exit of the funding bodies from the project. Already in the preliminary stages, the Steering Committee began to deal with ensuring the continuation of the coordinator's employment, creating close contact between the bodies providing services to the adolescent girls and the young-adult women, maintaining the center, formulating appropriate operational programs, and deciding how many recipients would enjoy the services of the center and the amount of time they would spend there. Also discussed was the issue of approaching various bodies for support as well as assistance in finding workplaces for the young women.

Despite the planning and control mechanisms built into the program, and the support given to the coordinator, operational difficulties were encountered, which can be divided into three major areas: running the program; organizational difficulties, and training the program coordinator.

1. Difficulties running the program: defining goals, determining criteria for accepting the young women and marketing the center in the community.
2. Organizational difficulties: various difficulties encountered during the initial planning stages and the operating stages, maintaining attendance of the young women in the center, role definitions, the period of time the young women spend in the center, budget, recruiting staff and ensuring their suitability for the job.
3. Training the program coordinator on whom the functioning of the center depends.

Despite the difficulties, progress was made toward achieving all the goals of the program. The program's goals can be viewed at three levels: community, family and individual.

1. Mobilizing community services to work in conjunction with the center.

2. Improving the family and community infrastructure to deal with social and cultural changes expected to occur as a result of the rehabilitation of the young women.
3. Promoting change among the young women themselves.

At all levels progress was made in advancing the goals, even if they were not fully realized. The major goal of bringing the young women to the center and advancing them personally, academically and professionally was achieved to a large extent.

From the findings it emerges that the young women understood the significance of the third goal and felt they had achieved it, at least to some extent. They felt that this goal was consistent with their expectations and their reasons for joining the center. Regarding the other levels, they felt that even though there had been considerable improvement in their family's attitude toward them, the goal of improving contact with the community was only partially achieved. The acquisition of education in the center and the promotion of independence and employment were significantly positively correlated with most of the measures we used. The more the young women saw the center as a means for acquiring education, the more positive their attitude to the center was in other respects. The more the young women saw the center as a means for acquiring independence and employment, the more positive their attitude was to the other aspects of the program. Significant positive correlations at a medium to medium-high level were found between the women's attitude to the center and the emotional and social content: the more positive the women's attitude to the center was, the more positive was their attitude toward the emotional content and the social content provided by the center.

It was reported that three objectives were not fully realized: the educational objectives, making the center a place for social interaction, and reinforcing contact with the parents.

On the personal level, from the viewpoint of the young women, their gains from the center far exceeded their expectations, mainly with regard to their desire to acquire education and a profession. They felt they had developed in the center; for them it was a "warm home" that had instilled hope in them for the future. According to the

program coordinator, all her goals had been advanced to some extent, the major success being that the women had found jobs and were not sitting at home.

Regarding the first level, the center made contact with the various services in the city and outside it, both in looking for support and for mapping and identifying potential consumers of the center's services. Contact was established with the Welfare Department, the probation officer, school principals in the city, the director of the youth advancement unit, and organizations outside the city. The nature of these contacts for promoting the goals of the program was not made clear to the young women, and accordingly they hardly mentioned them. Regarding the second level, various activities were arranged for the families and the community, but they were not linked to the activity program and did not form part of an overall long-term plan for intervention at this level. Regarding the third level, most of the goals were promoted with greater or lesser success, and the outcomes were visible and not merely spoken about.

The program had a number of spin-offs: various bodies in the city expressed their willingness to assist the center, mothers of the young women expressed interest in the program, the center became a focus of attraction for young women, and the coordinator felt empowered and benefited from the training and support she received. And indeed, part of the success can be attributed to the support the coordinator obtained from various professional bodies both inside and outside the city.

In addition to the spin-offs, the level of satisfaction of all those involved in the project was examined. The young women were satisfied with the center because it filled their spare time, enabled them to function outside their homes and to achieve emotional, personal (education and employment) and social goals, as well as leisure and entertainment goals. Many of the women mentioned that the acquisition of education was the best thing that had happened to them, but in general they were reasonably satisfied with most of the center's activities.

Despite a feeling of burnout, the center's director was also satisfied with the center's achievements, as were the other actively involved people (the director of the Welfare Department, the counselors, members of the Steering Committee and other municipal

employees). Information about parents' satisfaction was gleaned from the coordinator's comments and those of the young women themselves, and indicated that most of the parents were satisfied with what the center had achieved with their daughters as well as the high status the center enjoyed in the community. No direct information was obtained from the parents about their attitudes.

The following are the recommendations arising from the findings:

Organization

1. **The opening hours of the center should be reconsidered** taking into account variables such as the school timetable, working hours and the young women's obligation to complete housework. The program should thus be built in a way that matches the young women's schedules and needs.
2. The activity schedule of the center should be reconsidered and the center should be run more efficiently. If it is decided that reception hours will be on Saturdays and that the activities on this day will be less structured, they should still be organized in the most effective and meaningful manner.
3. A decision should be made as to how long the adolescent girls and young-adult women should remain in the center, in order to enable new participants to enjoy similar services.

Documentation

4. The progress of the adolescent girls and young-adult women should be documented. This is the only means of assessing progress or lack of progress. Documentation will enable the organizers to formulate an appropriate individual program for each participant and enable the program as a whole to achieve defined objectives.
5. The documentation process should be streamlined and easy to administer. Possibly the procedure could be administered by each of the organizations taking care of the young women, a solution that would release the coordinator from spending endless time filling out forms.

Operation

6. Ways should be considered of preventing participants from dropping out of the center, especially from the training programs that the center has managed to set up.
 - a. Dropping out from the center could be prevented by community exposure and by increasing awareness of the advantages the center offers.
 - b. Activities should be appropriate for each age group, especially the young-adult women.
 - c. The means of prevention of dropping out from the training program should be planned in collaboration with the placement worker. The training program should include ways of supervising the women and helping them to find attractive jobs, all in conjunction with encouragement and support from the center.
7. The needs of the city and the distribution of workplaces within it should be mapped out in order to assist the young women in pursuing appropriate training courses and finding suitable work.
8. Introduction of other activities should be considered that on the one hand are compatible with the tradition and culture of the city, while on the other hand will raise the young women's self image (e.g. a health and fitness club, studying driving theory in preparation for obtaining a driving license).

Contact with the parents and the community

9. The work of the center should be brought to the attention of the community in a planned and systematic manner. The aim of this exposure is to bring the center to the notice of the public, to improve the public's attitude toward the center, and to create awareness of the problems facing young women and of the fact that they are solvable.
10. In order to create closer contact with the parents, regular meetings on defined subjects should be organized several times a year. Furthermore, the mothers and daughters workshop, which was planned, should be implemented.

Professionalization and supervision

11. During the two years in which the program operated, the coordinator felt the lack of supervision and instruction, despite the considerable support she

received from various quarters and the ten-session in-service training program she participated in. Regular individual supervision should be arranged, which will provide the coordinator with support and enhance her professionalism, especially in the area of administration.

12. A one-time supervision session should be organized for the staff as a whole, to include an in-depth presentation of the center, its aims, functions, and activities. A comprehensive presentation of this kind could help the coordinator improve planning of the activities and ensure they match the needs of the young women in the program.

Cooperation

13. Cooperation should be intensified among all the helping organizations in the city for the benefit of the adolescent girls and young-adult women, with the aim of formulating a comprehensive intervention program for each participant, a program that will include information about her functioning in various areas in order to provide maximum support.

14. Shfaram is located close to other Arab settlements, a fact that facilitates the use of various professionals and other care centers, as well as social and political organizations. These advantages should be exploited to improve the quality of inputs into the center and its operation.